

Metakijken: het Nationaal Archeologisch Museum in Napels

Onlangs was ik voor een congres in het beminde Napels. Bemind wegens stedelijke mooie en zoete herinnering aan jeugdige amourette. Op zondagmorgen nog even langs het Nationaal Archeologisch Museum dat zich zonder schroom gewoon "het belangrijkste archeologische museum ter wereld" noemt. Dat is even slikken maar ook weer niet zo gek, want je vindt er om te beginnen alle vondsten uit Pompei en Herculaneum, en dat is niet niks. Ook is het Gabinetto Segreto er weer geopend, het Geheime Kabinet vol vrijmoedige erotische afbeeldingen, geschilderd en in sculptuur, van de meest verbazende standjes en combinaties, *animal, mineral and vegetable*. Nu is dit kabinet nog steeds een tikje geheim, want met een rood hoofd moest ik bij de kaartjesverkoop expliciet melden dat ik het bewuste kabinet wilde bezoeken, waarop je een apart – wel gratis – kaartje krijgt, voor een bepaald tijdsblok. Jeugdigen, dames en andere zwakken van gemoed, zo zal de verwachting zijn, worden op deze manier actief ontmoedigd. Maar naast het materiaal uit de Vesuvius-steden heeft het Napolitaanse museum nog veel meer. Elke keer dat ik er kom val ik van m'n stokje wanneer ik me realiseer door zo ongeveer een handboek klassieke archeologie te lopen. Minstens de helft van alle iconen van de klassieke kunst staat er gewoon op een rijtje: de Hercules Farnese, de Farnese-stier, de Tyrannendoders, de Tiber Apollo, de grote Borgia- en Medici-cameeën.

Na op adem gekomen te zijn valt opeens op hoe aardig de nieuwe inrichting van dit belangrijkste archeologische museum ter wereld is. Nog best veel voorwerpen, en ook erg veel onbegrijpelijks, plus de bekende licht hufferige Italiaanse service, maar er is aan het kunsthistorische parcours, verdeeld per vindplaats en materiaalsoort, opeens een tweede laag toegevoegd. Men heeft de moeite genomen bij de opstelling niet alleen te vermelden wat iets is, van wanneer en vanwaar, maar ook wat het ding in kwestie hier eigenlijk doet. Voor spullen uit het nabijgelegen Pompei en Herculaneum is dat duidelijk, maar voor de collecties van de Borgia's, de De' Medici's en de Farneses niet direct. Zo staat er bij een wereldberoemd kolossaal marmeren beeld van een op zijn knots leunende Hercules-hulk zoiets als "Deze Hercules uit de Thermen van Caracalla in Rome kwam hier uit het bezit van de Romeinse Farnese-familie, wier telg Karel III van Spanje ook koning van Napels was en die tegen de zin van erflater paus Alexander Farnese het gehele familiebezit naar de nieuwe hoofdstad van zijn koninkrijk bracht". Voor stukken uit de Borgia- en Medici-collecties idem dito. Er werd opeens aan de bezoeker duidelijk gemaakt hoe de voorwerpen, complexen en ensembles in dat museum terecht waren gekomen. Bepaald geen makkelijk verhaal - de geschiedenissen van de verschillende Italiaanse koninkrijken, staten en prinsdommen vormen een onontwarbare spaghettiberg van vijf eeuwen Europese dynastieke politiek. Maar het is een hoffelijke geste om de bezoeker serieus te willen nemen, en voor de nieuwsgierige uiterst verhelderend en intellectueel bevredigend. Ik moet in Nederland nog het museum tegenkomen dat antwoord geeft op de vraag wat al de dingen daar eigenlijk doen. Zijn ze op een dag komen aanwaaien? Flessenpost? Ga vooral eens in Napels kijken hoe het ook kan.

Flessenpost: een museum van zichzelf

Fijn dat Cruz en Ortiz de renovatie van het Amsterdamse Rijksmuseum gaan doen. Binnenplaatsen weer open, alles onder de grond, en de fietsers houden hun tunneltje. De vernieuwbouw moet een antwoord geven op een gedurfd programma van eisen. De aparte afdelingen voor van alles: schilderijen, geschiedenis, beeldhouwkunst en kunstnijverheid maken plaats maken voor een alomvattend, nationaal chronologisch parcours, van 1400 tot vandaag. Alles is in één nationaal verhaal geïntegreerd. Maar wat is dat nationale verhaal dan?

Vroeger, toen de zomers langer waren en je elke winter kon schaatsen, was er zeker wel een nationaal verhaal, althans meer dan nu en een heleboel zelfs. En met die nationale verhalen *van vroeger* zitten onze musea boordevol. Er is daar door de eeuwen heen telkens van alles verzameld dat een rol speelde in de toenmalige visies op de nationale geschiedenis en identiteit. Van Oldenbarnevelts Stokske, de sjerp van De Ruijter, de troon van Willem I, het bureau van Drees. Maar laat nou toch per tijdsgewricht die visie telkens veranderd zijn, en dus ook de spulletjes die daarbij werden gezocht. In die zin zijn museale collecties een accumulatie van een aantal *verschillende*, met de tijd veranderde visies. Dat kan tot gekke dingen leiden. Tot de jaren twintig verzamelde het Rijksmuseum van Oudheden *alle* archeologie, ook Oud-Europa, Azië en Amerika. Sommige van die deelcollecties zijn inmiddels afgestoten of overgedragen. Andere zijn gewoon gebleven, of ondergronds gegaan, zoals Oudeuropese en Punische oudheden. Ze zijn er wel maar je ziet ze niet. Omgekeerd: de vorige Rijksmuseumdirecteur Ronald de Leeuw wilde in Amsterdam ook Italiaanse schilderkunst gaan verzamelen. Nu ook hij weer weg is zal er vast weer anders tegen die keuze aangekeken worden. Dan hangt er opeens een Guercino tussen Hobbema en Hals en ligt er in de magazijnen weer een nieuwe weeskindjescollectie.

Als oplossing heb ik wel eens bedacht hoe het zou zijn als in een museumparcours de tijdsbeelden van je voorgangers mee werden genomen. Dus in Amsterdam straks niet Middeleeuwen, 16de eeuw, 17de eeuw enzovoort, maar schetsen van de opeenvolgende visies, metavisies als het ware, op de nationale identiteit: hoe keek men tegen zichzelf aan, en wat werd er daarom verzameld: onder de Verlichting, de Bataafsche Republiek, het vroege Koninkrijk, etc. Dat zou pas echt vernieuwend zijn. Ik moet in Nederland nog het museum tegenkomen dat een antwoord geeft op de vraag wat al deze dingen hier eigenlijk *doen*. Zijn ze op een dag komen aanwaaien? Flessenpost? In het Nationaal Archeologisch Museum in Napels, om eens wat te noemen, kom ik dat wel te weten (zie vorige column). In de nieuwe inrichting daar maken ze die twee dingen *tegelijkertijd* duidelijk. Als je die - toegegeven moeilijke - extra laag niet toont, wordt je presentatie eendimensionaal en stuur je je publiek uiteindelijk het bos in. In Nederlandse musea kijk je nog steeds naar voorwerpen en inrichtingen zonder dat de samensteller zich vertoont of de historische contexten zichtbaar worden waarin men voor bepaalde voorwerpen koos. Alsof onze cultuur een continuüm is. Dat is zij waarschijnlijk niet en je hoeft je daarvoor echt niet te schamen – als je het probleem maar niet ontkent.

Help, ik ben iets kwijt!

The story of my life. Kijk je naar een fijne film op tv en denk je: goh, wie is de regisseur ook alweer, waar zijn al die mooie locaties eigenlijk, wanneer is die film gemaakt? En dan, minder dan een halve seconde na het laatste beeld, scheurt er een reclameblok over het scherm, gevolgd door een *station call* die mij ook nog met 'jou' aanspreekt. Weg film, geen aftiteling, niks. Een *sound/image bite* in cyberspace, per ongeluk langsgelopen en even aanschouwd. Zonder worteling, verantwoording, datering. Ik ben geneigd me schaamtevol over zoveel gebrek aan aansluiting bij moderne snel neer te leggen. Maar m'n ouderwetsige ik vindt het toch een tikje sneu. Let je even niet op – hebben de dingen geen geschiedenis meer.

Zat ik laatst helemaal in New York bij de musical "The Music Man". De wederhelft is immers een Broadway-groupie. Best aardig, mits met mate genuttigd. Ik herinnerde me vaag ooit genoten te hebben van een filmversie van hetzelfde stuk met die leuke Robert Preston. *Seventy-six trombones and the big parade*. Het verhaal speelt, te onbenullig voor woorden eigenlijk, op het vooroorlogse platteland in het Mid-Westen van Amerika, in Iowa om precies te zijn. Een ingeslapen gehucht wordt opgeschrikt door een charmante fantast die alle inwoners tot een fanfarekorps zal omsmeden. Ik vroeg me af wanneer het stuk geschreven was, want hoe anders die vitale nostalgie naar een verdwenen onschuld te duiden? En warempel, het leek daar op Broadway SBS6 wel: ik kwam er niet achter. Noch op de posters, noch in het programmaboekje, dat toch waarachtig nog details als de geboortedatum van de tweede lichtjongen wist te vermelden. Pas weken later vond ik thuis in de muzikale naslagbibliotheek dat dit stuk van Meredith Wilson, een fluitist uit Iowa, in 1957 in première was gegaan, op 19 december in het Majestic Theatre op Broadway, om precies te zijn, waar het wel 1375 keer speelde. En dat de zaak met Robert Preston in 1962 werd verfilmd. Voilà. Maar waarom hadden ze dat bij de recente heropvoering nou zo zorgvuldig weggemoffeld? Ben ik nou een ouwe gek die vertwijfeld naar historische wortels zoekt waar de rest van de wereld om lacht?

Las ik laatst vol aandacht in dit onvolprezen *Archeologie Magazine* een bespreking van de tentoonstelling "Asterix en Europa", in Tongeren. Al lezend be kroop me het gevoel die tentoonstelling al eens eerder gezien te hebben, minus de typisch Tongerse dingen. In Leiden, jawel! Heeft er jaren gestaan, tot een paar maanden voor de nieuwe inrichting van het Rijksmuseum van Oudheden zijn beslag kreeg. Kan dat er niet bij vermeld, of vergis ik me gewoon? En zoniet: hebben zelfs archeologische tentoonstellingen geen geschiedenis meer? Of ben ik écht een ouwe zak aan het worden?

Vooruitgang

Tijdens een intiem etentje raakte ik onlangs in gesprek met een groep Nederlandse en Vlaamse wetenschapsvoorlichters (*science communicators*). Of eigenlijk met een groep overheidsbetaalde bevorderaars daarvan, mocht dat iets uitmaken voor wat hieronder volgt. Het diner stond in het teken van de vraag hoe je een brug kunt slaan tussen het grote publiek en actuele ontwikkelingen op het gebied van wetenschap en techniek. Het was een kennismaking, dus het gesprek spitste zich toe op ieders persoonlijke achtergrond.

Als archeoloog kom je dan in een gekke situatie. Men is buitengewoon jaloers omdat je uit zo'n direct tot de verbeelding sprekende wereld komt (terecht!). Verder veronderstelt men automatisch dat je je passie onverwijd wettelijk wilt verankeren. Je zou archeologie toch gewoon verplicht onderdeel van het eindexamen willen maken? Actie! (Nou nee. Als ik zielsveel van Bach houd wil dat nog niet zeggen dat ik met zwaard en doopkwast gewapend de heidenen ga bekeren.) Tenslotte heeft men slechts een vaag idee waar menswetenschappen zo'n beetje over gaan, hoezeer men ook aan *science communication* en derzelfer bevordering verslingerd moge zijn.

Casus-ter-tafel. Ik vertel dat enige tijd daarvoor archeoloog Verhart in Leiden promoveerde op een verklarend mechanisme voor de overgang van jagen-verzamelen naar landbouweconomie. Van mesolithicum naar neolithicum, als het ware. Een lang, maar zeker niet altijd onomkeerbaar proces waar nog geen sluitende verklaring voor bestaat. Probleem: de overgang naar landbouw is in het begin contra-productief, want je moet veel meer uren werken voor afdoende dekking van je caloriebehoefte. Ook zijn de bestaansrisico's groter, en je moet een hele *way of life* opgeven, om nog maar eens iets te noemen. Verharts these: sociale factoren hebben een doorslaggevende rol gespeeld. Eerste argument: in moderne groepen jager-verzamelaars wordt technologische innovatie niet zelden door sociaal marginalen opgepakt. Ze veroveren daarmee een machtspositie die ze vervolgens ongaarne opgeven. Tweede argument: dergelijke innovaties beginnen vaak als sociale distinctie. Dat is archeologisch goed aannemelijk te maken. Kijk maar naar de verspreiding van neolithisch 'pioniermateriaal' in mesolithische contexten. Bepaalde potten en pannen worden van de naburige landbouwers overgenomen zonder evidente economische functie. Een conservenblikje dat een Papoea als hoofddekseel gebruikt. Verbijstering aan tafel. Spreker wordt door wetenschaps- en techniekcommunicatiebevorderaars eigenlijk maar half geloofd. Is vooruitgang *geen* autonoom, wetmatig mechanisme? Hm. Sociale factoren voor de Vooruitgang? Hmmm. Ter verdediging moet spreker beloven Verharts samenvatting maar eens op te sturen.

De vraag waar ik zelf mee blijf zitten is natuurlijk: steken wij alfa's ons licht nou echt zo onder de korenmaat, of hebben we een nieuwe doelgroep ontdekt? Ik ben geneigd het laatste te denken. Er zijn grote groepen redelijk verstandige mensen die waarachtig menen dat het vroeger steevast koud en somber was, vol berenvellen en nare ziektes, zo van met z'n tienden in een plaggenhut waar de regen pardoos door een gat in het dak naar binnen viel en de mensen ruim voor hun puberteit van pure akeligheid stierven. We hebben wat drommel nog een hoop te doen. Misschien wel archeologie in het eindexamenpakket opnemen.

Tijkijken

Een week voor de waterscheiding van 11 september verscheen een paginagrote advertentie in de Nederlandse dagbladen: "Wat is úw ideale televisieavond?" Ik zat met de krant in een wat vertraagde trein, dus ach waarom niet es bekeken wat Hilversum dacht dat ons zou plezieren. Beetje tegen de tv trappen is nooit weg. Dinsdag 2 oktober zou een avond lang "onze" keuze worden uitgezonden. Nou is knorrigheid aan mij wel besteed, dus fluks het fileermes gepakt, gewet en in de aanslag. Verdeeld over acht categorieën bood de advertentie 341 titels van publieke televisieprogramma's uit de laatste halve eeuw, opdat u en ik onze keuze aangestreept op het antwoordformulier ongefrankeerd konden insturen. Een mooie prijsvraag met acht meerkeuzetoetsjes ("In welk programma bood Vader Abraham aan zijn baard af te scheren?") moest ons extra lekker maken.

Weet u wat een *killer application* is? Dat is een toepassing van een product die niemand had vermoed maar die het opeens tot een daverend succes maakt. Zoals pornofilmpjes voor het commerciële succes van de videorecorder zorgden en zoals de *spread sheet* de zakelijke PC binnen een paar jaar in ieders kantoor bracht. Ook een halve eeuw publieke TV heeft een *killer application*. De gemiddeld 2,8 miljoen TV2-kijkers op de avond van 2de oktober tikten een marktaandeel af van 54 procent - dik twee keer zoveel als normaal. Ze keken waarschijnlijk, en dat is hier de *killer application*, niet zozeer naar steengoeie programma's, dat lijkt me toch werkelijk heel sterk, als wel naar hun eigen geschiedenis. Althans dat hoorde ik de volgende dag links en rechts: "weet je nog wel?". Heel Nederland weer eens aan de buis, genietend van gisteren. Geen verrekijk maar vroegerkijk - *retrovisie* in plaats van *televisie*. De pionier van de Nederlandse televisie Erik de Vries wees daar jaren geleden al op.

Hoe zat het met archeologie op de buis? Welnu, dat viel mee. Van de 341 programma's hadden er wel twee een archeologisch onderwerp. En wel een Klokhuis-aflevering uit maart 1998 over de reconstructie van het mummiemeisje Sensaos en een mij verder onbekend programma "Graven naar het verleden". Mijn trouwe internetzoekmachine vond het binnen een seconde op de tweedehandsboeken-website van ene Zolderman te Houwerzijl (hè?) als een BRT/Teleac-serie uit 1972. Verrassend genoeg onder de categorie "natuur, flora en fauna". "Sensaos" stond in de krantenadvertentie onder jeugd, "Graven" onder nieuws en informatie. Archeologie is, zo zullen onze Hilversumse vrienden gemeend hebben, iets voor jongeren en heeft actualiteitswaarde. Ook na 11 september zal dat wel zo blijven, want "gisteren" is opeens een stuk nostalgischer geworden.

En mijn fileermes? De trage trein bood me alle tijd om hem met chirurgische precisie te gebruiken. Ik onderzocht de 341 niet op wat ik mij als het leukste programmaatje herinnerde, maar van welk programma ik überhaupt ooit had gehoord. En ja, al strepend kwam ik tot een score van 19 procent: ik kende maar één op de vijf titels. Lekker niks, die tv! Maar de acht quizvragen had ik lekker allemaal goed.

Het graf van de democratie (bij het begin van de Tweede Golfoorlog)

Vanuit het noordwesten naderde je het klassieke Athene door het lommerrijke en koele dal van de beek de Eridanos. Je kwam de stad binnen dwars over een grote begraafplaats die, naar de pottenbakkerswijk *Kerameis* daar vlak achter, de *Kerameikos* heette. Ons woord 'keramiek' herinnert er nog aan.

Op de *Kerameikos* vond je niet alleen privé-graven, daar stond ook het *demosion sema*, het publieke grafmonument van de stad. Een soort monument op de *Dam*. Wie in een oorlog omkwam, kon hier een staatsbegrafenis krijgen. Dat overkwam de gevallen in de Peloponnesische Oorlog (431-404 v.Chr.). Die oorlog ontvlamde toen de stad Athene haar oude bondgenoten naar hun smaak te autoritair was gaan behandelen, en zou het einde betekenen van zowel de rivalen Athene en Sparta als van het experiment van de democratie.

De eerste schermutselingen tussen de ruziënde steden in de Peloponnesische Oorlog vonden plaats in 431 v.Chr. De Atheense bevelhebber, generaal Perikles, hield kort daarop bij dit volksmonument een lijkrede voor de zojuist gesneuvelde soldaten. Die rede werd in een vrij geïnterpreteerde vorm opgetekend door de geschiedschrijver Thucydides en is wereldberoemd geworden.

Het was een soort *I had a dream*-toespraak van Martin Luther King. Perikles spreekt er gedreven over het gevecht tussen democratie ("een staatsvorm in handen van velen, niet van enkelen") en tirannie, over de idealen van rechtsgelijkheid ("onze wetten verzekeren gelijk recht aan allen") en over publiek gezag door verdienste, niet door afkomst of rijkdom ("armoede is voor wie de staat tot nut kan zijn geen beletsel, hoe gering zijn aanzien ook is"). Ook roemt hij de stad Athene als de Leerschool van Hellas, qua cultuur, plezier en krijgsmanskunst.

Als impliciet maar niet minder scherp commentaar op deze indrukwekkende woorden, die tot in onze dagen zouden weergalmen, laat Thucydides naadloos daarop een beschrijving van de pest volgen, die een gruwelijke slachting onder de Atheense bevolking zou aanrichten. Zo van "God straft snel". Het liep immers niet goed af met Athene, en al helemaal niet met de democratie.

Op een onbewoond eiland

Bush heeft de waarschuwing die ik in het vorige stukje uitte, voor de hybride die het *Land of the Free* begaat, niet ter harte genomen. Ik kijk dus maar om naar een onbewoond eiland om de smartelijke tijden uit te zingen. Welke boeken mee te nemen?

Allereerst *Ada* van Vladimir Nabokov. De langdradigste en onbegrijpelijkste roman van deze zelfbenoemde paus van de Angelsaksische literatuur. Maar wat een wonder! Af en toe gaat er *tussen* de woorden een deur op een kier. Opeens is er een glimp van muziek en licht, van een vijfde dimensie, een transsubstantiatie die kunst tot Kunst maakt. Daar ben ik mijn leven lang naar op zoek: de mystieke ontsluiting van iets achter de platte werkelijkheid - woorden, beelden, geluiden. Ten tweede Nicolaas Matsiers *Gesloten huis*. Bij het opruimen van de inboedel van zijn net overleden moeder verglijdt de hoofdpersoon in een Proustiaanse herinneringsstroom, in beweging gezet door de lijfelijke confrontatie met de nederige gebruiksvoorwerpen uit zijn jeugd. Vertederend, herinnering en verlangen. Dan realiseert hij zich wat hij had weggedrukt: een groot verdriet. Daar gaat het boek niet *over*, dat *is* het boek. Moet iedereen lezen die zich met materiële cultuur bezighoudt. De dingen zijn niet wat ze lijken, het zijn vooral dragers van betekenissen, die jou vormen. Als tegenwicht gaat dan ook *Ich und Du* van Martin Buber mee. Die preekte in de jaren twintig van de vorige eeuw fel tegen het objectiveren van menselijke relaties. Wat "ik" met "een ding" heb is wezenlijk anders dan wat "ik" met "jou" heb. In intermenselijke verhoudingen verander je, noodwendig, noodlottig en noodzakelijk. Althans, als het goed is. Dat was het volgens Buber in zijn eigen tijd al niet meer, en het vergt een herculische inspanning je aan de verleiding van de *Verdinglichung* te onttrekken. Groot succes in de jaren zestig en nu "actueler dan ooit". Alweer een boek dat niet zozeer ergens over gaat als wel doet wat het zegt. Een wonder. Geen makkelijke lectuur, maar allicht kom je er de nare jaren mee door.

En ik neem natuurlijk H. Kitto's *The Greeks* mee. Een bescheiden Penguin van een halve eeuw oud, maar alle redenen waarom de klassieke beschaving Klassiek is staan er onbeschaamd in. Nog zo'n boek (Kitto schuwt de antieke retorica niet) dat doet wat het zegt. Tot slot, de koffer is klein: Douglas Hofstatter, Amerikaans wetenschapsjournalist, schreef 20 jaar geleden *Escher Gödel Bach - An Eternal Golden Braid*, over kunstmatige intelligentie, antieke mythen, seriële muziek, cybernetica, preludes van Chopin en fuga's van Bach. Wilde bewijzen dat computers niet kunnen denken. Tot dusverre is zijn ongelijk niet bewezen. Er moet immers een betekenisgever aan de werkelijkheid worden toegevoegd, althans een waarnemer ervan zijn, om de werkelijkheid werkelijk te laten zijn.

Wat deze werken gemeen hebben is natuurlijk de relatie tussen de mens, de dingen, de ander en de esthetiek. Heel klassiek archeologisch. En op dat eiland, op de vlucht voor geallieerd geweld, zit ik straks toch maar lekker voor de helft Amerikaanse schrijvers te lezen.

Kijkdozen: er staat niet wat er staat

Attische vazen zijn wel de mooiste voorwerpen uit de Oudheid die we hebben, behalve misschien het ingelegde gouden doodsmasker van Tutanchamon. Ik leg het altijd als volgt uit. Dankzij het vakmanschap van de antieke pottenbakkers, gecombineerd met precieze oudhistorische gegevens zoals de stichtingsjaren van Griekse kolonies in alle windstreken, én modern connaisseurschap ("omgeving Leiden Schilder"), kunnen we nu tot op zo'n vijf jaar nauwkeurig de beschilderde potten en pannen van de Atheners uit de Archaische en Klassieke periodes (600-400 v.Chr.) dateren. De vorm- en stijlvastheid van dat aardewerk is bovendien zo enorm dat zelfs een scherfje ter grootte van een duimnagel nog te determineren is. En omdat Atheense vazen over de gehele toenmalige wereld populair waren, vinden we werkelijk overal wel van deze gidsfossielen terug. Vanwege hun goede dateerbaarheid leveren ze de belangrijkste aanknopingspunten voor de geschiedenis van het gehele Middellandse Zeegebied in die periode, waar je ook bent.

Maar er is meer. Met hun pionierswerk in teken- en schildertechniek, zo gaat het verhaal, gelden de Atheense vaasschilders ook als de leermeesters van de westerse figuratieve kunst. Ze waren immers de eersten die menselijke figuren "realistisch" afbeeldden. Topkunst op vazen, die de schilders nota bene ook nog eens heel zelfbewust signeerden: Euphronios en Epiktetus. Strakke sexy vormen, porselein-dunne wanden die aangetikt klinken als metaal, en geschilderde panelen waarin goden en mensen als in een droomlandschap rondwaren, want al het overbodige is weggelaten. En als je goed kijkt zie je zelfs de schilderkunst zo ongeveer waar je bij staat uitgevonden worden. Van uitgespaarde silhouetkening met inkrassingen voor het binnenwerk ("zwartfigurig") naar tegen egaal zwarte achtergrond uitgespaarde, rosig-rode figuren, de details met een haarlijn ingevuld ("roodfigurig"). Eerst zo'n beetje naast elkaar optredende wajangpoppen in een tweedimensioneel schaduwspel, dan als achter en over elkaar heen geplaatste acteurs op een minipodium met steeds meer ruimtewerking, draaiingen, verkortingen en andere diepte-illusies. Totdat de schilders lijken te beseffen dat het paneeltje bijna een soort raam op een achterliggende, 3D-werkelijkheid is, met bergen, bomen, landschapjes en bouwwerken. Dan, na 250 jaar, houdt het abrupt op.

Maar er is nog meer - nu echter met bananenschil. De taferelen in die droomlandschappen, die steeds voller worden, zien de mensen vaak aan voor snapshots van het dagelijks leven uit de Oudheid. Kijk, zó ging je onder de douche, en zó zag een antieke tafel eruit. Mannen liepen naakt, vrouwen droegen kuise lappen. Een instinker van jewelste. De Staalmeesters is geen directe bron voor 17de-eeuwse Hollandse interieurs, Jane Austen niet voor 18de-eeuwse zeden, Pantzerkreuzer Potemkin niet voor de vroeg 20ste-eeuwse militaire geschiedenis, en de foto's van Man Ray niet voor moderne damesmode. Althans in principe.

Les? Schilderingen op vazen, hoe mooi en chique ook, zijn een medium - niet meer en niet minder. Hollandse meesters ook. Literatuur ook. En film. En fotografie. Met Marshall - *the medium is the message* - McLuhan denk ik dat ze in de eerste plaats over zichzelf gaan. En dat hun "betekenis" hoogstens contextueel is, en dat je die vooral intertekstueel zou moeten willen reconstrueren. Hoe verwijzen ze naar elkaar? Is er voor sommige reeksen een zelfde bron, en wat betekenen onderlinge verschillen dan? Een dergelijke benadering is misschien wat bewerkelijk, en levert zeker niet spectaculaire of direct aansprekende resultaten op. Gelukkig doet dat niets af aan het feit dat Attische vaasschilderingen wel heel erg mooi kunnen zijn.

Brain dead

Goede vrienden moeten je behoeden voor vreselijke dingen. Daar heb je ze voor. Dus je waarschuwen als je je belachelijk maakt. Tegen je zeggen dat lang haar eigenlijk niet meer kan, voordat de bakker op de hoek je een overjarige hippie noemt. Of een oorringetje. Veel belangrijker is natuurlijk het sluipende gedrag, ooit als effectieve remedie tegen iets naars ontwikkeld, maar nog lang in je systeem naijlend wanneer de oorzaak al lang weg is. Het gevoel in je benen na het schaatsen, net nadat je je Noren afdeed. Dan loop je nog even alsof je ze nog aanhebt. Zeebenen. Als je er last van krijgt is het een neurose, heb ik me laten vertellen. Ik vraag collega's nog steeds me vooral een seintje te geven mocht er opeens haar van een halve meter uit mijn neus groeien.

Het kan ook onverwacht. Ik was meer dan een decennium aan een jaarlijkse opgraving in Italië verbonden, elk zomer, zelfde plaats, zelfde routines. Beetje slaperig, maar een perfecte afwisseling op het studieuze leven in de Randstad. Kom je nog eens buiten. Aan tekenars hadden we wisselende professionals, vrij ongesorteerd. Daaronder ooit een allerleukste nieuwe assistent voor wie ik op slag viel, en dat heeft alles met het onderwerp te maken.

Wat gebeurt? De jonge assistent werpt zich ijverig maar zeer succesvol op het lastige metier van het tekenen van vondsten, onder supervisie van een ervaren en in de archeologie diep geveerseerde oude rot. Na een paar weken tref ik hem tijdens een pauze nurks en weerbarstig aan. Zegt hij: "Niet te geloven wat jullie archeologen doen. Jullie graven als gekken, schrijven vuistdikke rapporten alsof het niets is, maar die vondsten: alles wordt getekend, tienduizenden scherven, het kost handenvol geld en mij de tijd van mijn leven, maar jullie doen er he-le-maal niks mee. Deze wereld maakt mij hersendood voor mijn tijd. Jullie bekijken het maar."

Had iemand verzuimd ons te melden dat we haar van een halve meter uit onze mooie gebruide opgraversneuzen hadden groeien? Hm, neen. Al die tekeningen, rapporten en schrandere observaties worden echt wel een keer gebruikt. Misschien niet allemaal, maar grotendeels toch wel. En wellicht na een strenge selectie, helemaal aan het einde of zelfs ver na de opgraving, want pas dan kun je een totaaloverzicht maken en bepalen wat wel en wat niet van belang is. Door al tijdens de opgraving zelf met de uitwerking te beginnen bespaar je je een hoop organisatorisch gedoe achteraf. Aan de andere kant: mijn tekenprins had ook wel weer gelijk. We doen als archeologen misschien wel alsof we een deftige natuurwetenschappelijke discipline zijn, waar de feiten de feiten zijn die ten koste van alles gerespecteerd moeten worden, maar in de dagelijkse praktijk werkt dat van geen kanten. Wat onder de arbeid creatief door je hoofd spookt aan historische beelden, verbanden en accenten, heeft weinig te maken met de stortvloed aan domme materiële dingen die je ziet, meet en tekent. Eigenlijk zijn die feitelijk dingen niet meer dan de humuslaag voor inzichten en begrip, en gebruik je die positivistische gegevens hoogstens ter staving en als controle. Maar leg dat maar eens uit aan een getalenteerde en aanminnige jongeman, net nadat die jouw vak in een klap en welgemeend de grond in heeft geboord.

Dilemma

Toen ik mijn proefschrift voorbereidde, twintig jaar geleden, zat ik voor een vreselijk dilemma. De dissertatie ging over zoiets onnozels als terracotta dakpannen. Meer in het bijzonder over de in de Griekse en vooral Etruskische wereld kortstondig populaire figuratieve afsluitplaatjes aan de onderkant daarvan: *antefixen*. Met een recalci-trante vreugde riep ik mij uit tot eerste en enige antefixoloog ter wereld. Met de indruk die dat maakte viel het wat tegen, maar de jonge wetenschapper vond dat hij zich een zekere houding moest geven. Sindsdien ben ik welgeteld drie keer spontaan van buiten op mijn specialisme benaderd. Een keer door een allervriendelijkste Vlaamse hoogleraar. Wilde ik niet alle dakpannen uit zijn jarenlange opgraving van een Romeins garnizoensfort op een eenzame, winderige berg in Zuid Italië publiceren? Niet gedaan. Wel beste vrienden gebleven. De tweede keer was het een eveneens allerliefste oud-directeur van een inmiddels opgeheven Nederlandse dakpannenfabriek. Of ik wat stukjes over het ontstaan van dakpannen in de wereldgeschiedenis voor zijn brancheblad wilde schrijven. Tuurlijk. De derde keer een chique Roosendaalse chirurg. Had zojuist op een kunstbeurs van een nette handelaar voor slechts tachtigduizend Zwitserse franken een prachtantefix op de kop getikt. Mét certificaat. Of ik er iets over kon zeggen. Fotootje erbij. Waarom ook niet, wel eerst in het echt zien natuurlijk. Het ding lag op een zijden kussen in de kelder van het plaatselijke, keurige museum. Met een geleerde Frau Kollegin wezen kijken. Grote antefix, bijna een meter hoog. Na jarenlange omgang met die dingen, die toch al gauw zo'n 25 kg wegen, wilden we het voorzichtig optillen, want achterkanten, die toch niemand interesseren, zijn erg informatief. Ik zou ten bewijze daarvan in mijn proefschrift ook pagina's gefotografeerde achterkanten publiceren. Na een seconde braken we in lachen uit. Chirurg had zich laten beetnemen! Ding woog niks! Geverfd gips! Ha ha.

Het dilemma is natuurlijk dat je als gewetensvol wetenschapper jaren van je leven in het uitzoeken van iets heel basaals steekt. Een klasse vazen, gebruikssporen op aardewerk, antieke dakpannen en hun versieringen. Niet, in mijn geval, uit tomeloze hartstocht voor het genre - dat kan altijd nog - maar omdat iets eenvoudig op je weg komt. Intellectuele nieuwsgierigheid met, in mijn geval, misschien een vleugje opportunisme. Als er geen club van dynamische lieden omheen had gehangen, of als er niet enige avontuurlijke Mediterrane jaren in het verschiep waren geweest, dan was het vast iets anders geworden. Maar je bent niet alleen op de wereld. Door je wetenschappelijke werk bouw je ongewild enige - ik zei het al - unieke expertise op, die ook voor derden interessant is. Voor nette Roosendaalse chirurgen, bijvoorbeeld. Hoe ga je daar nu mee om? Als promovendus leef je zo'n beetje in de bijstand. In de kringen waarin de spin offs van je werk waarde hebben wil er nog wel eens gebulkt worden van de poen. En het is zeker dat jij daar niets van ziet. En ook dat dankzij jouw werk de mogelijkheden om er nog meer poen uit te slaan alleen maar toemenen. "Kijk, dit is Knoop Type IIB. Toch wel heel zeldzaam."

Bloot in Zuid Europa

Het voordeel van zuidelijk Europa is dat de kerken er vrijwel altijd open zijn. Koel in de zomerhitte, en altijd de moeite waard wegens architectuur en onverwachte kunstwerken. Zien we op onze reizen er een geopende kerkdeur, dan is het altijd: hup, naar binnen! Hier kom je vast nooit meer, en je weet maar nooit. Het nadeel is dat men er scherpere maatstaven over gepastheid en zedelijkheid hanteert. Dames niet met ontblote schouders, heren niet in korte broek naar binnen, graag. En het overkwam ons laatst te Venetië dat zelfs de benen van een aantrekkelijke Venezolaanse in ons gezelschap de religieuze koddebeiers te bloot waren voor toegang tot de San Marco-basiliek. Als stijve noordelingen wil je daar nog wel begrip voor hebben. Maar de beheerder van de kathedraal te Lille maakt het echt bont. Bij de ingang laat het bord met iconen er geen twijfel over bestaan wat gepast is en wat niet. Niet storen tijdens de dienst, niet gillen, geen foto's en al helemaal geen flitslicht. Dress code: ook de heren de armen graag bedekt, maar het hoofd juist weer onbedekt ("pet af!"), en de handen graag uit de zakken. Daar keken we van op. Het gaat dus over respect, niet alleen over aanstootgevendheid, wereldse lusten en wulpsle verleiding.

Nu is het erg makkelijk om als ex-gereformeerde te schamperen over de bigotterie van zuidelijk Europa - dat kennelijk noordelijker begint dan je denkt. Zou de Schep-per zich werkelijk aan onbedekte armen en blote benen storen? Schrikken van het vlees Zijner schepselen? We dachten van niet, maar wilden mits niet te gek graag de geloofsbeleving en gevoeligheid van de actuele geloven respecteren. 's Lands wijs 's lands eer, riep onze moeder ons vroeger al toe bij het naderen van Wuustwezel. Maar nou komt-ie. We zagen in Italië ook al bij de entree van een archeologisch monument zo'n r.k.-iconenbordje met gedrageregels en blootverbod. Ook bij dit Etruskisch-Romeinse heiligdom verplicht zedelijke aankleding: geen blote damesarmen s.v.p. (de korte herenbroeken ontbraken). Hoe kan dat nou? Primo: de goden van de oude wereld hebben afgedaan, dat valt niet te ontkennen, dus de vraag naar mogelijk kwetsen van de voormalig Allerhoogsten is hier niet aan de orde. Secundo: ondanks een hoog gektegehalte van de moderne tijd zijn er geen aanhangers meer van de oude godsdiensten, en zeker niet bij de verlichte Italiaanse overheid, die eigenaar en beheerder is van al het oude en eerbiedwaardige aldaar. Dus de opdracht van zedelijke ingetogenheid kan bezwaarlijk voortkomen uit respect jegens de gemeenschap van actuele gelovigen. Afgezien van enige moderne druïden is zo'n gemeenschap er namelijk niet.

Al discussiërend zagen wij twee alternatieve verklaringen. Ofwel de Etrusken en Romeinen zijn aan deze tijd zo wezensvreemd geworden, dat er symbolen nodig zijn om ze überhaupt te herkennen. De meest voor de hand liggende symbolen van Het Andere zijn dan de zedelijke verbodsiconen van de r.k.-kerkgebouwen. Ofwel er steekt helemaal niks achter - de plaatselijke émaillist had gewoon nog enige stuks kerkbordjes over.

Claus

Op de deadline voor dit stukje, 15 oktober 2002, werd prins Claus te Delft ten grave gedragen. Een mooiere aanleiding kan men zich niet denken.

In de vroege zomer van 1985 legde het koninklijk paar een staatsbezoek aan Italië af. Het zou ook even het Nederlands Instituut in Rome aandoen. De tien personeelsleden en de twintig studenten en onderzoekers waren al weken in de opperste staat van paraatheid. Zelfs het loederige plaveisel van het achterafstraatje waar het Instituut al tachtig jaar jaar aan lag, midden in de Villa Borghese, werd daags voor de koninklijke visite pardoos hersteld. De Nederlandse opgravingen in Satricum waren nog jong en hip, en majesteit had aangegeven daar wel wat van te willen zien. Een bezoek aan de opgravingen zelf zat er niet in, en afdalen in de kelders van het naburige Villa Giulia Museum evenmin - te riskant, had de beveiliging geroepen. Dan maar een kleine tentoonstelling van vondsten in de bibliotheek van het Instituut. En of ik de hoge gasten maar een archeologisch exposé wilde geven. Aldus geschiedde.

De opmaat was memorabel. Koningin, gemaal, hofentourage en ministers hadden ruim (Romeins!) geluncht op de top van Pincio, de stadsheuvel die vanuit de Villa Borghese uitkijkt over het grote Piazza del Popolo. Majesteit zag wel wat in een stevige Hollandse wandeling en zette de pas erin. Een kleine kilometer lopen. Bij het Instituut streek er gedurende een kwartier een rafelige, in V-formatie voorttrekkende troep ongeregeld neer. Zij kwiek en vrijwel alleen voorop, de legertros van eigen dignitarissen en Italiaanse ministers er hijgend achteraan, duidelijk niet allen even gecharmeerd van deze uitbuikexercitie.

Het gezelschap deelde zich op de trappen van het Instituut in tweeën. Het bescheiden interieur liet grotere groepen slecht toe. De ene helft onder leiding van majesteit, de andere bij prins gemaal.

De uitleg en het gesprek over de Satricum-vondsten met de eerste groep waren geen probleem. Majesteit was als altijd goed geïnformeerd, met actieve belangstelling voor archeologie, en lette goed op de tijd. We hadden zo'n vijftien minuten. De tweede groep was lastiger. Claus kwam wat moeilijk op gang. Zagen wij iets van wat toen bij geruchte in de kranten als een nerveuze aandoening was genoteerd? Maar hij veerde op toen ik mijn troefkaart uit de mouw haalde, dat je namelijk wel enige vragen kunt stellen bij de werkzaamheden van Nederlandse archeologen in Italië. Niet negatief of superkritisch, maar in een verantwoordende zin. Daar had hij, met zijn jarenlange werk in ontwikkelingslanden, een mening over, en die wilde hij ons zeker niet onthouden. Wat die mening precies was ben ik vergeten, maar het prinse-lijk ontwaken staat me levendig bij. Hij maakte er een actueel maatschappelijk onderwerp van, in het verlengde van ontwikkelingssamenwerking, met een visie op de plaats van Nederlandse onderzoekers in buitenland, en wel een plaats op basis van volstrekte gelijkwaardigheid. De tijd werd vergeten, we waren zo een half uur verder. Majesteit, op de klok, kwam daarop binnen en onderbrak ons discreet. "We moeten weer eens verder".

Help! Archeologie op tv

Telefoonbundels, beltonen, gourmetten, runners, Lingo, Big Everything, spoilers, ex porn stars, X-cubes, instant messaging, airmiles, supporters, 4WD's, i-mode, optieregelingen. De fantasie kent geen grenzen in onze *brave new world*, en tegelijkertijd vraag jij jou af of jijzelf nog wel in deze tijd past! Nu de wereld een dorp is geworden, jouw burens uit het Rifgebergte komen en daar helemaal niet mee zitten, en we allemaal overal met dezelfde beelden worden gebombardeed, hoe moet jij dan met het verleden omgaan? Met welk verleden eigenlijk? En waarom eigenlijk?

Die vragen moeten de makers van de Teleac-serie *Op het spoor van de Romeinen* tot gekmakens toe getergd hebben. Laat ons leuk doen!, schalde het op de redactie-burelen. Een juffrouw - Ivette - op een antiekerige babyblauwe scooter langs de Romeinse liemus (bedoelt ze *limes*?) laten knorren, dat is pas hip. En gaat het over moeilijke dingen? Deze laten we dus gewoon zien! Eigenlijk heel makkuluk. Gewoon historisch beeldmateriaal freezezen en over het scherm jagen, vooral de rechten niet vergeten, dus een lopende newsbar eronder, dan kan niemand bezwaar maken. Maar niet te lang, want de mensen zappen zo weg! En die Ivette gewoon een kopie van een puitenner (he?) kaart in de hand geven, en leuke interviewtjes met zo'n archeoloog of een historicus van Nijmegen tot aan Katwijk aan Zee, deze lopen daar gewoon in het wild rond en zij zeggen vast de moeilijke dingen wel, dan hoeven wij deze niet te doen want oei dat is wel erg lastig. En weet je wat? In het voorjaar en de vroege zomer opnemen, dan ziet het er ook nog wat uit ook, met bloeiende Betuwe-bomen en de zon die in het water schijnt. Swingend muziekje voor de tussentukjes, en voilà we hebben een sexy tiendelig programma, en deze kunnen we gewoon lekker voor subsidie van chique fondsen en rijksdiensten voordragen! De werkelijkheid is toch niet te begrijpen, en tv al helemaal niet (Iraki gezien?) dus een informatieve historische tv-serie hoeft dat ook niet. Of deze ook niet te zijn. Of hoe zeg jij dat eigenlijk?

Lieve jongens en meisjes van de tv. Ooit van een concept gehoord? Van een verhaal vertellen in beelden? Van een auctoriaal perspectief (wie zegt wat, en waarom, vanuit welk gezichtspunt?). Dat een historische dimensie aan bewegende beelden toevoegen echt iets meer kost dan af en toe zoef! een snelle beeldinsert? En dat archeologie, het verleden, niet een plekje is waar "ze" toevallig wat anders praatten en wat andere spulletjes hadden, maar werkelijk een andere planeet? Waarom doen alsof archeologie makkelijk en gewoon is? 't Is lastig, het vereist aandacht, enige afstand, en tegelijk persoonlijke betrokkenheid. En het is echt niet voor iedereen, dus moet je niet doen alsof dat wel zo is.

Laat ik nou vlak daarvoor - het was zondagmiddag 13 april 2002 - nog net het staartje van de concurrentie gezien hebben. Ook van Teleac/NOT, "Het Nederlandse landschap: 2000 jaar mensenwerk", maar met medewerking van monumentenzorg. Zit die gekke Ivo de Wijs in een bootje op de Maarsseveense plassen naar het laagveen te vissen. Je ziet hem 't doen, er is een plek, een verhaal, spanning, wat poëzie, langere tussenshots van historisch materiaal, en enige rust voor een tot bezonkenheid uitnodigend onderwerp. Het kan dus wel, je hoeft er niet voor naar die eeuwig BBC. En als iets moeilijk wordt, dan neem je gewoon de tijd om dat zonder op je hurken te gaan zitten netjes uit te leggen. Ivo doet dat, Ivette niet.

Kannibalen

We hebben er weer een nieuw broertje bij, of neefje, wie zal het zeggen. Op 12 juni 2003 werd bekend dat er in Ethiopië resten van een mensachtige schedel van wel 160.000 jaar oud waren gevonden, en dat die vreselijk op die van de moderne mens leek. Althans, dan volgt altijd een verhaal met tijdsgegochel van tienduizenden of honderdduizenden jaren dat mij merendeels ontgaat. Was het nou Homo sapiens of h. sapiens sapiens? Terwijl ik mijzelf toch echt, om zo maar te zeggen, niet van de straat vind. En nu dan Homo sapiens idaltu. Hoe zat het nou toch? Gelukkig werd ik door de wetenschapsbijlagen van de serieuzere dagbladen al binnen enige dagen gerustgesteld. Het is helemaal niet duidelijk wanneer resten van een vroege mensachtige tot een soort of een ondersoort moeten worden gerekend, daar zijn de populaties eenvoudig te klein voor. De heren onderzoekers willen daarentegen graag met eer, aanzien en veel citaties strijken. Voor een gewoon mens is de lol er al snel af, behalve dat blijft hangen dat het toch wel allemaal erg ingewikkeld is. Maar daar gaat het me even niet om.

Veel aardiger dan het nieuwe broertje, of neefje, wie zal het zeggen, was dat aan de "ontdekker", ene Tim White, uit Berkeley, Ca., in de *eerste* berichten op donderdag de 12de nog een staartje hing. Hij beweerde resten van excarnatie, ontvlezing, op de nabijgelegen botten te hebben aangetroffen. En dat moest natuurlijk duiden op kannibalisme. Nou is ook dat nog niet het aardigste - kannibalisme, *so what?* - als wel het feit dat in de *latere* verdieping van het nieuwsfeit, op zaterdag 14 juni, in *NRC Handelsblad* een volle pagina, met geen woord over deze antieke menseneterij werd gerept. Terwijl dat toch een, zacht gezegd, nogal grote controverser in de paleoantropologie is. Is ons wat onthouden? Wellicht iets smakelijks?

Na enig naspeuren is de beerput snel ontdekt. Een classicus weet immers dat sinds de mens kon schrijven, hij getuigenissen heeft achtergelaten over mensetende buren en verder afgelegene gedochten die alleen al wegens die opvallende culinaire voorkeur buiten de menselijke familie moesten worden gehouden. Zie Odysseus' Cycloop. Romeinen zeiden over de christenen, de christenen over de Turken, en iedereen natuurlijk over de joden, dat ze de onschuldige baby's van hun tegenstander plachten te slachten en op te peuzelen. Een antropoloog weet verder dat werkelijk de allereerste constatering van Columbus' mannen, na hun bekende misbegrepen ontdekking, was dat de Amerikaanse inhemelingen zich liederlijk overgaven aan incest en ... kannibalisme! De naam van de Caribische eilanden schijnt er zelfs van afgeleid te zijn. Alle reden om die beestachtige heidenen daar tot goede katholieken te maken, te vuur en te zwaard.

Maar nu wil het feit dat foute types voortdurend rare dingen roepen nog niet zeggen dat die dingen daarom niet waar zouden zijn. Dat leidt in de paleoantropologie tot twee partijen. Degenen die alle zegslieden voor onverbeterlijke leugenaars houden. Ze weten zich gesteund door het onweerlegbare feit dat er tot op heden in de hele wereldgeschiedenis niet één bron kan worden aangevoerd die met eigen ogen heeft gezien dat er een mens *regulier* werd opgepeuzeld. Ritueel, magisch, uit wraak, of als eiwitsuppletie, dat maakt niet zoveel uit. En aan de andere kant degenen die dermate naarstig op zoek zijn naar bewijzen voor menseneterij ("die verhalen komen toch niet uit de lucht vallen?"), dat ze die ook op heel wonderlijke plaatsen menen te ontwaren. Tim White geldt in die laatste kring als een autoriteit. Hij schreef in 1992 *Prehistoric Cannibalism*, over een Amerikaanse mensenetende stam uit 1100 AD. Dát werd ons door de krant onthouden. Misschien om de hoofdzaak, de nieuwe h. sapiens idaltu, niet in de schaduw te stellen. Maar toch.

Filistijnen: Stonehenge *revisited*

Zo begin zomer was het jarenlang vaste prik. Journaalbeelden in de komkommertijd van massa's alternativo's, druïden in lange witte jurken en andere wonderlijke *new agers*, flink op de vuist met politie en ME op en rond Stonehenge. Ter viering van de midzomernacht, wanneer de zon precies in het verlengde van de as van 's werelds beroemdste prehistorische megalietencomplex opkomt. Heidenen tegen christenen, dissidenten tegen de gevestigde orde. Maar sinds enkele jaren hoor je er niks meer over. Was de spirituele beweging overleden? Stonehenge misschien gesloten? We namen deze zomer een kijkje.

Waar vroeger een open terrein was op de Salisbury Plain, in de krappe splitsing van twee drukke provinciale wegen, ontdekten we nu een keurig afgezet gebiedje, met een betaalde parkeerplaats op enige afstand van het monument. Bij aankoop van een entreekaartje krijg je je parkeergeld terug – eerste zeef. Vriendelijke English Heritage-jongens en -meisjes bieden je daarna een gratis zestalige looptelefoon aan – tweede zeef. Via een tunneltje kom je op de site zelf. Er is afgezien van glas- en rookverbodsborden geen enkele tekst te bekennen – derde zeef. De audiotour verwijst naar slechts zeven nummers op het gras tussen de stenen, die alleen vanaf een net aangeharkt grindpaadje te zien zijn – vierde zeef. Bij elk nummer hoor je een aardige toelichting van een minuut of vijf. Naar keuze kun je meer achtergrondinformatie beluisteren. Gevolg: de 700.000 jaarlijkse bezoekers draaien allemaal hetzelfde rondje van drie kwartier, luisteren en kijken aandachtig, blijven op het paadje, kopen nog iets aardigs in het English Heritage-winkeltje en gaan dan tevreden huns weegs.

En wat biedt het audio-verhaal dan? Natuurlijk de officiële versie van de geschiedenis en betekenis – voorzover achterhaalbaar – van Stonehenge. Maar daarnaast ook ruimte voor alternatieve visies, en wel zo getoonzet dat niemand er aanstoot aan kan nemen. De vermeende relatie met de Keltische druïden, bijvoorbeeld. De enige bron daarvoor is Julius Caesar, toen Stonehenge al twee millennia oud was en flink in puin lag. De audiotour merkt daarover droog op dat het niet onmogelijk hoeft te zijn (“we are told”) dat kennis en gebruiken van de Stonehenge-bouwers mondeling van generatie op generatie werden overgeleverd. Of dat het astronomisch gebruik van steencirkels wel overwogen kan worden, maar niet erg waarschijnlijk is aangezien *archeologische* aanwijzingen daarvoor ontbreken. Dat vonden wij erg knap geformuleerd.

Maar er is meer aan de hand. *Crowd control* is maar één aspect. De midzomernachtswende op Salisbury Plain is nog steeds een internationaal eendaags festival, met wel 15.000 bezoekers die er graag de ochtendzon zien opgaan, of in dat licht elkaar paarsgewijs het jawoord wensen te geven. De Britse autoriteiten lossen dat op door het monument dan vrij toegankelijk te maken, de helle verlichting tegen zonsopgang uit te schakelen, de mensen ook buiten het pad te laten lopen maar hen zelf verantwoordelijkheid te geven voor rust en orde, en hen vooral goed te informeren over de kwetsbaarheid van het terrein. Detail: de in pers en beleid gebruikelijke termen *pagans and Philistines* (heidenen en filistijnen) voor de andersdenkenden worden sinds enige jaren zorgvuldig vermeden. Gevolg: niets meer aan de hand, geen demonisering meer, en veel aandacht voor “diversiteit” en “identiteitsvormende spiritualiteit”. Jammer voor de komkommerberichtgeving. Goed voor het monument en voor de gemeenschappen die daar bijzondere waarde aan toe kennen, hoe dissident ook.

Gelukkig: wetenschap!

Hoe gaat dat? Je bladert de tv-gids eens wat door, want o schrik als je alleen bij toeval in de laatste vijf minuten van iets vreselijk leuks schiet. Massamedia zijn niet achteloos te gebruiken! Enthousiast omcirkelden we dus de aankondiging van een Paaseiland-documentaire, op een zondag in september, bij de Belg: "Dankzij moderne technieken kan de wetenschap nu eindelijk ontsluiten wat zich op dit meest afgelegen bewoonde eiland ter wereld voor gruwelijks heeft afgespeeld". De gezwoolen tekst doelt op de ruim 900 reusachtige stenen hoofden, de *moai*, hun mysterieuze betekenis en de onbekende techniek waarmee ze gemaakt werden. En ook op de vrijwel spoorloze verdwijning van de oorspronkelijke bevolking, de Rapa Nui - zowel Langoren als Kortoren, je gelooft je oren niet.

De documentaire ontrolde zich op de bewuste zondagavond als volgt. Dit door de Middelburgse zeevaarder Jacob Roggeveen op 1ste Paasdag 1722 aangevaren eiland was meer dan duizend jaar daarvoor vanuit Polynesië gekoloniseerd. Krap 25 bij 15 kilometer metend, was het destijds een oase vol palmbomen in een zeer lege oceaan. Hun voorouders vereerden de Rapa Nui door middel van grote beelden, tot wel 80 ton zwaar. Voor het transport hadden ze, zo bedachten de moderne geleerden, vast rollende boomstammen gebruikt. Nu groeiden uit de eerste *settlers* geleidelijk aan twee rivaliserende gemeenschappen, de eerder genoemde Lang- en Kortoren, tezamen zo'n 10.000 zielen. Die beconcurrerden elkaar met steeds grotere voorouderbeelden. Maar het hout raakte op, het eiland erodeerde weg, de economie stortte in. Een "vogelpersoon", wellicht een bemiddelende sjamaan, werd nog ingezet om de buurconflicten ritueel binnen de touwen te houden, maar het was al te laat. De komst van de Europeanen bezegelde het noodlot alleen maar. Een bloedige burgeroorlog was onafwendbaar, en nu grepen ook besmettelijke ziektes snel om zich heen. In de 19de eeuw tenslotte moest wat er nog aan Rapa Nui restte, als slaaf in de Peruaanse mijnen werken - met maar 15 overlevenden. Einde verhaal. En de wetenschap dan? Die heeft nu dus experimenteel aangetoond dat de stenen werden verplaatst door middel van rollende boomstammen. En dat sporen aan inlandse skeletten op kannibalisme wezen. De wijze les, heel impliciet: hoed u voor achterlijk religieus fanatisme, burenruzie en veronachtzaming van de ecologische rijkdom, dat leidt tot narigheid en uitsterven.

Maar klopt het ook? Nou zijn wij erg bèta, en wordt er al kijkend gauw uit het hoofd meegerekend. Grote twijfels. Op 165 vierkante kilometer (driehoekig) eiland kun je in een subtropisch klimaat met meer dan een meter regen per jaar wel een miljoen bomen kwijt. Inspectie van boomedichtheidsonderzoek in het regenwoud van Costa Rica bevestigt dat: 1 boom per 20 meter. Zelfs wanneer de beeldmakerij op Paaseiland maar een half millennium duurde, en dus voor een dubbele kapdruk op het geboomte zorgde, dan nog zette elke generatie van een halve eeuw slechts negentig moai neer, waarvoor niet meer dan - zeg - honderd bomen per keer nodig waren: 9000 bomen per generatie. En die kregen in die 500 jaar vast ruim de tijd zich te herstellen. In totaal tastte de beeldhouw- en verplaatswoede vast nooit meer dan een procent van het bosareaal aan. Of *alle* Lang- en Kortoren hakten *al* hun moai op *hetzelfde* moment uit, en gebruikten bij elk transport *minstens* duizend nieuwe bomen. Lijkt ons stug. Hoezo, wetenschap?

IJzer

“U vertelt me maar wat”, besloot de Brabantse boer na de rondleiding die ik in de late jaren zeventig op een zondagmiddag had gegeven in het landelijke Bladel, een van de dorpjes in de Zeven Zaligheden, op de arme zandgronden even ten zuiden van Eindhoven. Als goedgebekte student gaf ik voor de plaatselijke bevolking tekst en uitleg bij een tentoonstellinkje dat we in een grote boerderij, die we als uitvalsbasis gebruikten, met behulp van wat kaartmateriaal en archeologische vondsten hadden ingericht.

De Vrije Universiteit had in de weilanden vlak buiten het dorp, midden tussen de koeien en het maïs, gedurende de zomermaanden een groot archeologisch onderzoek uitgevoerd, op zoek naar resten van een Romeinse villa en de IJzertijdbewoning daaromheen. We vonden het chique om onze resultaten met de plaatselijke bevolking te delen - wat ik me herinner als nogal links, in die tijd.

Aangelokt door de aankondiging in het plaatselijke huis-aan-huisblaadje en het affiche in het café, waren er die zondagmiddag gestaag grotere en kleinere groepjes Bladelaren binnen komen druppelen. Ze wilden wel eens zien wat die stadse mensen met hun grommende graafmachines en metershoge storthopen van zand en aarde in hun weilanden hadden uitgespookt. Men kwam vooral in familie- en gezinsverband, en vertoonde zich op zijn paasbest. Met enig ontzag liet men zich door mij ontvangen. Dat deed ik met alle egards, probeerde niet al te intellectuelerig te praten, en me in mijn uitleg te richten op de oudste van de groep. Een van de boerengezinnen, pa met pet, moeder en oudere kinderen beetje bedeesd er half achter, hoorde mijn verhaal stug en zwijgend aan. Tot ik bij een ploegschaar kwam, van smeedijzer. Ik ben even kwijt of die uit de inheemse of Romeinse technologische traditie stamde - dat doet er ook niet zoveel toe. Het ding - zo wist ik - moest in elk geval uit de eeuwen rond het begin van de jaartelling dateren, maar werd door ons archeologen als een niet heel bijzonder stuk beschouwd. Wel door de boer. Want de sceptische stilte werd nu doorbroken door de zeer besliste mededeling dat mijn presentatie op een misverstand moest berusten. “Ik geloof er niets van”, opende hij de aanval. “Mijn grootvader deed zijn werk nog met een harde, eikenhouten ploegpunt, dus dat ijzer kan nooit zo oud zijn”. Zijn wantrouwige ogen zochten de mijne, vrouw en kinderen leken zich iets op te blazen, langzaam vanachter zijn schouders vandaan komend. Ik moest opeens een front trotseren, dat aan kracht won naarmate ik onzekerder werd. Stamelend probeerde ik nog het systeem uit te leggen waarmee wij wetenschappers detailobservaties in een groter geheel plegen te zetten, de logica te bepleiten van samenhangende waarnemingen in bredere interpretatiekaders, het bewonderenswaardige gebouw te schetsen van intern niet strijdige dateringen van artefacten.

Maar de Bladelaren hadden een scheur ontdekt, een rookgordijn van moeilijke woorden ontwaard, kortom, het pleit gewonnen. Men verliet tevreden grommend de boerderij en de met de beste bedoelingen samengestelde tentoonstelling, het hoofd schuddend over zoveel gebrek aan gezond verstand van die geleerde dames en heren uit de Randstad, en mij geheel ontredderd achterlatend.

Fouten

Een mens maakt wel eens fouten. In juli 1981 was het snoeiheet in Satricum, een uur ten zuiden van Rome. We groeven een Volskisch grafveld uit de 5de eeuw voor Chr. op. Ik was veldleider maar had ook zelf nog een putje, een graf ter grootte van een eenpersoonsbed, één meter diep. Het was iets na de middag, en 40 graden in de schaduw, zelfs onder de parasolletjes waarmee we werkten. Tekeningen moest je rechtopstaand maken, anders gutste het zweet over het papier, dat weer omkrult, je ziet niets meer, wat een narigheid. Ik kruip mijn putje in, met troffel en tandenborstel. Op de bodem een twee zandkorreltjes dik spoor van een metalen mes. Pffff. Dat betekent de volgende procedure: opstaan, foto maken, als selectienummer inmeten, in verslag opnemen, restauratieploeg laten komen, met gips consolideren, zo mogelijk lichten en conserveren. Anderhalf uur werk terwijl ik op het hele veld moet toezien, en dat met die hitte en ook nog eens vlak voor beëindiging van het weekprogramma. Want we werken van zes uur 's morgens tot twee uur 's middags. Ik beoordeel de situatie en besluit van al dat gedoe af te zien. Straks kan ook alleen een aantekening in het veldverslag volstaan, de maten en positie schets ik wel snel in, en wat is zo'n dolk nu helemaal? Scheelt een halve liter zweet en zeeën van tijd. Bovendien, twee zandkorreltjes dik, dat is toch niks? Inderdaad, een veeg van borsteltje en troffeltje en het ding is niet meer. Maar mijn mede-veldleidster is inmiddels geruisloos mijn grafje genaderd. "Wat zijn we hier helemaal aan het doen?". Later bleek dit het enige ijzeren wapen te zijn uit het hele grafveld. Jaren heeft me dat achtervolgd.

Tot ik een keer de volgende berekening maakte. Stel dat je in alle fasen van het archeologisch proces telkens een fout maakt waardoor je zeg tien procent van de informatie verliest. Bij het uitzetten van de opgravingsput vergis je je een paar centimeter. Tijdens het afgraven van de bovengrond ga je een decimeter te diep. Bij het opgraven zelf hak je aan het einde van de week een heus ijzeren mes weg. De hond gaat er met een aantekeningenblaadje van door. Bij het afvoeren van vondsten kiepert er wat uit de kist. Onder het wassen breekt iets, en vergeet je een vondstnummer te dupliceren. Het determineren gaat wat slordig. En die doos met echt hele bijzondere vondsten, die je niet op putnummer kunt wegzetten, is twee jaar zoek. Een paar andere afgewerkte kisten trouwens ook.

Reken je nu met een informatieverlies van een tiende in elk stadium, dan heb je aan het eind van de rit nog maar een derde over. Zelfs als het maar half zo erg is, dan nog is de oogst minder dan tweederde. Erg he? Ja, eeuwig zonde. En ook neen, want de aanname is fout. De informatierijkdom aan het begin is niet 100 procent, maar oneindig. En een derde, of tweederde, van oneindig is nog steeds oneindig. Nou ja, heel veel. Maar ik lag er ondanks dit sofisme jaren wakker van.

Zien wat je hoort

Wat is de overeenkomst tussen een choreografie op een fuga, een pianoconcert, en een tentoonstelling over het Russische landschap? Mijzelf natuurlijk: ik was er bij en raakte ontroerd. Nou moet je de mensen daar niet mee lastig vallen als er verder niets interessants over te melden valt, uw tijd is kostbaar genoeg. Maar eerst de feiten.

In 1994 zag ik een lieve vriendin van me in een choreografie van Johan Greben voor drie dansers op een fuga van Bach, gespeeld door Glenn Gould. Dat het een vriendin betrof is relevant, want ik was niet voorbereid door enige recensie of wat dan ook. In het 7 minuten durende stuk *hoorde* ik niet alleen een fuga, die *zag* ik ook (driestemmig!). Zeldzaam voorbeeld van synesthesie, dat wil zeggen het versmelten der zintuigen. Komt wel vaker voor, zoals bij het voltrekken der liefdesdaad, maar zelden in het theater. Die synesthesie herinnerde me aan de Russische pianiste Bella Davidovich, die ik in 1971 Chopins Tweede pianoconcert in het Concertgebouw hoorde uitvoeren, onder dirigent Anton Kerstjens. Mijn eerste keer bij een life uitvoering. Het middelste, langzame deel is een soort oernocturne met orkestbegeleiding, en die begon zich tot mijn jonge verbijstering als een lichte, kronkelende lijn tegen de binnenkant van mijn oogleden af te tekenen.

Sindsdien zijn drie decennia vervlogen, en zelden vaker dan eens in de vier of vijf jaar overvalt die versmelting der zintuigen me. Terwijl ik er toch een soort persoonlijke queeste van heb gemaakt. Zo'n zeldzaamheid overkwam me, heel ongezoekt, tijdens een bezoek aan de Russische landschapsschilderijen te het Groninger Museum eind 2000. Die schilderijen zelf zijn heel bijzonder, maar nou ook weer niet wereldschokkend. Tot ik wat langer middenin een van de zalen stilstond. Op elke - nogal grote - wand hing een enkel landschap, op alle vier één dus. Opeens kreeg ik het kippenveld dat ik kende van Bella en Johan. Van de vier werkjes hingen de horizons op dezelfde hoogte. De dimensies van de zaal, en de kleur van de achterwanden denk ik nu ook, waren met de schilderijen zo in harmonie, dat zich aan mijn geestes-oog een nieuw landschap openbaarde, waarop de vier doeken als het ware vensters vormden. Onzin natuurlijk, want zo waren ze nooit bedoeld, ze stamden uit nogal onderscheiden periodes, en vertoonden ook zonder *close reading* grote verschillen. Toch was hier een kunstenaar - in dit geval inrichter Mark Wilson - erin geslaagd bij mij de sensatie van een beeld/ruimte-synesthesie op te wekken die me naar adem deed snakken.

Er wordt alweer lange tijd in de kunst- en cultuurwereld met soms hysterische nadruk gewezen op de noodzaak van educatie. Schoolkinderen moeten klagewijs richting theater, museum, monument! En archeologie, ook! Dat is goed voor ze! En dat wil maar niet lukken, kennelijk.

Ik heb daar wat aarzelingen bij. "Het" gebeurt waarschijnlijk vooral toevallig en spoorloos. Gedurende mijn hele schooltijd ben ik zegge en schrijven één keer naar een museum geweest (en die keer naar het concert, maar dat was met mijn ouders). Het museum betrof gemeentelijk kunstmuseum Aemstelle, te Amstelveen. Daar toonde men Van Doesburgs, en andere De Stijl-dingen. Inclusief "Manifest". Vreselijk. Elke zin in kunst, smaak voor het andere, verwondering over het vreemde, werd daar gruwelijk vermoord. Niet te begrijpen kunstklets van onderwijzende zijde, geen enkele context bij mij aanwezig, en in mijn herinnering een totale desinteresse en enthousiasmerend onvermogen van de gallerieuitbater van dienst.

Misschien werd ik daarom wel zo getroffen door Bella's parelende lichtlijnen. En later door Johans nog weer intensere visuele fuga. En door het gewaarworden van een andere dimensie, namelijk die in je kop, waardoor een Russisch landschap dwars door de muren heen zichtbaar wordt.

Mocht u daarom ooit tegen educatieve kunst- en cultuurdingen aanlopen: doe uw ogen dicht, en kijk!

Wrok

Wie deed zijn erudiete duit al niet in het zakje? De rolprent *Troy* (2004) mag oogstrelend zijn, maar van verhaal, phalanxen, setting en de liefde tussen Achilles en Patroklos: er deugt niets van. Waar is Hektors wapperende helmkam? Waar Achilles' goddelijke schild? Waar de openingsscène met Apollo die de pest verspreidend in het Griekse legerkamp rond gaat? Waar überhaupt de goden, interveniërend wanneer de stervelingen er niet meer uitkomen? Is de oudheid zozeer onttoverd dat zelfs Ares in de ondertiteling opeens, heel astrologisch, Aries heet?

Vriend en vijand prijzen de sexy Pitt, die ofschoon een tikje te oudere jongere er een mooie Achilles van maakt. Helena is lachwekkend. Te veel Californische highschool. Maar Priamos is weer net goed: de arrogante Peter O'Toole aan het eind van zijn leven tot tragische grijsaard teruggebracht. En de droom-Odysseus van Sean Bean kan op ieders instemming rekenen. Collega-archeologen, tot in de hoogste kringen zal ik maar zeggen, zijn verdeeld. Of ze weigeren dit volksvermaakprul in ogen-schouw te nemen, of ze bekennen - wat schroomvallig - dat een en ander hun best wel kon bekoren. Ik hoorde een zeergeleerde klassieke dame zelfs de poses in de tweegechten prijzen wegens de opmerkelijke beeldecho van dit soort scènes met die op zwartfigurige Attische vazen.

Hoe vel je eigenlijk een oordeel? Doe mee en stelt u zich enige scherpe vragen. Is de rolprent onderhoudend? (redelijk) Technisch in orde? (prima) Loopt het script? (als een trein) Overtuigt de set design? (aardig, maar Troje lijkt wel wat veel op een metropolis, en die holle gipsen Apollo-beelden die kunnen natuurlijk niet) Niet te gekke anachronismen? (hm, romantische liefde is wat raar), of zonden tegen de continuïteit? (niet tegengekomen) Deugt de muziek? (prima, ik herinner me er niets van, altijd goed) Personages geloofwaardig? (zie boven: verdeeld) Zit men - vaak - op het puntje van de stoel? (volgens velen het geval) Ging uw hart sneller kloppen? (gemengd: de dames stellen niet zoveel voor, behalve Andromache; de heren meer, met mooi-slappe Paris en veel heerlijke helden - Patroklos voorop).

En werd u ook geraakt? Lastige toetssteen, want erg persoonlijk. Achilles-Pitt wrokt in zijn tent omdat Agamemnon hem zijn overwinningstrofee, het slavinnetje Briseis, afpikte ("Es zien wie hier de baas is"). Zonder superheld Achilles verliezen de Grieken op alle fronten. De jonge Patroklos kan dat niet aanzien, trekt Achilles' wapenrusting aan, maar wordt - onherkend - door de Trojaanse Hektor gedood. Achilles ontsteekt in ziedende woede. Hij gaat alleen naar de poort van Troje, en eist, wat heet, krijst om Hektors bloed. Dan volgt in *Troy* een scène die wellicht even beroemd zal worden als de wagenrace in *Ben Hur*: het tweegevecht tussen de tragische Hektor en de kokende Achilles, waarbij die eerste smadelijk sneeft. Nog smadelijker: Achilles bindt diens lijk minachtend achter zijn wagen voor een ererondje rond de stad. Ik was aan mijn stoel genageld.

De arrogante woede van Achilles, die de Grieken noodlottig zou worden. Die spat van het scherm. En daar ging het ook Homerus om. Hoor de openingszin van de *Ilias*: "Zing mij, godin, van de wrok van Peleus' zoon Achilles - verwoestingswrok! die de Grieken ontzaglijk leed bracht - " Daaraan toetse men hervertellingen van Homerus: werkt de wrok?

Grieks goud in de Hermitage

Dure materialen, helemaal van deze tijd en dat kun je goed zien ook. Roomwitte muren, parket op de vloer, roestvrij stalen details, ramen geblinderd, glazen strips rond en parket tegen de liftkokerwanden. Dat laatste riep nichtencafe's uit de jaren 'zeventig in herinnering, met tapijt aan de muren en zelfs tegen het plafond. In het museum was in het ruim bemeten café op de parterre een actuele documentaire tentoonstelling te zien met verbouwingfoto's. Rondje draaien op de drie verdiepingen van het piepkleine museum, klaar. Op de zolderetage educatieve kinderpret, maar die is 's zondags gesloten.

Een tentoonstelling over goud – Grieks, dat wel – past wonderwel in zo'n bonbonnière. Alleen het roze ontbrak aan de Zandvoort-ambiance. De moeite waard? Jazeker, want wij zagen zelden zo veel, zo mooi en zo hecht samenhangende antieke edelsmeedkunst.

Context: het historisch ongeluk, dat de Grieken zelf hun doden namelijk geen kostbaarheden in het graf meegaven, en deze semi-vergriekste Zwarte Zeeërs, of half verinboorlinge Grieken, wie zal het zeggen, wél. Maar dat aspect bleef wat onderbelicht. De knipoog die de geschiedenis hier geeft is dubbel opwindend. In Skythenland begroef men in grafheuvels en met bijgiften waar elders plat en kaal het gebruik waren. Ook zie je nu en hier van de verre Krim wat de gemiddelde Griek en Griekin zo'n beetje – vast niet helemaal, daarvoor is het eigenlijk te provinciaal – ook zelf wel aan opsmuk en tralala zullen hebben gedragen, maar wat thuis in het zwarte gat des tijds onherroepelijk verdween. Dat komt wel vaker voor, zoals in pre-Romeins Etrurië. En het doet mij dan altijd weer aan Cuba denken. De lollykleurige jaren vijftig Amerikaanse slee toert en toert er daar nog lustig op los waar die elders onder de laars der vooruitgang werd geplet en alleen nog op rolprent of in museum te zien is. Naast die door velen niet opgemerkte knipoog zal ook niet iedereen bemerkt hebben dat het materiaal uit een historische context betrof. Dat is immers vrijwel niet uit de zaaltaksten op te maken - wel in het handige gratis bezoekersfoldertje.

Maar wat bezielt iemand om een tentoonstelling anders dan over moderne kunst in te richten zonder de historische dimensie zichtbaar te maken? Leidt het soms af? Is het te moeilijk? Het beste waar ik op kan komen is dat de tentoonstellingsmakers de bezoeker van het zorgvuldig gecomposeerde praline-arrangement in het beeldschone herschapen oude mannen- en vrouwenhuis aan de Amstel niet met jaartallen wilden lastigvallen. Als je het per se wilt weten kijk je maar in het foldertje. Mijn compagnon, dansend en culinair artiest, tevens niet-Europeaan en al evenmin gehinderd door oud-historische kennis, schatte aldus gevraagd de chronologische context van het Griekse goud ergens in de eerste eeuwen van de jaartelling. Niet gek. Maar over mij als historicus werd dra de missionarisgeest vaardig om uit te leggen dat het bijzondere van dit goud toch ook en vooral in de chronologie zit. Het meeste van dit goud komt nou uitgerekend uit de tijd van Solon en Salamis, het begin der democratie, van het Parthenon en de bewogen vierde eeuw, van ver voor de protserige Hellenistische periode, laat staan de in beeldtaal en -kwaliteit nog plattere Romeinse tijd.

Maar ik hield m'n mond. Wat zou ik ook?

Olympische optocht

Wat hebben Romeinen en Turken gemeen? Van alles: stichters van grote rijken, bringers van beschaving, op hun best bureaucratische genieën. Het zijn beide ook identiteitsvormende culturele blokken. Modern Europa herleidt graag z'n wezen en karakter op de bijna totale Romeinse aanwezigheid, daar ooit, en vindt omgekeerd in de Turk nou net de finale afwijzing daarvan. In 1529 en 1683 moesten we immers de legers van de Sultan met vereende, pan-Europese (!) krachten van de muren van Wenen afslaan. Vandaar ook de huivering bij velen om Turkije gewoon tot de EU toe te laten. Bij die keuze spelen niet alleen economische, culturele of strategische motieven, maar ook diepgewortelde ideeën over wie "wij" zijn, en dat kan niet zonder een "zij".

Die twee, Romein en Turk, bevonden zich in een opmerkelijk schuitje, daar op de opening van de Olympische Spelen te Athene (2004), die wanneer u dit leest gelukkig al lang weer voorbij zijn. Het grote voordeel van dit mega-evenement is dat het na zestien dagen gewoon ook weer over is, zal ik maar zeggen. Tijdens de 3D-openingsceremonie (hoe zullen ze dat in Beijing overtroeven: dat het hele stadion zich langzaam in de lucht verheft, een kwartslag draait en met een zachte plof een stukje verder neerkomt?)* kwam een bonte stoet *tableaux vivants* langs. Deels allegorisch, deels historisch. In een eerbiedwaardige traditie herleidde gastheer Griekenland zijn oorsprong en voortreffelijkheid op de mythologische strijd tussen Athena en Poseidon. Athena's olijfboom op de Akropolis, garant voor vrede, voorspoed en wijsheid, was er het resultaat van. Betoverend en krachtig symbool voor de spelen anno nu, zeker. De overgang van mythische naar historische beelden in het defilé was, door de ogen van een archeoloog gezien, niet minder dan boeiend. Ondanks het wel erg effectief stoorzenderende gesproken commentaar van onze Atheense sportcorrespondent, die geen enkel tableau ongebruikt liet om de naam van periode, persoon of genre verkeerd uit te spreken, herkenden we stierspringende Minoërs, helmen van berentanden dragende Mykeners, hoekige Geometrische types, sexy scènes zo van Attische zwart- en roodfigurige schalen weggelopen, tot en met de korte witte rokjes dragende, "typisch Griekse" ceremoniële soldaatjes van nu. De personages waren natuurlijk niet liederlijk pre-christelijk naakt, maar in kuise, meest marmewit geverfde body stockings gestoken, *waaroverheen* weer lange korte broeken. En dat alles in precieze, heel langzaam bewegende tafereeltjes, een waarlijke echo van de levende beelden-traditie die vanaf de Oudheid voor dit theater van de publieke processie geldt, en doorgaat via renaissance en barok tot en met ons eigen Aalsmeers bloemencorso. Vleesgeworden afbeeldingen, levende schilderijen, een leerboek-in-een-optocht, voor burger en geleerde.

Maar er waren wel twee hoofdstukken uit de Griekse geschiedenis weggelaten. De Hellenistische periode, verzinnebeeld door een gekke acteur met een Alexander de Grote-leeuwenhelm, ging snel over in de Byzantijnse tijd. Knipperen met de ogen. Waar waren de Romeinen? Was Griekenland voor niets zeshonderd jaar artistiek en wetenschappelijk het kloppend hart van de Romeinse wereld geweest? En de laat-Byzantijnse tijd sloot naadloos aan op het vroege vrije Griekenland van na 1821, met z'n koddige witte soldatenrokjes en wattenbolletjes op de sloffen. Waar kwamen die vandaan? Toch zeker uit de bijna net zo lange tijd dat Griekenland, Slavische Balkannatie, deel was van het Osmaanse rijk?

Je kunt dus ook liegen met optochten, en wat je onwelgevallig is gewoon weglaten. Maar Romein en Turk zullen *bien étonnés* geweest zijn *de se trouver ensemble*.

* ik moet profetische gaven hebben gehad: in augustus 2008 gebeurde dat inderdaad bijna.

Loodgieters

Eind september 2004 haalde de vaderlandse archeologie weer eens de kranten. UvA-hoogleraar Theuws en SP-senator Van Raak waarschuwden in een ingezonden stuk in *NRC Handelsblad* voor commerciële archeologie. Die zou wetenschappelijk verantwoord opgraven in de weg staan. Want de twee instrumenten, ontwikkeld om de risico's van "commerciële" archeologie te beteugelen, deugen niet. Die betreffen dan een ambachtelijke kwaliteitsnorm voor de uitvoering van archeologisch veldwerk ("de archeoloog als loodgieter"), en een nationale onderzoeksagenda waarmee je de vragen stuurt die met het veldwerk probeert op te lossen. Met andere woorden: alleen destructief ingrijpen als dat volgens de regels van de kunst gebeurt, én alleen op die plekken waar voor de wetenschap zinvolle informatie te verkrijgen is, waar je dan ook een mooi programma van eisen voor kunt schrijven.

Nu valt op die instrumenten wel het een en ander af te dingen. Nieuw, onwennig, onvolgroeid. Maar onvolkomenheden opmerken is iets anders dan het hele systeem daarom naar de prullenbak verwijzen.

De verontruste heren gaan voorbij aan de redenen voor de verandering van het archeologische bestel. Tien jaar geleden bleek ons systeem van archeologische monumentenzorg nagenoeg failliet. De opeenstapeling van rollen als waakhond, onderzoeker en uitvoerder van de monumentenwet was voor onze nationale Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek eenvoudigweg te veel. Het proces van ruimtelijke vernieuwing in ons land was er te complex voor, aan behoud van het bodemarchief werd eigenlijk niets meer gedaan, en onderzoek dat wel werd uitgevoerd werd vrijwel niet gepubliceerd. Oplossing: probeer archeologie zo vroeg mogelijk mee te nemen in het proces van ruimtelijke ordening, én zet druk op degene die voordeel heeft bij het vernietigen van het bodemarchief: "de verstoorder betaalt". De derde overweging die meespeelde was dat het een goede zaak zou zijn om de omgang met ons collectieve geheugen niet centraal, maar zo decentraal als maar mogelijk is vorm te geven. Elke gemeente mag van de cultuurhistorische aspecten van haar grondgebied zelf bepalen wat belangrijk is. En het rijk zal als bestelverantwoordelijke de kaders daarvoor vaststellen. Daar gaat de nieuwe Monumentenwet over, niet over de kwaliteit van wetenschappelijke output.

Dit nu is wat je wel een *risicodragende* benadering van erfgoedzorg kunt noemen. De zorg zo laag mogelijk in de samenleving leggen. Dan verlies je vast wat, maar je wint er ook bij: betrokkenheid, het nemen van verantwoordelijkheid, het je over iets concreets-om-de-hoek zorgen maken. En nergens staat dat een en ander per omgaande een feit zal zijn, of dat het daar naartoe groeien pijnloos zal verlopen. Deze benadering vormt juist een uitdaging aan alle betrokken partijen en geledingen - bedrijven, verschillende overheidslagen, amateur-archeologen en -historici, musea, universiteiten - om al doende vorm en inhoud aan dit gemeenschappelijk proces te geven. Degene die daar het meeste last van heeft is de academische wereld. Die moet nu eenmaal, gezien haar opdracht tot reflectie en onbaatzuchtige bevraging van de werkelijkheid, deels buiten die werkelijkheid staan. En dat doet die wereld met verve. Het *j'accuse* van Theuws en Van Raak is dan ook nostalgie, een neo-conservatieve zucht naar duidelijkheid en overheidsingrijpen. Ze verzuimen evenwel het gesprek aan te gaan, en constructief mede-verantwoordelijkheid nemend naar oplossingen te zoeken, die uit te proberen en daarvan te leren.

Erfgoedzorg is noch iets van overheden, noch iets van professionele bedrijven noch iets van geleerde academies. Ze ligt er precies tussenin.

Buitenland

Mijn grootmoeder zou dit jaar honderd zijn geworden. Ze was de nagekomen dochter uit het vierde huwelijk van een bejaarde kroegbaas en bracht ze haar leven door onder de rook van de grote stad G. in het noorden des lands, eerst in Hoogkerk, daarna in Haren. Ze trouwde met de zoon van een dagloner, die van drukkersknecht opklom tot eigenaar-uitgever. “Knoop Haren”, drukkerij aan huis: voor kleinkinderen een naar vette inkt ruikend Arcadië, een waarlijk Land van Ooit met gevaarlijke maar intrigerende canyons. Metershoge letterkasten, laden vol geheimzinnige, in spiegelbeeld gegoten drukplaten, en in een bijhok een sissende, stomende zetmachine die met kokend lood werkte.

Oma in het voorhuis was een stroeve dame, haar koude staalblauwe ogen geharnast achter een bril met vlindermontuur. Ze had iets weg van koningin Juliana – maar dan met een man die werkelijk de onkreukbaarheid zelve was. De overgrootmoeder die bij haar in de buurt moet hebben rondgewaard herinner ik me als een schimmige verschijning in een soort burka: zwarte rokken tot op de grond, een derwisj van ruisende lappen. Haar bovenheft wil niet meer te binnen schieten: had ze die wel of was ik te klein om die ooit te hebben aanschouwd?

De tragiek van oma was dat ze haar leven in dienst had gesteld van één ideaal: Mevrouw Worden. Het predikaat “juffrouw” was tot ver na de oorlog niet voorbehouden aan ongetrouwde dames (juffrouw Klompé schopte het nog tot minister). Het gold ook voor getrouwde dames. In een ragfijn netwerk van rangen en standen, dat zich uitte in kleding, gedragingen, diensters en zelfs openbaar vervoer (derde klas kaartje! damescoupés!) werd duidelijk of je zelf je boodschappen deed, of je voor- of achterom binnen kon komen, en natuurlijk hoe je aangesproken mocht worden: met je voornaam, als juffrouw zussemezo, of als mevrouw. Haar queeste liet niet af. Altijd de oudste dochter, nicht of buurvrouw de boodschappen laten doen, nooit informeel gekleed, heur haar – een anderhalve meter lange blonde vlecht – immer opgeknot. In de vroege jaren zestig had zij haar ideaal gerealiseerd. Een Echte Mevrouw, daar kon geen twijfel over bestaan. Alleen was de maatschappij inmiddels zo veranderd dat dat onderscheid betekenisloos was geworden. Er waren geen dienstmeisjes meer, iedereen kon zomaar mevrouw worden. Swiebertjes Saartje hoorde tot de nostalgische wereld van Ot-en-Sien.

Nu ging dat niet zonder schermutselingen. Tussen de twee oorlogen is het verminderde belangstelling voor de huishoudsteropleidingen nog onderwerp van heuse regeringszorg geweest. De meisjes moesten weer gemotiveerd worden, de opleidingen aantrekkelijker gemaakt, de verdiensten verbeterd. We weten hoe dat afliep. En ik pink een traan weg voor mijn oma, wier geest de tweede helft van haar leven in een onbegrepen, vooroorlogse wereld bleef hangen. Een universum van waarden en idealen, waarnemingen en zorgen die vrijwel niet voor te stellen zijn.

Deze tragiek schiet altijd te binnen bij het horen van opgewekte verhalen die historische verenigingen, archeologische themaparken en allerhande musea over “het verleden” ophangen. Viking, Bataaf, Romein, middeleeuwer: het zijn toch allemaal gewone mensen? Vast wel. Maar kun je je een voorstelling maken van wat hen bezighield? Als het verleden van eigen grootmoeder al een buitenland is waar je de taal niet van kent, hoe zit dat dan met die nog veel oudere vorigen?

Egypte

Wat, ben jij nooit in Egypte geweest? Neen, ik vind Egypte vreselijk. Ik hoor wel dat het er prachtig is. Maar met archeologie heeft het niet zoveel te maken. Wel met exotisme, oriëntalisme, kolonialisme en escapisme.

We kennen Egypte eigenlijk vooral als een “vreemd land”, en wel sinds de oud-Griekse verhalenverteller Herodotus er rondzwierf, alweer zo'n 25 eeuwen geleden (opmerkelijk dat de afstand in tijd van ons tot zijn *Historiën* ongeveer even ver is als van hem tot de eerste farao's). Het is door zijn nieuwsgierige ogen, met zijn scherp oor voor *petite histoire* en vast ook met zijn grote onbevangingheid dat we waarschijnlijk nog steeds de piramides, sfinxen, zonnetempels en de faam van bizarre rituelen waarnemen.

Maar voor enig begrip van de oude geschiedenis is het Egypte van de farao's vrijwel geheel misbaar. Er is geen enkele wetenschappelijke of culturele traditie uit “onze” klassieke wereld die aantoonbaar steunt op het erflaterschap van het Oude Egypte. Literatuur, beeldende kunst (neen, de marmeren *kouroi* uit de archaische periode zijn wezenlijk iets anders), muziek, staatsinrichting, recht, astronomie. Niets daarvan. Misschien wat egyptomanie, in de vorm van een Horus- en Isis-cultus in het Romeinse rijk, toeristen-scarabeeën al in de late Egyptische oudheid zelf en nog meer. Zelfs de marmeren piramide in Rome als graftombe van Gaius Cestius (12 v.Chr.) is een mal soort chinoiserie avant la lettre. En in directe zin zal er wel wat geneeskunde doorgesijpeld zijn, kan ik me zo voorstellen. Of het alom populaire, blauwe lapis lazuli. Maar meer ook niet.

Uit wat ik van egyptologen heb meegekregen en ook zelf wel kan beamen, is dat hun voorwerp van onderzoek een bonte vlechtwerkje vormt van oude geschiedenis, letterkunde, *royalty hunting*, schatgraverij en nationalistische kinne sinne. In het wetenschappelijke gesprek in de grotere archeologische wereld, de voortdurende debatten, de reflecties op theorie - je hoort er nooit een egyptoloog het woord nemen. Een triest gesloten huis, met rabiante gekken die als Victoriaanse landadel hun trofeeën schieten: zich koningsgraven toe-eigenen, opgravingsconcessies verzamelen, en vooral in Mooie Dingen Doen en die in het beste geval aan Belangrijke Musea schenken. Aan de top van de hiërarchie (oeps, aan de Egyptische staatsinrichting ontleend begrip) staan de archeologen die zich met de Ramsessen dan wel met het dynastietje (oeps, alweer) rond Achnaton bezighouden. En nog hoger, bijna enige centimeters boven het topje van de piramide (jeetje, nog een keer) zweeft de almachtige Zahi Hawass, directeur van het Gizeh-plateau en toch eigenlijk wel god zelve.

Maar hoe kennen we Herodotus eigenlijk? Zijn werk werd bewaard in de bibliotheek van het Egyptische Alexandrië, de moeder van kunst en wetenschap. Daar werd het instituut museum uitgevonden, werd alles van waarde opgetast, geordend en doorgegeven. Net als de rest van de klassieke kanon (want je kan nu eenmaal niet alles kopiëren): Homerus, de tragici, lyrici en comici, noem maar op. Waarom in Alexandrië? Omdat Alexander de wereld moest veroveren, *natuurlijk* naar Egypte trok (net als later Napoleon) en uiteindelijk bij het beroemde Amon-orakel in de oase Siwa geraakte, vlak tegen de huidige Libische grens. Want hij vond dat hij tot Amon-Re gezalfd moest worden, althans dat werd hij daar (de traditie wil dat hij er ook werd begraven, en er zijn natuurlijk gekke egyptologen die zijn graf zeggen te hebben gevonden - megalomanie, wat zei ik u?). Alexander stichtte en passant nog de naar hem genoemde stad, die lange tijd de Koninklijke Bibliotheek van de oudheid zou huisvesten.

Hm, Egypte mag dan voor een verstokt klassiek archeoloog van weinig intrinsiek belang zijn, het feit blijft dat het vanaf de oudheid de wereld mateloos heeft gefascineerd. En een cruciale rol in haar transmissie speelde. Egypte tweede rang? Misschien toch nog es gaan.

Egypte (2)

Van gealarmeerde vrienden kreeg ik na mijn vorige stukje en een zure ingezonden brief daarop haastig *Egyptology for Dummies* aangereikt. Collega's gispten me dat de ironie er misschien dikker op had moeten liggen. Den Haag informeerde of ik mijn zetel in de Raad voor Cultuur niet ter beschikking moest stellen. En er werd van in-tieme zijde zelfs al een safe house gesuggereerd. De vaderlandse egyptologen hadden immers een fatwah over mij uitgesproken, daartoe in gebed voorgedaan door een heuse groot-mulla bij een der rijksmusea! Het kan toch niet zo zijn dat iemand die niet begrijpt wat de bijdrage van het oude Egypte aan onze beschaving mede het culturele beleid in Nederland bepaalt! De redactie had moeten ingrijpen! Ik ga me niet verweren, ik ben daar gek. Of iets uitleggen. Daar zijn columns niet voor. Laten de egyptologen er zelfs es een schrijven. Of gepubliceerd krijgen. Beetje humor uit die hoek kan nooit kwaad (en zou overigens ook heel verfrissend zijn). Speelsheid, desnoods. Een lichte toon, dan, misschien, voor een keer?

Waar het mij om gaat is de zwaarwichtigheid van een discipline, die haar belang ontleent aan de indrukwekkendheid van haar onderwerp. Waardoor haar discipelen zich met een pompeuze, gepantserd stalen plechtstatigheid tooien, in woord en geschrift, in gedrag en voorkomen. Farao's! Piramides! Dynastieën!

Nou moet ik de hand flink in eigen boezem steken. Wie pronkt niet graag met de veren van een ander? Wie kent niet iemand die iemand kent die met Beatrix op school is geweest? Wie wijst niet achteloos op een - nooit gelezen - exemplaar van Joyce's *Ulysses* in zijn boekenkast? Of behangt de schoorsteenmantel niet met trofeeën van kennis, smaak en cultureel belang? Status is de optelsom van kennis, netwerken en macht, zichtbaar in de toe-eigening van symbolen. En voor de fijnproever, langs ragfijne lijnen van wetmatigheid: hoe obscuurder, des te interessanter. Alleen, de onuitstaanbare codes die erbij horen. *Names dropping* in het gesprek, "de mijne is groter dan je jouwe" in het maatschappelijk verkeer, en een ontegenzeggelijke identificatie van de drager met zijn onderwerp.

Wat de egyptologie zo onverteerbaar maakt is de gefossiliseerde onveranderlijkheid van het Oude Egypte. Het betonnen gelijk ervan, dwars door al die millennia heen. Het bevroren van verandering, daar ging het hun om en dat staat me tegen. Vreselijk. Dát was Plato's fascinatie misschien toen hij zijn Atlantis als een Utopia avant la lettre beschreef, opgetekend uit de mond van Egyptische priesters, opgepikt door de Athener Solon, die een vriend had wiens kleinzoon Kritias een gespreksgenoot van Socrates was, wier fictieve dialoog door Plato werd geschreven (als Karl Popper tenminste gelijk heeft in zijn onvolprezen *The Open Society and Its Enemies, Vol. I: Plato* uit 1945, na een decennium Nacht und Nebel van ook al zulke betonnen types). De egyptologische *studiosi* kunnen bijna niet anders dan die gemummificeerde onverzettelijkheid overnemen en uitdragen.

Had ik nu als oud-medewerker van een van 's lands oudheidkundige musea niet beter moeten weten, qua egyptologie dan? Ondanks die vele jaren nauwe bekendheid met het onderwerp toch nog zulke domme dingen zeggen? Wel, laat het een nieuwtje zijn dat het niet ondanks juist dankzij die vele jaren nauwe bekendheid is.

Fietsendieven

Tijdens een survey in de olijfgaarden van het Zuid-Italiaanse Apulië in de vroege jaren tachtig dreef een onweersbui van oudtestamentische proporties ons richting het enige bewoonde huisje in de verre omgeving. Deels per auto maar ook per fiets deden we ons werk, en we waren blij te kunnen schuilen bij de bejaarde boer en zijn vrouw, die vanuit de stad kennelijk een paar dagen naar hun hutje in het veld waren verkast. Althans, we kregen wonderlijk voedsel aangeboden: keihard droog brood, slechts zacht te maken met water uit de put, en voor de smaak een scheut - in mijn herinnering onvoorstelbaar ranzige - olijfolie erover. De gastheer en -vrouw spraken een onverstaanbaar lokaal dialect. Wij kaaskoppen, de gastvriendschap en het droge dak dankbaar aanvaardend, knikten schaapachtig terug. Na de bui waren de wegen modderpoelen. We propten onszelf in een autootje, die fietsen kwamen later wel.

Ovidius verhaalt in zijn *Metamorphosen* hoe Jupiter en Mercurius, op het gerucht dat de bewoners van Phrygië het heilige gebruik der gastvriendschap niet meer in ere hielden, als stervelingen vermomd es een kijkje gingen nemen. Ze vonden alle deuren gesloten, maar alleen in de schamele hut van de stokoude Philemon en Baucis worden ze gastvrij onthaald - op spek, kaas, brood, vruchten, honing en wijn. Dat neemt de woede van de twee goden over de moderne fratsen van de Phrygische bevolking niet weg - alle mensen in de buurt worden vernietigd. Maar het hutje van de twee oudjes veranderen ze in een tempel en de gastvrije besjes, na nog een leven als tempeldienaren ter plekke, in twee bomen opdat ze uiteindelijk tezamen zouden sterven.

In Goethes *Faust* komen de twee ouderwetse rechtvaardigen weer terug. Het zijn de enigen die zich verzetten tegen de modernistische machtswellust van Faust, die zijn ziel aan de duivel verkocht in ruil voor wereldheerschappij. Wat is het geval? Faust wil *alles* vernieuwen, de hele wereld onder het vaandel van de Vooruitgang en sociale gelijkheid brengen. Maar er is één plekje waar hij geen vat op krijgt, een stukje land in de duinen waar twee oudjes, Philemon en Baucis geheten, sinds mensengeugenis een boedeltje voor schipbreukelingen en zwervers drijven. Faust wordt razend, want het project van de moderniteit vereist volledigheid, verdraagt geen uitzondering. En hij krijgt zijn Nieuwe Wereld ook nog. Mephisto en zijn trawanten branden het hutje 's nachts plat en vermoorden de twee oudjes. We weten hoe het met Faust afliep.

In de door Spielberg meegeproduceerde film *Batteries not included* (1987) herneemt regisseur Matthew Robbins het thema. Een hele buurt moet verdwijnen om ruim baan te maken voor nare plannen van louche projectontwikkelaars. Die er niet voor terugschrikken om in het holst van de nacht bij deze of gene buurtbewoner de zaak es te verbouwen. Een schattig oud echtpaar vertikt het mee te werken. Doem en geweld dreigt. Ze worden gelukkig door heel eigentijdse goden gered. Vriendelijke buitenaardse wezentjes helpen in de strijd tegen de akelige moderniteit, met een voorstelbaar *feel good* Spielberg-einde.

Wij waren, destijds in Apulië, niet zo gelukkig. Daags na de onweersbui vonden wij onze eigen Philemon en Baucis verdwenen. We hebben de bomen nog wel scherp onderzocht. En onze fietsen bleken gestolen - vast door hun moderne, goddeloze burens.

Goed, beter, best

Was vroeger alles beter? Vast, als we de schoolplaten van Jetses en de geschiedschetsen van Isings mogen geloven. Het was er in ieder geval steevast mooi weer. Ik heb altijd vermoed dat dat een ongewild effect is van het vak van educatief illustor een eeuw geleden. Je moest alles goed kunnen zien, dus schaduw was maar lastig. Bijgevolg baadt Jetses' wereld van die tijd, evenals Isings' archetypische plaatjes van het nationaal verleden, in een bovennatuurlijk, eeuwig licht, afkomstig uit een onduidelijke bron. De lange sluitertijden van de vroege fotografie, en daarmee de eindeloze scherptediepte, zullen ook niet weinig hebben geholpen. Overgrootmoeder rond 1870 staat bij ons op de schoorsteenmantel in een overvloedig, frontaal belicht en ongemakkelijk scherp gestoken decor. Je ziet de stofjes op de rug van de canapé, bij wijze van spreken.

Dat "beter", daar gaat het me hier om. In 1985 geleden onderzochten we de Nederlandse bevolking op kennis, houding en gedrag ten aanzien van "vroeger". Het NIPO voelde daarvoor met tachtig vragen zo'n vierduizend volwassenen aan de tand. Inclusief "achtergrondvariabelen", zoals leeftijd, geslacht, opleiding, sociale klasse, inkomen, gezinssamenstelling, regio en mate van verstedelijking. Wij van het toenmalige Archeologisch Informatie Centrum hoopten er wat meer grip door te krijgen op de niet-gebruikers van archeologie, de wegblijvers. Dat leverde niet heel veel meer op dan we al hadden kunnen weten, behalve dat voor tweederde van de mensen in het land "het verleden" pas zo ongeveer begint met de tijd dat hun grootouders geboren werden. De dertiende eeuw, de Bataven, het zijn voor de meesten echt onbekende planeten, lichtjaren ver buiten de waarneming.

Al doende wonnen we ook een opmerkelijk te noemen inzicht in de verschillende houdingen die men landsbreed ten aanzien van vroeger innam. We wisten zelfs "romantici", "voortgangsgelovigen" en "kritisch-modernen" te onderscheiden. Ofwel mensen die menen dat het vroeger respectievelijk beter dan wel slechter was dan nu, of dat dat helemaal niet te zeggen valt. We vonden een harde kern, van een op de vijf Nederlanders, die een simpel, zwartgallig idee van vroeger had. Van een dame uit de werkende klasse te Lelystad trof me pijnlijk dat ze bij "vroeger" vooral dacht aan met z'n allen in een plaggenhut onder een open gat in het dak waar de regen zo door naar binnen viel, en je werd niet ouder dan dertig. Die groep noemden we Voortgangsgelovigen. De onversneden romantische Jetses-adepten, goed voor een op de acht Nederlanders, meenden natuurlijk het tegenovergestelde, behalve die leeftijd dan. Beide groepen waren het er overigens over eens dat de mensen van vroeger wezenlijk van ons verschillen - wat me altijd hogelijk heeft verbaasd. De kleine minderheid van Kritisch-modernen (een op de twaalf) dacht daar anders over. Neen, het verleden is niet beter of slechter dan nu, en nee, mensen van toen verschillen niet wezenlijk van die van nu. Hoe dan ook, deze driedeling ging toen - vóór 11/9, Fortuyn/Van Gogh en EU-grondwetdebaat, het lijkt wel vooroorlogs - nog dwars door de bevolking, en had niets te maken met opleiding, welstand, politieke voorkeur of de tegenstelling grachtengordel-platteland.

Maar waarom wil ik, in vlagen van scherpe concentratie, mijn eigen jeugd dan onwillekeurig nog wel eens voelen als een eeuwig nu, zonbeschenen en helder? Misschien ben ik een aartsromanticus, nors over de onbegrijpelijkheid en ongerijmdheden van zijn eigen tijd. Misschien ook is het simpel de afstand die tegelijk verzachtend en verhelderend werkt. Ondanks de overbelichte, griezelig concrete stofjes op grootmoeders canapé.

Context

Archeologie is een wetenschap. De waarde van wetenschap valt of staat met precisie, relevantie, volledigheid en verifieerbaarheid. Juistheid en waarheid zijn het intersubjectieve resultaat van deze drie. Een snufje creativiteit en oorspronkelijkheid, afgemaakt met wat elegantie naar smaak, et voilà!

Dat had u gedacht.

Wetenschap is een gebouw van door een groep gelijkgestemden aannemelijk gemaakte hypothesen. De vragen die gesteld worden hebben alleen zin binnen dat gebouw. Voor buitenstaanders blijft de deur gesloten, wat heet, ze worden niet eens gehoord. En de groep van gelijkgestemden is niet homogeen, maar in rangen en standen gesorteerd, volgens een precieze pikorde. Vandaar dat voor vernieuwingen hele revoluties nodig zijn. Niet alleen in denken, maar ook en vooral in de machtsverhoudingen, het opblazen van het gebouw, en het proberen te vinden van een nieuwe taal. En vaak komen die revoluties van buiten.

Zijn er revoluties in de archeologie aan te wijzen? Jawel.

Het denken in de driedeling Steentijd, Bronstijd, IJzertijd, bijvoorbeeld. Tot ver in de vorige eeuw werd dat door veel traditionele archeologen, Rijksmuseum van Oudheden-directeur Holwerda voorop, met kracht verworpen. Althans, als een methode om de vroegste geschiedenis van onze streken mee te begrijpen niet bruikbaar geacht. Of het idee van een "diepe" prehistorie van Nederland. Amateur-archeoloog Verma-ning is er aan ten onder gegaan, want dát kon toch niet. Terwijl we tegenwoordig veel meer chronologische nuance geneigd zijn toe te laten. Of, derde voorbeeld, het denken in termen van "cultuurkringen". Uit de materiële cultuur, dat wil zeggen typische ensembles van bepaalde artefacten, zou mooi zijn af te leiden wat voor mens-typer en stammen er wel hadden geleefd. De "Hilversum-cultuur" is zo'n ding - vandaag de dag gelooft niemand er meer in dat dat een etnische groep was. Uit de toevallig overgebleven spulletjes kun je niet zo heel veel aflezen over "stammen" en "culturen", vinden we nu. En over wetmatigheden in de opkomst en ondergang van "beschavingen" hoor je buiten de populaire sensatiepers ook nooit meer iets serieus'.

Maar die voorbeelden verhullen meer dan ze verduidelijken. Het is bijna niet voor te stellen wat voor invalshoeken, aannames en taal vroegere wetenschappers gebruikten. Niet eens zulke oude publicaties zijn niet om door te komen van onbegrijpelijkheid. Vandaar dat we een en ander graag met een dikke mantel der liefde bedekken, en ons alleen van onze voorgangers herinneren wat nu ons nu nog van pas komt. Het astrologisch-alchemistisch oeuvre van de wetenschapper par excellence, Isaac Newton, weegt in omvang ruim op tegen zijn natuurwetenschappelijk werk. Maar daar hoor je nooit wat over. We zeggen dan wel vaak bescheiden dat we op de schouders van reuzen staan - het is vooral retoriek.

Revoluties zijn er dus wel, maar die worden voorgesteld als logisch uit de ontwikkeling van het vak voortvloeiende vernieuwingen, omdat er bijvoorbeeld nieuw materiaal bekend werd. Terwijl de acceptatie van een Drie Fasen-systeem (naast veel meer) vooral hing op de machtsstrijd tussen nogal majestueus opererende klassiek-archeologen uit Leiden en natuurwetenschappelijk georiënteerde prehistorici uit Groningen. De ruzie over een diepe voorgeschiedenis maskeert een door de media aangewakkerde tegenstelling tussen steile academici en goudeerlijke amateurs. Dat we ons een beetje schamen over "cultuurkringen" heeft te maken met de smet die al te dienstige historici en archeologen in het nazi-tijdperk opliepen. Hetzelfde geldt voor het niet meer zo populaire Opkomst- en Ondergangdenken.

Benieuwd welke van onze thans geldende ideeën over een eeuw op de schroothoop liggen. En waarom.

Oud hoor

Tijdens een chique dinertje moest ik aan mijn tafeldame uitleggen wat ik zoal deed. Aggellergie? Neen, ar-chee-oo-loo-gie! Oren spitsten zich ook aan de andere einden van de tafel, bevolkt door museumdirecteuren, modekoningen, hooggeplaatste ambtenaren, wereldberoemde zangeressen in ruste, en een enkele industriële tycoon. Ik dacht er met mijn gebruikelijke riedel wel vanaf te komen: terracotta dakpannen, Etruskische architectuur, pre-Romeins Italië, opgravingen, stilistische analyse, cultuurhistorisch verhaal. Maar tafeldame, bepaald niet gek, hield aan. "Ja maar hoe weet je nou hoe oud zoiets is?". Algehele bijval, want er leek brede zin in een overwinningverhaal van de techniek, qua boomringen, C14-isotopen, DNA-sequencing en mummie-scans. Krijg nou wat, dacht ik, we gaan aap-noot-mies spelen.

"Afspraken", stamelde ik. "Niets dan een gebouw van afspraken." Weliswaar wereldwijd, steekhoudend, en al zo'n vijf generaties lang door allerhande geleerden stukje bij beetje bijeengesprokkeld, maar toch niet meer dan afspraken. Neen, er is geen enkel apparaat, met lichtjes en een afleesvenster en zo, waar je iets Grieks of Romeins in kan stoppen en dat er dan een datumpje plus of min vijf jaar uitkomt. Algemeen onbegrip. Uitleggen!

Volgde - hoe doe je dat nou netjes tussen hoofd- en nagerecht - een naar ik hoopte min of meer consistent verhaal. Over typische opgravingsvondsten die telkens samen voorkomen, stichtingsdata van Griekse kolonies die netjes bij de antieke auteurs na te lezen zijn, stijlontwikkelingen in Atheens aardewerk en Griekse beeldhouwkunst in het algemeen, Egyptische koningslijsten en zo meer. Dan verflauwt te aandacht toch wat. Het ongemak betreft eigenlijk het feit dat cultuurwetenschappen maar zo weinig "hard" zijn. En dat we als archeologen, of kunsthistorici, zo algemeen precies overkomen, met onze dateringen die soms wel op vijf jaar nauwkeurig zijn.

Nu begreep ik de onthutsing van mijn tafelgezelschap best. Ze deed me denken aan mijn eigen verbazing toen ik voor het eerst deskundigen op het gebied van Attisch aardewerk of de Apulische barok hun ding zag doen. Beide onderwerpen kwamen gedurende een korte tijd, maar dan ook heel spectaculair, voor. En wel zo scherp evoluerend, dat je binnen die periode met chirurgische precisie kunt dateren. Dus als je zegt "nou die scherf is volgens mij 490 v.Chr.", of "die façade is typisch 1675", dan prik je niet zomaar uit het hele spectrum van, zeg, drieduizend jaar. Je hebt juist een betrekkelijk korte periode in je hoofd, niet meer dan een halve eeuw, waarin zoiets überhaupt kón voorkomen, en weet vervolgens het ding in kwestie vergelijken-derwijs precies te plaatsen. Kunstje. Maar de buitenwereld weet dat niet.

Ik redde de avond, althans mijn archeologisch optreden, door de geschiedenis van mijn onderzoek es niet te laten beginnen met een toevallige doctoraalscriptie, maar met majesteit Juliana. In de tuin van haar zomerverblijf De Gelukkige Olifant in het Italiaanse Porto Ercole werden ooit rare ruïnes gevonden. Een Etruskisch graf? Via de ambassade werden deftige archeologen van het Nederlands Instituut te Rome ingeschakeld. De ruïnes bleken een middeleeuwse boerenschuur de behelzen. Maar het NIR en zijn archeologen stonden opeens op de kaart. Toen enige jaren daarna de Italiaanse regering bevriende landen vroeg om de vele bedreigde oudheden rondom Rome te helpen beschermen, werd datzelfde NIR niet overgeslagen. En diens archeologen vroegen de Nederlandse universiteiten studenten te leveren. Die dan weer scripties gingen schrijven. Dat is inmiddels dertig jaar geleden. Maar dát verhaal doet het prima op feesten, partijen en diners.

Van óns

Het interview met SP-senator Van Raak, in het herfstnummer van *Archeologie Magazine* (2005), is mij uit het hart gegrepen. Wetenschappers aller landen verenigt u, en zegt met één stem “de archeologie is van óns”. We moeten met hand en tand verhinderen dat het zakkenvullende bedrijfsleven er met dat mooie erfgoed vandoor gaat. Er grof geld mee verdient, en ondertussen bekibbelt op kwaliteit. Kennis hoort op de universiteit! Als ministers en staatssecretarissen van cultuur hun werk serieus hadden gedaan, dan hadden ze niet een markt laten ontstaan waar alles altijd mis gaat, maar gewoon voor meer universitaire capaciteit gezorgd. Dan was de toenemende vraag naar archeologisch werk netjes door academische groepen afgehandeld. Zo hoort het. En archeologie moet blijven waar ze thuis hoort: op de universiteit. Want daar zitten de eigenaren van archeologie. De dingen in de grond zijn er om door hen uitgezocht te worden. Dat dat soms even wat kan duren hoort gewoon bij het vak. En dat je er niet zo veel meer van terugziet is het logische gevolg van onderzoek. Prachtig toch, al die geleerde boeken? Voor het grote publiek is het toch voldoende om te weten dat Trijntje Nederlands oudste vrouw was? Met haar zesduizend jaar onder de grond is het al een wonder dat ze bij het archeologische onderzoek langs de Betuwe-route heelhuids aangetroffen werd. Voor de wetenschappelijke analyse heeft ze een veer moeten laten, maar ja dat was nou eenmaal nodig. En nee, ze kon daarna natuurlijk niet geconserveerd worden, of in een museum getoond worden. Na dat onderzoek was er immers niets meer van over. Ze is toch van de wetenschap? Ja, twee tupperwaredoosjes met wat kruim en botsplinters. Neen hoor, bij de universiteit zat ze wel goed. En bovendien, wat denken die bedrijven wel? Hebben ze het niet prima voor elkaar met hun 200 miljoen jaaromzet? Er werken maar zo'n duizend archeologen in ons land, dus die vangen elk toch wel zo'n dikke twee ton per jaar. Da's bijna een half miljoen oude guldens! Kan dat niet wat minder? Ze rijden allemaal Mercedes! En dat die cijfers niet geverifieerd zijn is toch niet zo erg? Want als je ze zou checken kun je het resultaat al helemaal niet geloven. Bedrijven belazeren de kluit toch maar altijd, dat is algemeen bekend. En nee, natuurlijk mag je niet van een eenvoudige senator vragen zelf met een oplossing te komen. Senatoren hebben daar geen tijd voor, die hebben wel wat beters te doen. Ze komen met dit soort onderwerpen niet op televisie. Daardoor hebben ze juist ruimte om zich wel met het onderwerp bezig te houden. En dat is heel wat anders dan er een oplossing voor bedenken. Daar zijn ze niet voor. Want bedrijven, markt, zelfregulering: die deugen sowieso niet, dat weet toch iedereen. Dan krijg je maar verschil in kwaliteit. Terwijl kennisinstellingen de dienst horen uit te maken. Neen hoor, van mij hoeft dat niet, dat de archeologie van mij zou moeten zijn. Bij geleerden is die in veel betere handen. Wat er bij mij op de hoek gebeurt interesseert me geen hout. Het is meer dan genoeg dat mijn kleinkinderen in een voetnoot van een geleerd boekwerk kunnen lezen dat daar ooit iets heel bijzonders was. Wat heb ik daaraan? En dat populair-archeologische blaadje, *Archeologie Magazine*, dat lijkt me ook volslagen overbodig.

Van óns (2)

Zelfs hooggeleerde lezers hielden me staande om me te complimenteren met de vorige Doorgehakte Knoop. Blozend en verrast door steun uit uitgerekend die hoek, wilde ik toch wel even checken hoe of wat. Dat viel tegen. Academische ontvangers was de ironie van mijn pleidooi om de archeologie toch weer zo dicht mogelijk tegen de universiteiten aan te plakken totaal ontgaan. Laat ik het dan nog maar eens heel luid en duidelijk zeggen, *read my lips*: archeologie is van ons allemaal, en mag, evenmin als andere delen van erfgoed en cultuurhistorie, nooit door de deskundigen gemonopoliseerd worden. Het is publiek bezit, we mogen er allemaal wat van vinden, en keuzes voor behoud en beheer mogen alleen in en na het publieke debat gemaakt worden. Wat is daar nou zo moeilijk aan?

Bovenstaande regels teruglezend ben ik in een lelijke val gelopen. Zonder in muggenzifterij te vervallen moet je het begrip “archeologie” soms even heel precies gebruiken. Wat is de bananenschil dan? Welnu, dat je met dat woord vier nogal verschillende dingen kunt beschrijven.

“Archeologie” is natuurlijk allereerst een *wetenschap* die door bestudering van materiële bronnen, bij voorkeur in hun context in de grond, een beeld van een of het verleden probeert te vormen. Wetenschappelijk onderzoek, dus, niks aan de hand. Dat *métier* wordt beoefend aan universiteiten, in andere onderzoeksinstellingen en ook wel bij overheden. Gaat gewoonlijk gepaard met onderwijs, maar kan ook commercieel gebeuren.

Een tweede betekenislaag betreft het *resultaat* van dat onderzoek, het beeld dat daaruit opdamppt. Je kunt het dan hebben over “de archeologie van de zandgronden”, in geval het een streek betreft, of “de archeologie van de middeleeuwen”, als het over een mooi afgeperkt tijdvak gaat. Of zelfs een combinatie: “de middeleeuwse stad”. Ook niks aan de hand, maar het aandeel van niet-wetenschappers kan er groter zijn, omdat beelden altijd intermediairs behoeven. Zoals stukjesschrijvers, documentairemakers, illustratoren, populariseerders, wat niet al.

In een derde manier om “archeologie” te gebruiken verwijst je naar opgegraven, verzameld of gewoon aan het strand van de tijd aangespoeld *materiaal*. Liefst zinvol of betekenisrijk gegroepeerd. De “archeologie van Nederland” zou dan in het Rijksmuseum van Oudheden te bewonderen zijn, de nationale onderwater- en scheepsarcheologie in het Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwaterarcheologie nabij de Bataviawerf te Almere. Ook hier zijn meer dan alleen wetenschappelijke disciplines mee gemoeid. Denk aan museumprofessionals, restauratoren, educatoren, inrichters, belichters, tekstschrijvers.

Het vierde en volgens mij laatste betekenisveld van “archeologie”, en daar gaat het me hier om, wordt in wel erg slordig taalgebruik gelijkgesteld met *archeologische monumentenzorg*. Ofwel de inspanningen die we met zijn allen, maar vooral als verantwoordelijkheid van de overheid, plegen om zo goed mogelijk te zorgen (of te laten zorgen!) voor het bodemarchief, vermoedelijke vindplaatsen, wettelijk beschermde monumenten en alles wat daartussenin zit. Geen eenvoudige opgave, in de werelwind van maatschappelijke ontwikkeling, telkens veranderende waardetoekening, de samenhang met natuur, landschap of stadsgezicht, en natuurlijk de immer jo-jo-ende invulling van het begrip overheidsverantwoordelijkheid.

Bij deze laatste betekenis zijn wetenschappers bepaald niet de dominante “actoren”, zoals dat tegenwoordig heet. Integendeel. Hun taak, maar daar verschillen de academische zegslieden uit het begin van dit stukje principieel met mij van mening, is hoogstens een informerende: “Weet u, gemeenteraadslid, minister of wethouder, wel hoe bijzonder dit of dat is?”. Die mededeling betreft geen feit, maar een mening, hoe gefundeerd ook. Het raadslid, de excellentie of de wethouder moet vervolgens in het publieke debat een afweging maken en die verdedigen. Bewaren, inpassen of toch maar liever een speeltuin, parkeergarage of nieuwbouwwijk? Geinformeerd, overredend en argumenterend. En zo hoort het ook. Archeologie, zeker in deze laatste betekenis, is immers te veel van ons allemaal om aan deskundigen over te laten.

Vijftig woorden voor sneeuw

Met taal delen we. Geven we de dingen een naam. Waarschuwen we elkaar voor onheil. Vieren we feest, gedenken we. Kijken we in de toekomst. Nuanceren we. Scheppen we wat er is, en geven we vorm en betekenis aan de omgeving. Reflecteren we op wie we zijn.

Taal heeft alleen betekenis voor de gebruikers ervan, in de context van gebruik, en met elkaar. Taal is altijd volmaakt, voorzover adequaat voor de gebruikers in hun context.

Elk gezin heeft z'n eigen taalidoom - geheimtaal voor de ingewijden. Elke stad ook, of streek, of beroepsgroep, of sociale eenheid. Soms is het zelfs omgekeerd. Je kunt je een taal eigen maken opdat je daarmee toegang tot een groep of eenheid krijgt. Taal verdeelt dan.

Ben je een tijdje uit je taal, in den vreemde al of niet bij een groep ex-pats, dan wordt je taal stroef. Je hebt bij terugkomst wat tijd nodig om weer op vlieghoogte te komen, en onvervaard te slommen.

Waar taalgebruikers van radicaal verschillende herkomst nauw bijeenleven, met elkaar omgaan en interacteren, vindt creolisering plaats. Nieuwe taal ontstaat, op het snijvlak van twee betekeniswerelden.

Binnen taal ontstaan soms enclaves, vooral wanneer zij haar eigen context wordt: taal die op zichzelf staat, die op zichzelf slaat, een nieuwe meta-werkelijkheid creëert, of anders ironisch is, dubbelzinnig, tongue in cheek: Marsman, Annie MG, Reve, Ali B.

Met cultuur delen we. Geven we de dingen een naam. Waarschuwen we elkaar voor onheil. Vieren we feest, gedenken we. Kijken we terug. Nuanceren we. Scheppen we wat er is, en geven we vorm en betekenis aan de omgeving. Reflecteren we op wie we zijn.

Cultuur heeft alleen betekenis voor de gebruikers ervan, in de context van gebruik, en met elkaar. Cultuur is altijd volmaakt, voorzover adequaat voor de gebruikers in hun context.

Elk gezin heeft z'n eigen cultuuridoom - geheimtaal voor de ingewijden. Elke stad ook, of streek, of beroepsgroep, of sociale eenheid. Soms is het zelfs omgekeerd. Je kunt je een cultuur eigen maken opdat je daarmee toegang tot een groep of eenheid krijgt. Cultuur verdeelt dan.

Ben je een tijdje uit je cultuur, in den vreemde, al of niet bij een groep ex-pats, dan wordt je cultuur stroef. Je hebt bij terugkomst wat tijd nodig om weer op vlieghoogte te komen, en onvervaard te slommen.

Waar cultuurdragers van radicaal verschillende herkomst nauw bijeenleven, met elkaar omgaan en interacteren, vindt creolisering plaats. Er ontstaat nieuwe cultuur, op het snijvlak van twee betekenisuniversa.

Binnen cultuur ontstaan soms enclaves, vooral wanneer zij haar eigen context wordt: cultuur die op zichzelf staat, op zichzelf slaat, een nieuwe werkelijkheid creëert, ironisch is, of anders dubbelzinnig, tongue in cheek, tegendraads: op podium, in atelier en museum, in media.

Taal en cultuur zijn pas vruchtbaar als ze in staat zijn hun eigen context te worden. Taal en cultuur vernieuwen zich pas in contact met andere taal en cultuur. Cultuuronderzoek richt zich niet op wat is, maar op hoe en waarom we veranderen. Archeologie stelt niet vast *wie es gewesen war*, maar hoe spullen van die verandering getuigen.

Cartocratie

Als je de weg kwijt bent kun je beter niet gewoon een voorbijganger een kaart onder de neus duwen met de vraag: hoe komen we naar zussemezo? Men kan gewoon geen kaart lezen, en dat geldt echt niet alleen voor de navigerende wederhelft op verre reizen. De meeste mensen, het is bekend, hebben een geheel eigen mentaal beeld van hun omgeving. Derde straat links (hoe je loopt). Of bij dat leuke Tunesische restaurant naar rechts (mijn culi man).

Bij Peter Sloterdijk, vermaard Duits filosoof, valt alles op zijn plaats. Het gebruik van kaarten vanaf de periode van de Europese expansie zal vooral een metafoor voor de gedroomde beheersing van de wereldbol zijn geweest. Eerder dan een objectief beeld van de fysieke werkelijkheid, ondanks de charme van die suggestie. Als je erin slaagt "het op de kaart te zetten", dan is de helft van het leed al geleden. Hofland heeft in betere tijden nog es een mentaal hoogst subjectief beeld van zijn wereld gepubliceerd: New York ligt even dichtbij Amsterdam als Londen, en Winterswijk ongeveer ter hoogte van Moskou. Mijzelf overkwam het toen ik een paar jaar geleden in Boedapest en Sofia begon te werken. Ik dacht altijd dat ten oosten van Wenen Rusland wel zo'n beetje begon. Sinds de Val van de Muur ligt daar opeens een heel subcontinent tussen, kan ik u verzekeren.

De grote omdraaiing begon voor mij al veel vroeger, tijdens een experimentele studievorm, "met de groeten van de burens" geheten. Aan mijn alma mater besloot men es een geïntegreerde collegecyclus klassieke archeologie en prehistorie op te zetten. Interessant, vonden wij classicus wel. Es kijken wat de burens van Grieks en Latijn bakten, ha ha. Een van de docenten prehistorie bestond het om een dia te laten zien van een kaart uit de net verschenen *Times Atlas of World History*. Om iets van de lange-afstandsbeïnvloeding tussen Mediterrane wereld en Keltisch Europa te illustreren, meen ik mij te herinneren. De cartografen van het Times-team hadden besloten om de Grote Verhalen te illustreren met kaartbeelden die heel andere historische perspectieven weergaven. Het noorden kan dan links, rechts en onder staan, doet er niet toe. En het centrum hoeft bepaald niet Washington, Londen of Parijs te zijn (ook altijd zo verbaasd als nare buitenaardse types het bij een invasie altijd geheel toevallig op de Amerikaanse Oostkust gemunt hebben?). Het verrassende is dat als je het eurocentrisme laat varen, er nieuwe verbanden mogelijk worden. Je hoeft alleen maar te spelen met je kijkrichting.

Perspectiefwisseling kun je nog onverwachtser tegenkomen. In noordwest Canada deden we eens historisch park Fort Edmonton aan. Centrum van 19de-eeuwse bonthandel met Europa. Hè? Een ter plekke werkzame historische acteur gaf op mijn ietwat geïrriteerde vraag hoe dat nou toch kon, zo ver weg, het antwoord dat als je in een rechte lijn vanuit Glasgow naar het westen bleef doorvaren, door de Hudson Baai, je uiteindelijk in Edmonton, aan de voet van de Rocky Mountains, belandde – over water. En illustreerde dat met een kaart waar Schotland lijnrecht met Edmonton verbonden was. Les: eerst komt het beeld, dan de kaart. Niet andersom.

Wast nu nog witter

We kregen onlangs een nieuwe rijksdienst: de RACM. Met deze onuitspreekbare naam (die onweerstaanbaar verleidt tot rijmen op -akm) tooien zich de twee gefuseerde diensten voor archeologie en monumentenzorg. Bedenklijke vrienden van de voormalige ROB en RDMZ voegden er wel eens aan toe dat die twee “nog door de bezetter in de oorlog waren opgericht”. De scheiding tussen *Denkmalpflege* en *Bodendenkmalpflege* is nu verdwenen. En het cultuurlandschap staat er als nieuwe brug tussen: rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten.

En?

Twee dingen. Ten eerste: de bepalende lidwoorden zijn uit de naam verdwenen. De archeologische voorganger van de nieuwe dienst was er voor *het* oudheidkundig bodemonderzoek en zijn pendant was er voor *de* monumentenzorg. Een goede zaak, want *het* onderzoek en *de* zorg zijn sinds een decennium of wat flink gedemocratiseerd. Jan en alleman houden zich er mee bezig, rijksdienst of niet. Ten tweede: de dadendrang is een beetje uit de naam verdwenen. Waar eerst de activiteit zelf nogal werd uitgedragen – onderzoek! zorg! – staat er nu gewoon het onderwerp: archeologie, monumenten, samen in het landschap. Ook dat is mooi. Want als alle mogelijke anderen het al doen, kun je als rijksdienst het best toch maar al die anderen ondersteunen. Je vindt elkaar wel in het onderwerp: liefdevol begeleiden van transformaties.

Ik stond al een kistje Mouton Rothschild 1941 voor de gefuseerde collega's verzendklaar te maken toen een zending van de RACM op de deurmat viel. De directeur wenste me een mooie samenwerking met zijn nieuwe dienst toe. Het bijgeleverde pakketje, met een *corporate* brochure en een net boekje *Missie, Visie en Strategie*, diende ter verduidelijking. In het boekje nu las ik tot mijn verbazing dat “de zorg voor erfgoed een publieke taak is, een taak van de overheid”.

Oei.

Had ik te lichtvaardig gefantaseerd over de nieuwe naam?

Als iedereen er mee te maken heeft, zoals eigenaars, bewoners, gebruikers en passanten, waarom zou de overheid zich er dan nog tegenaan bemoeien? Hebben we geen mooie liberale traditie in dit land, gebouwd op Thorbeckes stelling dat kunst geen regeringszaak is (hoewel hij er vooral mee bedoelde dat het rijk z'n portemonnee niet hoefde te trekken)? Alleen in Oosteuropa meent men wel dat erfgoed automatisch staatseigendom is, want – onnavolgbare logica – de staat zorgt overal voor. Nu is het bestand aan rijksmonumenten in ons land gargantuesk: meer dan vijftigduizend. Wil je eens in de vijf jaar een dagje langskomen, dan zijn daar 500 rijksambtenaren permanent mee bezig. Dat kan dus niet. Wil de overheid er toch voor zorgen, dan is de keuze tussen overal een heel klein beetje en een paar dingen heel erg. O je, waar kiest de RACM nu voor?

Maar de zorg wordt niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Het missieboekje is nog door de vorige directeur ondertekend, een jaar geleden. In de veel recentere brochure legt de nieuwe dienst nogal de nadruk op “wisselwerking met de maatschappij”. Ik neem aan om anderen te helpen hun eigen zorg zo goed mogelijk vorm te geven. De RACM zal nog wel in transitie zijn geweest, zo tussen boekje en brochure.

Voordeel van de twijfel? Krijg'm of pak'm!

Kulturkampf

“Het is maar goed dat al die kunstschaten tijdig uit die vreselijke landen hierheen zijn gekomen” was de intuïtieve reactie van mijn oude leermeester op het nieuws dat de belangrijkste handelaren in oude kunst zich nu voor de Italiaanse justitie moeten verantwoorden. “Anders hadden we die prachtstukken nooit gekend!”. En of dat nog niet genoeg was: “Laten die landen de hand in eigen boezem steken: die gaan toch schandelijk slecht met die spullen om, die helemaal niet van hen zijn, maar van de hele mensheid”. Iedereen weet toch dat Griekenland en Italië, en helemaal Turkije en Bulgarije, er qua erfgoedzorg met de pet naar gooien, corrupt als de neten zijn, de mooiste spullen met sadistisch genoeg lekker ongepubliceerd laten, voor het publiek verstoppen, of gewoon uit slechtheid van karakter maar zo'n beetje kwijt raken. En ook dat wij er in onze westerse musea netjes voor zorgen, ze keurig bestuderen en tentoonstellen om ze zo tot integraal, levend onderdeel van het erfgoed van de mensheid tot hun recht te laten komen.

Mijn enige *claim to fame* op dit gebied is een halve opiniëpagina in de *NRC*, ergens in de late jaren zeventig. Melina Merkouri had zojuist weer eens met overslaande stem geëist dat de Elgin Marbles uit het Brits Museum nu toch echt naar Griekenland terug moesten. Mijn beschouwing, als ingezonden brief gecomponeerd maar geplaatst als een opiniestuk, ging niet in op wie nou gelijk had, maar op de waarde van de gebruikte argumentatie, over en weer. Neen, het Parthenon was nooit gebouwd als nationaal monument voor vrijheid en democratie. Ja, de Britten hebben keurig voor Phidias' beroemde fries gezorgd. Neen, ze hebben die stukken niet helemaal legaal, maar ook weer niet helemaal illegaal van de oorspronkelijke plek verwijderd. Maar geen van de drie soorten argumenten is op zichzelf voldoende om definitief tot teruggave dan wel retentie te concluderen. Pas nu zou ik daar aan toevoegen dat het er in interstatelijk verkeer niet om gaat wat je nou precies doet, als wel hoe je de onderlinge omgangsvormen invult. Hoe wil je gezien worden? Waar wil je met elkaar uitkomen?

Mijn oude leermeester was een half mensenleven ook museumdirecteur geweest. Begonnen vóór het van kracht worden, in 1971, van de befaamde Unesco-conventie over de omgang met illegaal verworven of geëxporteerde oudheden. Maar geëindigd in een periode dat de archeologische beroepsverenigingen, althans die in de Angelsaksische wereld, het hun leden op straffe van uitstoting verbieden om zich met materiaal “zonder herkomst” in te laten. Tegenwoordig is de bewijslast immers omgedraaid. Als je niet aannemelijk kunt maken dat een voorwerp na 1970 rechtmatig is verkregen, dus ook het land van herkomst legaal heeft verlaten, moet je ervan uitgaan dat dat *niet* het geval is.

Begin dit jaar kwam van Peter Watson *The Medici Conspiracy* uit, een journalistiek verslag van de georganiseerde plundering van oudheden in met name Italië. De ultrachique Britse handelaar Robin Symes zit nu in de bak omdat zijn tienduizenden archeologische stukken in 29 vooral Zwitserse depots met een geschatte handelswaarde van rond een kwart miljard dollar, stelselmatig als werkvoorraad bleek te fungeren voor grote veilinghuizen als Christie's en Sotheby's, die weer witwasplekken waren voor de spectaculairste acquisities van 's werelds grootste musea. Het proces in Rome tegen een van zijn belangrijkste afnemers, ex-hoofd Klassieke afdeling van het Getty Museum in Los Angeles Marion True, loopt nog. Ex, want een lening bij Symes' partner van vier ton voor de aankoop een Grieks vakantiehuisje was zelfs haar eigen directie te dol.

Zeldzaam zingen

Mysterieuze Bulgaarse stemmen zijn vast erfgoed – in elk geval een goed uitgebaat cultureel kapitaal. Ik hoorde ze ooit tijdens de opening van de vleugel Hollandse en Vlaamse Meesters in het nationale kunstmuseum in Boedapest. Over cross-overs gesproken. Hoe dan ook, onder het wat zeurderige gepiep van de rondborstige Balkanse dames dwaalden mijn gedachten wat af naar het verhaal dat ik jaren geleden van een toenmalige collega voor de monumentenzorg hoorde.

Die kwam net van Sri Lanka terug, waar hij voor de jaarconferentie van de Icomos was geweest, de monumentenafdeling van UNESCO. Hij maakte mij licht opgewonden deelgenoot van het volgende. In een presentatie had een Australische collega de aandacht van de overwegens westerse monumententypes gevraagd voor een wel heel bijzondere vorm van monumenten, “songlines” geheten. De Australische aboriginals lopen door het landschap dat ze als het ware door te bezingen tot aanschijn wekken. Ze projecteren er de verhalen uit hun oertijd op. Die oertijd nu ligt niet diep in het verleden, maar doordringt het heden als een soort “droomtijd”. En in het landschap is die droomtijd ook zichtbaar aanwezig: een voetstap, een vreemd gekleurde berg, een waterloop. Mythische krachten, totemgeesten bevechten elkaar daar en vormen er de wereld. Beetje Adam en Eva die de dingen hun naam geven, maar dan anders. Het zingen van die verhalen nu, in lange cycli want het hele landschap moet telkens opnieuw beziend en daardoor gekend worden, zijn onderdeel van wat bekend staat als *songlines*. Die zijn er dus niet als ding, maar ze ontstaan als het ware door het te doen, door al zingend de routes te lopen, in een web dat het continent van oceaan tot oceaan bedekt. Die songlines zijn een mix van lied, verhaal, trektocht en geïnterpreteerd landschap, en worden van zanger op zanger overgedragen, van generatie op generatie. Door ze nu te zingen en in een zekere volgorde te zetten, krijg je tegelijk een mentale kaart van het landschap. Niet zozeer door de gebruikte woorden, maar eerder door klank, melodie, modulatie en kleur. Zelfs als je nou net die ene van de ooit honderden aboriginal talen even niet machtig was, gaf dat niets, althans volgens de befaamde reisschrijver Bruce Chatwin die aan songlines een heel boek wijdde: een beetje inhemeling kan uit de songline een heel precieze routebeschrijving destilleren.

Op Sri Lanka sloeg dit verhaal in als een bom. Daar zaten al die deftige bevlogen monumentenzorgers, met hun onwrikbaar vertrouwen in steen, staal en steigers. Waar blijf je met de bij ons zo bewierookte materiële authenticiteit? Wat moet je met gezongen verhalen, niet in een liedjesfestival, maar als lichamelijke betekenisgeving, door te zingen en te lopen namelijk, van het landschap – en waar de dimensie “historisch” al helemaal geen rol speelt? Wat moet je behouden, helemaal?

Het antwoord was natuurlijk wat u in mijn vorige column al las. Eigenlijk gaat het me daar altijd om. Vind je iets van waarde, dan moet je je er zelf mee bemoeien, desnoods bewaren. Gaat het om iets immaterieels, probeer dan de omstandigheden waaronder zoiets kon bestaan althans exemplarisch te behoeden. Tegen onverschilligheid, opportunisme, politieke handjeklap, gemakzucht en andere algehele verplating. Die Bulgaarse dames? Mooi hoor. Als hun cross-over optreden, ter opfleuring van de opening van de Hollandse-meestersvleugel in een Hongaars museum, continuering van een bedreigde zangsoort bevordert, heb ik daar best vrede mee. Zelfs als het piept.

Bellen

Tijdens een toneelopvoering van F. Scott Fitzgeralds *The Great Gatsby* (1925), zegt de verteller-hoofdpersoon Nick Carraway op zeker moment *he took up the receiver*, en even later *he rang off*. Ofwel “hij nam de hoorn op” en “hij hing weer op”. We zeggen dat tegenwoordig vooral wanneer iemand aan de andere kant van de lijn (de *wire*) de verbinding onverwacht of ongewenst verbreekt: “Hij hing zomaar op!”. Al mijmerend - de voorstelling duurde zeven uur - dreeven m'n gedachten af naar de oorspronkelijke Engelse term voor radio: *wireless*, voor “draadloze telegrafie”, Mooi voorbeeld van de definitie van een nieuw medium in contrast met het vorige stadium. Dat bracht me, men associeert er wat op los, weer op “draadomroep”, die ik zelf kende. Dat was een bakelieten kastje met een gevlochten metalen rooster voor de luidspreker, hoog aan de muur van het klaslokaal gemonteerd en te bedienen via een draaiknop met twee schijven: kanaal (“programmakieler”) en volume. Goedkoop en met superieure geluidskwaliteit ging die eenmaal per week aan. Als 11-jarige zesdeklasser der christelijke lagere school te Amstelveen maakte ik er voor het eerst kennis met klassieke muziek. De *Moldau*, uit Smetana's *Ma Vlast*, voor kinderen verklaard! Ik hoor het nog toon voor toon, en zie/ruik het schoollokaal er geheel gratis bij. Over synesthesie, Proust en de verloren tijd gesproken.

Hoe dat ook zij, tijdens de eindeloze *Gatsby*-opvoering trof het me dat we in onze 21ste eeuw nog rustig de thans stokoude benamingen gebruiken voor wat ooit splinternieuwe technologie was. Het juninummer van het licht oubollige maar verder voortreffelijke *Ons Amsterdam: maandblad over heden en verleden van Amsterdam* bevat de eerste handleiding van de Nederlandsche Bell-Telefoon Maatschappij. In 1885 schrijft dat voor dat men na afloop van het gesprek de telefoon (de *receiver* dus: het oorstuk!) weder aan de haak moet hangen en de kruk eenmaal moet om draaien. “Op het Centraal-Bureau wordt dan de verbinding opgeheven”. Door het draaien aan de kruk gaat niet alleen in het scheltoestel maar ook op het Centraal-Bureau een belletje. Daarop zal de CB-beambte ergens een snoer uit trekken, aldus vermijndend dat “men niet door anderen zou kunnen geroepen worden”. “Ophangen” nu geeft de eerste stap van de gespreksbeëindiging weer, het Engelse *to ring off* beschrijft heel treffend de laatste stap: de draai aan de kruk. Ons werkwoord *bellen* (een beruchte *faux ami*: in het Duits betekent *bellen* blaffen) komt vast van de merknaam Bell, die toevallig ook het geluid aanduidt waarmee men oudtijds schelde, dat wil zeggen eerst de bedienden opriep door middel van een huisbel en later elkaars gelijken door middel van een telefoontoestel.

De sociale nuances van deze industrieel-historische mijmering hebben ook een archeologische strekking. De ellenlange lemma's in Griekse of Latijnse woordenboeken bevatten complete archieven van betekenisverschuivingen van een willekeurig woord, en documenteren daarmee prachtig de geschiedenis van maatschappelijke verandering. Maar naar het hoe en in welke mate woorden blijven hangen wanneer de werkelijkheid al veranderd is kunnen we alleen gissen.

Echte archeologen

Ik was jaren geleden op een partijtje, van een lieve archeologische collega die ook een vriendin was geworden. Ik hou niet zo van feestjes, überhaupt niet van ontmoetingen met veel mensen. Altijd bang om een voormalige student tegen het lijf te lopen, of iemand die ik al jaren ken maar wiens naam me is ontschoten. Ik had me dan ook wat tegen de muur geplakt, veilig uit het zicht. Buiten mijn blikveld, maar zeker niet buiten het gehoor, hoorde ik de volgende conversatie tussen twee mannelijke collega's.

Zegt de een: "Wat doe jij tegenwoordig?" De ander: "Oh, ik werk sinds kort bij bedrijf A". Eerste spreker: "Maar dat doet toch alleen veldverkenningen en hoogstens wat boringen?" Antwoord: "Dat klopt, wat is daar mis mee?" De een weer: "Nou, dat is toch geen archeologie! Neen, dan bedrijf B. Daar werk ik al weer jaren. Daar gráven we tenminste. Lekker de grond in, het echte werk. Penetrenen, daar gaat het om. Het voorwerk, zo'n beetje kijken en hier en daar wat prikken, dat is voor meisjes en mietjes." Het vervolg is me ontschoten. Wellicht vond ik afleiding elders, of werd ik toch door een oud-student ontdekt.

De toon van het gesprek onthulde ironie noch plaagzucht. Archeologen vormen een humorvol volkje, maar blinken niet uit in fijnzinnigheid of spitsvondigheid. En ik had ook de non-verbale signalen van de gespreksgenoten gemist, dus ik moest op de kale tekst afgaan.

Het zelfbeeld van de archeoloog is dus dat van een mannetjesbeest dat de aarde bedwingt. Dan komt er een hele tijd niets. En pas dan het studieuze volkje, zorgzame vondstverwerkers, ondersteuners, voorbereiders, depotbeheerders. Mannen tegen vrouwen. Zo had ik het zelf nooit bekeken, maar het paste wel bij mijn eigen ervaring. Ik ben nooit een groot veldmens geweest. Als vanzelf bevond ik me in mijn studententijd altijd eerder in de schervenkamer dan in de put, eerder aan de tekentafel dan bij de bak met pikhouwelen. En leunstoel en museum zijn me eerlijk gezegd ook liever dan het veld bij het krieken van de dag. Maar ja, ik was dan ook echt wat je noemt een mietje.

In een spraakmakende VPRO-documentaire uit de late jaren tachtig deed hoogleraar klassieke archeologie Marianne Maaskant haar (mannelijke) collega's eens collectief de dampen aan. Ze zei dat archeologie, begrepen als het denkend en pratend reconstrueren van vroegere samenlevingen, toch iets heel vrouwelijks had. Met veel aandacht voor het detail, voor kwetsbare spulletjes, gemengd met intuïtie en fantasie. "Echt een vrouwenvak." Opvallend was niet dat ze wellicht een punt had, maar dat heel, voornamelijk mannelijk, archeologisch Nederland over haar heen viel. Touché!

Later begreep ik dat het ingewikkelder zit. Achter klassiek archeologen staat een lange kunsthistorische of in elk geval humanistische traditie. Terwijl de archeologie van vaderlandse bodem haar veel kortere wortels in geografie, biologie, sociologie en aard- en natuurwetenschappen heeft. Daarin zit sowieso al de oppositie tussen denkers en doeners. En laat er nou ook nog *binnen* die Nederlandse archeologie een scheiding zijn, tussen gravers en zorgers. Waar een klein vak al niet groot in kan zijn.

Canon

Op het Christelijk Lyceum te Amstelveen lazen wij in de jaren zestig Griekse en Latijnse teksten uit de saaist denkbare boekjes. Geen plaatjes, alles wit, inclusief buitenkant. En tweedehands, want dat was goedkoop. Desondanks gretig klassieke talen gaan studeren: er zou vast dieper op van alles worden ingegaan, vooral op context en betekenis. En die witte tempels tegen een azuurblauwe lucht, met op de voorgrond schaars geklede jonge Grieken, dat leek me nou wel wat. Het werd een deceptie. Op de universiteit waren de tekstedities zo mogelijk nog onoglijker en saaier dan op school, en colleges gingen echt over taal en zeker niet over cultuur. De keuze voor archeologie was dan ook geen hartenwens. Eerder een vlucht uit een grauwe wereld van beduimelde boeken. Het bontst maakten Duitse tekstuitgaven het, Teubner geheten: grauwer kan bijna niet. Later begreep ik in welke traditie die standaardedities stonden. De lezer mocht niet door uiterlijke frivoliteit afgeleid worden. Hij moest juist door de tekst heen willen kijken, naar de onveranderlijke werkelijkheid van schone gedachten en eeuwig waardevolle ideeën daarachter. De Fransen konden er ook wat van. Hun tweetalige Budée-uitgaven kreeg je ongesneden en in slappe kaft, om in eigen stijl (leer!) in te binden, bij te snijden en van vergulde rugtitel te voorzien. Gevolg: meters slap afhangende, verblekende ruggen in de kast, en nog peperduur ook. Een gemeenplaats onder aspirant-classici: aan de Franse vertaling had je niks, want die was moeilijker dan het origineel. Alleen de tweetalige Engelse uitgaven van Loeb, die deugden: goede kaft, mooie druk en lekker klein, maar dan weer zonder kritisch apparaat of commentaar. Daarnaast waren er prachtige tekstkritische uitgaven mét commentaar, maar weer zonder vertaling en in twee concurrerende series, hoe kan het ook anders, een uit Oxford en een uit Cambridge. Dubbelduur.

Toen ontdekte ik ook “de canon”. Dat was de selectie die de Ouden al maakten, eerst in Athene, daarna in Alexandrië. Rond 350 v.Chr. besloot de stad Athene dat het uit moest zijn met de warboel aan verschillende lezingen van de klassieke tragedieschrijvers. Voortaan zou alleen nog het werk van Aeschylus, Euripides en Sophokles officieel worden opgevoerd, en wel in een vaste vorm, die ook van staatswege werd gekopieerd. Dat overschrijven was een duur en tijdrovend bedrijf, en er was behoefte aan richtlijnen over wat de juiste lezing was. Wie bepaalt betaalt, dus de staat stelde vast.

In de latere bibliotheek van Alexandrië zat men met een vergelijkbaar probleem. Niet zozeer het vaststellen van de uitvoeringspraktijk van tragedies, maar het eigen erfgoed becommentariëren en dan kiezen wat er voor het nageslacht gekopieerd moest worden, want, en daar ging het om (*aemulatio!*), dat diende tot voorbeeld en richtsnoer. Overschrijven kostte een fortuin, en je kunt niet alles kopiëren. Voilà de Alexandrijnse canon (niet te verwarren met de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuagint). Wat in Alexandrië niet werd overgeschreven hebben we eenvoudig niet meer (en de helft van wat er wel werd gekopieerd ook niet).

De saaiheid van mijn lyceumboeken heeft vast te maken met dat kostenbewustzijn bij de overlevering van teksten. En de canon is inmiddels iets heel anders is geworden: van “zo moet het” naar “dat moet je toch wel kennen”.

Van wie?

Het gebeurde tijdens een etentje met mijn oude studievrienden. We ontmoeten elkaar al vijfendertig jaar lang eens per twee maanden, om ruim te tafelen en dito te drinken. Allen classicus en/of archeoloog, met drie gepromoveerden en een hoogleraar, de meesten docent. We lezen ritueel een liefst zo obscuur én obsceen mogelijke Griekse of Latijnse tekst, door een onzer voorbereid, door allen becommentarieerd. Een soort geheim genootschap, als uit Donna Tartt's *The Secret History*.

Ik was zojuist in het mooie Rome geweest, voor de opening van een tentoonstelling over Nederlandse opgravingen in Satricum. Die bleek uiteindelijk niet door te gaan, maar er was wel een mooie catalogus. Ik had vaak het omgekeerde meegemaakt, dit nooit. Bijgevolg had ik wat tijd over.

Een wandeling langs de Tiber bracht me bij de *Ara Pacis Augustae*, het monumentale Altaar voor de Vrede dat keizer Augustus in 9 v.Chr. had laten aanleggen. Het vormde ooit een van de hoekpunten van een gigantische driehoek, met op de andere punten Augustus' zonnewijzer en zijn mausoleum. Onder Mussolini was het altaar opgegraven en naar de oever van de Tiber verplaatst, waar het in een grote glazen bak heropgesteld werd. Zo kende ik het van mijn lange Romeinse jaren: een in de zon blakerende vissenkomp rond een wit marmeren ding, en je kon er niet op of in. Ik herinner me een wat armoedig uitlegbordje met alleen vermelding van naam.

Maar ook Italië is voortgezweept in de vaart der volkeren. Architect Richard Meier ontwierp een museum rond en onder het altaar, dat twee jaar geleden werd geopend. Dakje erboven, winkeltje erin, educatieve ruimten ernaast, wat wil een mens nog meer. Je kunt er gewoon in, en de zaak nog begrijpen ook. Met je neus op de wereldberoemde reliëfversiering kun je zien waartoe de allerbeste kunstenaars in de allerbeste periode van het Romeinse rijk in staat waren. Op de 'wangen' van de altaartrappen is de historische processie uitgebeeld van Senaat, keizerlijke familie en priesterschap tijdens het inwijdingsritueel van het altaar.

Ik viel met de neus in de boter, want in Meiers nieuwe behuizing was een complete extra tentoonstelling ingericht, met het haute couture-werk van Valentino. Honderd paspoppen met de allermooiste door hem ontworpen damesgalakleding, in wit, zwart en rood, waren als in een optocht rond het altaar opgesteld. Een modern antwoord op Augustus' artistieke zelfverheerlijking, want Valentino's dames vormden een treffende echo van de Vestaalse maagden die op de historische reliëfs stonden. Met de trouwjurk van onze Máxima als hoogtepunt, ha ha. En Valentino is, hoor ik, de top in design, dus tijdelijk matchte hier mooi met eeuwig.

Maar mijn klassieke disgenoten, met hun schoolklassen trouwe Romegangers, waren er niet over te spreken. Dat kon toch niet, een Amerikaans architect als herontwerper van dit Italiaanse monument! En die moderne mode heeft op zo'n verheven plek niks te zoeken! De honderden bezoekers die ik zelf op, rond en in de Ara Pacis had aantreffen, gaven hen ongelijk. Maar wij zijn niet meer de elitaire studenten van toen, en waar wij ons ooit als in het geheim over verkneukelden, ligt nu op straat. Wat heet, nodigt uit tot hedendaagse toe-eigening.

Feiten en meningen

Mijn oude leermeester klassieke archeologie besteede zijn twintigjarige hoogleraarschap aan niet meer dan twee projecten. Het eerste was een onderzoek naar de bouwgeschiedenis van een enkel huizenblok in het antieke Ostia, de havenplaats van Rome. Met het tweede, een regionale analyse van de interactie tussen de inheemse bevolking en de Griekse kolonisten ('hellenisering!') diep in Zuid-Italië zijn zijn opvolgers nog steeds bezig, maar dat laat ik even zitten. Zijn eerste project leverde tien jaar na de start een prachtboek van vijfhonderd pagina's op.

Het vertelt er alles in wat je ooit wilde weten over een Romeinse *insula*, van vijftig bij zeventig meter, met zo'n vijftien eenheden van herenhuizen tot badgelegenheid, van winkel tot appartement, wat niet. Die beschrijft hij minutieus, en niet zo maar een beetje maar per vertrek, per muur en per stenenlaag. Zelfs schuwt hij het vermelden van de gemiddelde breedte van de gebruikte bak- en natuurstenen per laag niet. Je weet immers maar nooit (een van zijn leerlingen hoopte ooit uit dat soort maten een algemene dateringsmethode te kunnen afleiden). De presentatie in het boek was voorbeeldig: intro, analyse, interpretatie, historische context en bouwgeschiedenis. Dan een microanalyse van een enkel, spectaculair woonhuis in dat blok. Proefsleuven hadden de voorgeschiedenis ervan onthuld en de vloeren, wandschilderingen, sculptuur en inscripties waren aan echt diepteonderzoek onderworpen. De technische beschrijving zelf van het hele blok besloeg zowat de laatste helft van het hele boek, maar dan als bijlage.

Ikzelf was niet direct bij het onderzoek betrokken - wel mijn eerste geliefde, die ik ooit in de zomer ter plekke kwam bezoeken. Een klein groepje studenten trok onder leiding van de professor dagelijks voor dag en dauw naar het snikhete Ostia, om geduldig en precies al die vreselijke muren te beschrijven, op te meten, te tekenen en te fotograferen. Een paar jaar later moest ik als instituutsassistent het manuscript uittypen, op een - heel modern - elektrische IBM. En niet één keer, wel vier keer (correcties, hé).

Gevraagd naar nut en noodzaak sprak professor ons ooit vermanend toe: het ging hem niet zozeer om de intrinsieke waarde van een en ander (Ostia kent honderden van dit soort blokken), als wel om de methode: kijk es wat je krijgt als je gewoon je handwerk goed doet! Hij had met zijn project niet meer dan een voorbeeld willen stellen, een microgeschiedenis schrijven die illustratief zou zijn voor het grotere geheel. Nu accepteerde en waardeerde de wetenschappelijke wereld dat ook, naar later bleek. Maar ik vond het altijd een beetje onzin - al dat gemeet en geobserveer. Tot ik nu zie wat de archeologie in eigen land oplevert. Miljoenen kostende opgavingen die resulteren in telefoonboekdikke rapporten, maar zonder die wonderbaarlijk heldere structuur van mijn leermeesters Ostia-studie ("eerst je analyse en je blikrichting, dan de feiten") maar mét de vermoeiende rechtvaardiging dat al dat in de geprivatiseerde Malta-archeologie gestopte geld toch wel goed besteed is, ondanks dat er niet zoveel uitkomt, misschien. Bovendien blijft wegens de 'ontstatelijkte' aard van het archeologiebedrijf tegenwoordig het resultaat toch wel vaak in de onderste la. Misschien omdat de volgorde omgekeerd is: eerst de feiten en dan de interpretatie?

Sibille

Kort na de stichting van de stad Rome, zo vertellen antieke geschiedschrijvers als Plinius en Varro, meldde zich een uitheemse oude vrouw bij koning Tarquinius. Ze wilde niet vertellen wie ze was, maar bood negen boeken profetieën aan, voor een exorbitant bedrag. De koning weigerde dat. Ze verbrandde er drie en bood hem nu de overige zes aan – voor dezelfde prijs. Hij weigerde nog steeds. Waarop ze er weer drie verbrandde en haar aanbod herhaalde. Tarquinius zwichtte en kocht de laatste drie dan maar, maar wel voor de oorspronkelijke totaalprijs. De geheimzinnige vrouw vertrok en werd nooit meer gezien. Maar het zou de Sibille van Cumae zijn geweest. De drie 'sibillijnse boeken' werden de volgende duizend jaar zorgvuldig bewaard, heet het, eerst in de tempel van Jupiter op de Capitolijs, later in die van Apollo op de Palatijn, dicht bij het keizerlijk paleis. De profetieën werden in tijden van nood dankbaar geraadpleegd. Pas Valerius Stilio, sterke man in de nadagen van het Westromeinse Rijk, maakte een eind aan deze traditie. In 405 beval hij ze te vernietigen, zogenaamd als kwalijke heidense tovenarij, maar eigenlijk om te voorkomen dat zijn politieke tegenstanders de sibillijnse profetieën tegen hem zouden gebruiken. Ondertussen had een half millennium eerder de dichter Vergilius in zijn *Vierde Ecloge* deze Sibille van Cumae al een nieuwe tijd laten aankondigen. De latere christenen zagen dit als een aankondiging van de komst van de messias. Reden voor Dante, dertien eeuwen daarna, om Vergilius te kiezen als zijn begeleider door de Hel en het Purgatorium. En reden voor Michelangelo, weer anderhalve eeuw later, om de Cumaanse Sibille en haar vier zusters een ondersteunende plaats in zijn plafondschilderingen van de Sixtijnse kapel te geven.

Hier buitelen drie, vier tijdlijnen over elkaar heen, en er zijn ook drie lessen te trekken. Allereerst is er de economische les: pas als iets schaars is geworden, wordt er waarde aan gehecht. Ten tweede: wat bewaard wordt heeft niet alleen een functie vanuit het verleden, maar kan ook een kritieke rol in het heden spelen. Soms leidt dat tot ultieme vernietiging – van materiaal dan wel betrokkene. Ten derde: iets kan in een geheel andere context echt nieuwe waarde krijgen.

Ik had zelf ook zo mijn tijdlijn. Tijdens een dienstreis in het verre Sofia werd ik vorig jaar uitgenodigd een bijzondere archeologische vondst te publiceren. Het betrof een soort boekje met vijf gouden bladzijden, prominent maar anoniem in het Nationaal Historisch Museum aldaar tentoongesteld. Het heette onder onduidelijke omstandigheden, vlak na de oorlog in Macedonië te zijn gevonden. Onlangs “was het weer opgedoken” en nu in het museum. Met evident Etruskische lettertekens en geïnciseerde figuurtjes, zo op het oog nogal oriëntaals aandoend. De suggestie was dat dit het enige overgebleven exemplaar van de sibillijnse boeken was. Maar waarom ik? “Etruskoloog” - die hebben ze daar niet. En “een onafhankelijke deskundige”, zei de directeur. Die hebben ze daar al helemaal niet. Maar ik vond het een vreemde zaak. Een vlotte check via e-mail met foto's bij bevriende, echte etruskologen wees in enige seconden uit dat het een negentiende-eeuwse vervalsing was. Jammer.

Makrobioi

Mijn ouders zijn in de tachtig. Een gemengd genoeg, want het gaat niet in alle opzichten even goed. De broers en zussen weifelen nog tussen 'vergeetachtigheid' en 'in de war' (vader), maar allen horen we al wel scharnieren piepen (moeder). Wat wil je ook. Je weet dat de rit bergafwaarts voert, en dat het statistisch niet aannemelijk is dat alleen maar het licht uit gaat. Er volgt vast nog wel enig gekraak en gesteun.

Over de menselijke conditie is een en ander op te steken uit *De bètacanon* ('wat iedereen moet weten over de natuurwetenschappen') die in het voorjaar van 2008 uitkwam. Een geleerd gezelschap presenteert er vijftig opstellen over allerlei verworvenheden van de menselijke soort. Van Einstein tot evolutie, van elektromagnetisme tot energie. In drie onderwerpen vond ik mooie raaklijnen met de archeologie: Levensduur (eet minder, dan heb je minder last van vrije radicalen), Landbouw (biobrandstof als vervanging van fossiele energiebronnen) en de Mens (klimaatverandering dwong oude mensachtigen hun hersenen te ontwikkelen). Archeologie kwam daar telkens zijdelings aan de orde, met leerzame feiten.

Zo weet *De bètacanon* dat er naast echte mensen zo'n 18.000 jaar geleden ook hominiden, 'hobbits', op het eiland Flores rond liepen (de Mens). Van elders horen we echter dat de betreffende wetenschappers onderwijl alweer bedacht hebben dat het betreffende mini-mevrouwje aldaar helemaal geen aparte soort hoeft te zijn geweest, maar een gewone mens die aan kropziekte of kleinschedeligheid leed. Verder meldt *De bètacanon* dat de bewoners van Jericho zo'n tienduizend jaar geleden al aan landbouw deden, hetgeen toch wel een gouden vondst was. Het is toch algemeen bekend dat dat veel efficiënter is dan jagen en verzamelen (Landbouw). Terwijl ik me juist meen te herinneren, en u eerder al meldde, dat landbouwers veel harder moesten werken voor hun dagelijkse kostje dan hun jagend-verzamelande soortgenoten. En dat sementair leven zozeer buitengewoon veel onaangenamer is dan vrij door de natuur te lopen dat het niet zelden voorkwam dat men weer voor de weg koos. Tenslotte vertelt de canon dat de levensverwachting in tweeduizend jaar toch wel sterk is gestegen, van 20 à 30 jaar in de Romeinse tijd tot 67 nu (Levensduur). Wat leven we toch in een voortreffelijk nu. Terwijl ik heb geleerd dat tachtig-plussers, *makrobioi*, in het oude Griekenland en Rome geen zeldzaamheid waren. Een snelle check op internet ('life expectancy') geeft me gelijk. Als je de eerste vijf jaar van je leven eenmaal veilig door was gekomen (daarna pas verruilde je in Rome je volgnummer door een echte naam), had je een prima levensverwachting die niet voor die van ons onderdeed. Het *gemiddelde* bleef echter laag door de hoge kindersterfte. Niks "vroeger werd je niet ouder dan veertig". Dezelfde snelle wiki-zoektocht leert ook nog dat de levensverwachting wereldwijd in het neolithicum een flinke dip liet zien, van 33 naar 20. Die scherpe terugval in levensverwachting is men, volgens wikipedia, pas nu, en dan alleen in de rijkere landen, aan het te boven komen.

Vader en moeder: jullie krimpen wat, maar dat is niet erg. In de tachtig is een mooie leeftijd. En met de verworvenheden van wetenschap en techniek is de kwaliteit van leven vast op een redelijk niveau te houden. Wij kinderen zorgen zelf wel voor reflectie op de *condition humaine*.

Laat de kip toch broeden

“Waar ga jij in vredesnaam nou doen?”, vroeg mijn kamergenoot toen ik in het Nederlands Instituut in Rome voor een heel weekend alle tafels van de bibliotheek had belegd met boeken, kopieën, aantekeningen, schetsen, foto's en een nog niet elektrische typemachine. Het was een winter 1985, en ik was een half jaar daarvoor begonnen met mijn promotieonderzoek. Zojuist had ik mezelf de opdracht gegeven een samenhang te vinden tussen voorheen altijd geïsoleerd bekeken restanten van een antiek dak. Uitgangspunt waren “antefixen”, ofwel de gedecoreerde uiteinden van terracotta randdakpannen uit het archaische Italië van vóór de Romeinen. Dat was mijn scriptieonderwerp geweest en daar ging ik nu op promoveren, maar dan anders dan ik vermoed had.

De speurtocht die ik mezelf had voorgeneomen kwam voort uit het vermoeden dat je best materiaalcategorieën op zichzelf kunt bestuderen, maar dat echte vooruitgang pas in het verschiet ligt wanneer je de samenhang *tussen* die categorieën bloot legt. Dus alle mogelijke technische, stilistische en constructieve aspecten *tegelijk* beschouwen van zowel antefixen als dakpannen, friezen en overig bekledingsmateriaal. Dat was tot nog toe nooit gebeurd. Ik moest daarom opeens een handvol disciplines samenvoegen die tot dan toe gescheiden waren opgetrokken. En werkelijk van mijn fantasie gebruik maken, want al het materiaal was fragmentarisch - dat heb je nu eenmaal in de archeologie. Van de antefixen waren wel verfmonsters en kleianalyse beschikbaar, maar niet van de friezen. Wel herkenbare decoratieschema's op dakpannen, maar weer niet op antefixen. En op parallelle vindplaatsen in de antieke wereld waren deze drie deze categorieën nooit *tezamen* aangetroffen. Oplossing? Neem aan dat er een rationeel werkend atelier aan de gang is geweest, maak een afhankelijkheidsraster van waarnemingen in alle mogelijke verschillende categorieën, vul de leemtes in met aannemelijke parallellen uit nabije andere genres, probeer dat alles eerst intuïtief te koppelen, haal ze vervolgens zoveel mogelijk onderuit, kijk dan wat erover blijft, en voilà!

Maar tijdens dat proces moet je de broedende kip niet storen. Die raakt anders geweldig in de war, fladdert op en kwakt heel naar weer neer. Ik kon mijn kamergenoot op dat moment niet uitleggen waar ik mee bezig was. De logica reconstrueer je vaak achteraf, zoals in deze column. Dat op het moment zelf doen hoeft ook niet, denk ik. Er kwam - gelukkig - een verbazende en tevens goed falsifieerbare én voorspellende hypothese uit dat weekend. Die twee jaar later met lof academisch verdedigbaar bleek. Ik heb die uren in de Romeinse bibliotheek echter altijd als de belangrijkste *flow* uit mijn hele wetenschappelijke carrière gevoeld. En het niet erg gevonden dat ik het *toen* niet kon uitleggen.

Historisch besef

Willem de Zwijger bij Dokkum vermoord. Dat meldde een kamerlid, nota bene een jonge historica, bij een sardonisch-slimme enquête van het Historisch Nieuwsblad in 2001. Dat was smullen. Wat zijn die kamerleden toch dom!

Nou valt er altijd een hoop te lachen als je de waarden van een vorig tijdperk op het volgende overzet. Ik heb op de lagere school niet alleen eindeloze rijtjes jaartallen en plaatsnamen per provincie uit mijn hoofd geleerd, maar ook alle bijbelboeken, alle zonen van Jacob (én dochter Dina), alle Duitse geslachtregerende voorzetsels, alle obscure rijtjes Latijnse onregelmatige werkwoorden. Dat doen we niet meer. Ten eerste is de intrinsieke waarde van feiten minder dan wat je er mee kunt doen ("vaardigheden"!), en ten tweede is de wereld zo snel groter geworden dat je steeds zuiniger moet zijn op de ruimte in je hoofd. Toch, of juist daarom, wie zal het zeggen, hoor je steeds meer dat het "historisch besef" versterkt moet worden, en dat er daarom een "nationaal historisch museum" nodig is. Wat heet, dat schijnt er nou ook werkelijk te gaan komen.

Even voor de duidelijkheid: historische feitenkennis is niet hetzelfde als historisch besef. Het eerste kan een rijtje domme weetjes zijn, het tweede is een houding, een geïnformeerde plaatsbepaling. Kijk je nou naar wie het is die roept dat dat besef versterkt moet worden, dan zijn dat vooral politici, en ook nog wat leraren, stukjesschrijvers, beleidsmakers en de professionele educatieve tussenhandel. Kortom wat in andere landen wel de intelligentsia worden genoemd. Maar nooit de allochtone buurman, de 14-jarige vmbo'er, of de redactie van de *Story*. Historisch besef is typisch iets voor de ander, voor wie het in het leven minder goed dan spreker heeft getroffen. Het is dus een verholen ethische kritiek. U deugt niet, en dat moet maar es afgelopen zijn!

Maar waarom zou men dat roepen? Ook hier op zijn minst twee redenen. De ene is reactionair: spreker is wat ouder ("pre-Mammoet"! - *moi*), hangt gestaag vereenzamende waarden aan en vindt met steeds groter moeite aansluiting bij zijn eigen tijd. De andere reden is cultureel: de fragmentatie van de huidige samenleving ("multicultureel drama"!) moet worden tegengegaan door versterking van gedeelde codes en waarden. Met de groeten van mevrouw Verdonk, als het ware. Het kwalijkst is de combinatie van beide.

Maar waar komt dat hele begrip "historisch besef" ook alweer vandaan? Daar heb ik onderzoek naar gedaan. En opgeschreven in het advies *Presentatie van Nederlandse geschiedenis in musea* van de Raad voor Cultuur, voorjaar 2002. Wij, in de commissie Musea van de Raad, meenden dat er vier wortels voor waren aan te wijzen. (1) Het Grieks-Romeinse onderwijsideaal van lering trekken uit voortreffelijke voorbeelden ("mannen"!) van vroeger. (2) De identiteitsbehoefte van de jonge natie staat begin 19de eeuw, die voor het nationaal bewustzijn teruggreep op de "Gouden Eeuw". (3) De verzuiling, die roomsen scheidde van gereformeerden en beide van sociaal-democraten, elk met eigen historische rechtvaardigingen. (4) Het historicisme van de vroege 20ste eeuw, waar het verleden, zo vond men, je "lotsbestemming" vastlegde. De geschiedenis had wat met je voor, en dat moest je om den drommel doen.

Het navolgen van grote mannen, het handelen volgens de VOC-mentaliteit, het je emanciperen op basis van een gedroomde bestemming, het vervullen van een historische missie - kort na de Tweede Wereldoorlog kwam er flink de klad in dat "historische besef". Het bleek immers niet om zomaar maar wat historisch gevoel te gaan, maar altijd om een heel bepaalde, ideologische kleur, een instrumentele opvatting van geschiedenis, en dus van de waarneming en van de selectie van feiten, die een heel ander doel diende. En daarin geloofden we niet meer. De wereld ging letterlijk open, met Amerikaanse sigaretten, Zweeds wittebrood en luchtige massacultuur. Vergeet gisteren, leve de dag van morgen! Vooruitgangsgeloof en globalisering zijn sindsdien explosief gegroeid. Op de lagere school had ik als toppunt van exotisme een Amerikaans jongetje in de 5de klas. Dat was me wat, in 1964. En we lazen een heel gewoon boekje van ene Nel Verschoor-Van der Vlis, getiteld *Een neger in het dorp* (met als geruststellende boodschap dat "negers" hele gewone mensen zijn,

hoor). Die tijd is definitief voorbij. Stelling: de functie van historisch bewustzijn als drager van gedeelde identiteitscodes is in een halve eeuw onherkenbaar veranderd. Historisch bewustzijn restaureren is zinloos als die functie, de “gedeelde identiteit”, er niet meer is. Tenzij je er een nieuwe identiteit mee wilt uitvinden. Zou dat de geheime agenda van de nieuwe bewegingen zijn? *The invention of tradition?*

En hoe zal het nieuwe Nationaal Historisch Museum zich in het opborrelend geweld van die neo-Hoekse en Kabeljauwse twisten houden? Wordt het ook een partij? Met groot genoegen las ik er de kleurenfolder die het Ministerie van OCW in 2002 uitbracht nog es op na, *Boulevard van het Actuele Verleden* geheten. Straks heet het NHM vast Hollandium, of het Neerlandion, let op mijn woorden.

Tussen haakjes: het Boulevard-plan was niet minder dan een valse truc van de toenmalige directeur-generaal cultuur om de door hem minder dan gewaardeerde – over en weer trouwens – staatssecretaris Van der Ploeg es een lelijke hak te zetten: het was een initiatief van Onderwijs, en viel onder minister Hermans, en zou betaald moeten worden door de projectontwikkelaar die de vernieuwing van het Haags CS uitvoerde!

De onderwerpen die in 2002 voor de Boulevard werden benoemd waren: Laan van het bewaarde verleden, Hellend vlak, Hal van de beperkte visie, Café van de onzekere toekomst, Kluis van het verboden verleden. Wat een fantasie en prikkeling.

Wat lees ik vier jaar later in de uitwerking van wat toen al het Nationaal Historisch Museum heette? Canon van Nederland, de 10 tijdsvakken van De Rooij, Het Verleden van Nederland in tien vertellingen door Geert Mak.

En wat in de *tender* annex reclamefolder van de gemeente Arnhem, uit 2007? Canon-Toren, Actuele kwesties in historisch perspectief (globalisering, zinloos geweld, energieschaarste) en Nationale geschiedenis in internationaal perspectief.

Wat een armoede

Mij zinkt de moed in de schoenen. Drie punten om over na te denken. Het “historisch besef” willen versterken is een merkwaardige restauratie van iets dat er ooit misschien wel was, maar dat je helemaal niet terug kunt krijgen, mocht je dat al willen. Voor het in het algemeen versterken van “historisch bewustzijn” (als neutrale categorie) is het instrument museum vast niet het beste middel; historie is op zichzelf een interessant onderwerp, en dat moet je ook als zodanig behandelen, net als voetbal, Sanskriet, het Koningshuis, mummies, of de opwarming van de aarde. Het Nationaal Historisch Museum wordt vast prachtig. Maar wat jammer dat de fantasie en de humor eruit zijn.

Sur le méthode

In het Breda's Museum moet je na de kassa door een soort sluis waarbij je twee vitrines aan je rechterhand passeert. Ze zijn zo opgezet dat je de tweede niet kunt zien als je naar de eerste kijkt. De eerste vitrine is een diorama met een modernerig huiskamerinterieur. Niervormige tafeltjes met formica blad rondom een televisie, Tomadorekjes aan de muur, stalen lamparmaturen voor indirect licht, skylederen bankstel, beetje doorzon. Zo uit de *Schöner Wohnen*. Het tekstbordje meldt: "Typisch jaren '60, hè?" Volgende vitrine, die dus niet gelijktijdig met de eerste te bezichtigen valt, is ook een diorama. Maar hier zware meubels op volledige stoffering met tapijtes op de tafels, gehaakte antimakassartjes op de leuning, een Friese staartklok – u krijgt het beeld wel zo'n beetje. Tekstbordje: "Neen, dit zijn de jaren '60!". Kijkdoos 1 herken je wel direct, maar illustreert de vernieuwing van een halve eeuw terug die pas in de decennia daarna algemeen gangbaar werd. Kijkdoos 2 weerspiegelt die werkelijkheid veel beter, althans in representativiteit. De schok die bij ons bewust werd opgewekt zit hem in de realisering dat oude dingen altijd veel langer voortduren dan we kennelijk geneigd zijn te denken, vooruitgangs- en vernieuwingsgericht als we nu eenmaal zijn. Zo werkt mijn bejaarde vader wel op een PC, maar die is mooi 12 jaar oud – in IT-terminen toch wel prehistorisch.

Een zelfde aangename schok was lange tijd in het Gallo-Romeins Museum in Tongeren te ondergaan. Beetje intellectueel wel, maar niettemin aardige nadenkkost. Men had er afgezien van de klassieke periodisering prehistorie - ijzertijd – Romeins – middeleeuwen. In plaats daarvan was er voor een zekere, hoe zeggen we dat mooi, gelaagdheid gekozen. De these was dat de "prehistorie" eerder een complete manier van leven en werken belichaamde, een life style als het ware, dan een periode. Die manier van leven was maar heel geleidelijk verdampt en was tot ver in de middeleeuwen voor de meeste mensen dominant gebleven. Zij blijft als onderstroom dus gewoon aanwezig, ondanks de Romeinse en latere uiterlijkheden die er als een jasje tijdelijk overheen vielen.

Wij vonden het een aardige illustratie bij de revolutionaire Franse geschiedsoptvatting, bekend als de Annalen-school, uit de jaren zestig (vdve). Het begrijpen van sociaal-economische ahum wereldsystemen, van lange duur en over grotere geografische gebieden, is belangrijker dan het uitpluizen van individuele microfeyten, veldslagen of politieke gebeurtenissen. En dan doe je ook de gewone mens nog recht.

Dit is geen muggenzifterij. Wil je, zoals ik wel eens, een tempel dateren en ben je, zoals ik wel eens, alleen op dakpannen aangewezen, dan kom je gekke dingen tegen. Als je de pannen in een gesloten context vindt, uit zeg 450-375 v.Chr., dat betekent dat volgens sommigen dat het gebouw waar ze op zaten kort voor 450 v.Chr. verwoest moet zijn. Maar dat lijkt me gek. Uit het zojuist genoemde feit kun je hoogstens afleiden dat die dakpannen gedurende de gedateerde periode beschikbaar waren, op z'n laatst in 375 v.Chr. – anders hadden ze niet in dat pakket terecht kunnen komen. En ten tweede dat die tempel, als de dakpannen alleen daaraan toegeschreven kunnen worden, toch wel vóór 375 gebouwd zal zijn. Maar hoelang daarvoor, wanneer hij verwoest werd, en wat er allemaal nog meer precies aan microhistorie is voorgevallen – verovering, brand, reparaties, bliksem: werkelijk niets daarvan is nog te achterhalen, althans niet uit die ene context. Dingen duren immers eindelijk voort.

Switchen tussen de niveaus waar je nog steekhoudende én betekenisvolle uitspraken kunt doen en waar niet: ziedaar de grootste opgave voor elke archeoloog.

Gibbon

De hoofdredacteur van dit tijdschrift vergastte ons in zijn voorwoord bij het vorige nummer op een beschouwing over Gibbons Geschiedenis van neergang en de val van het Romeinse Rijk. Wij vernamen daar onder meer over de lange doodstrijd van het Oostromeinse Rijk. Zonder 's hoofdredacteurs portee te willen bagatelliseren, dat er namelijk interessante dingen kunnen gebeuren wanneer het ene tijdperk voorbij is maar het andere nog niet begonnen (met een mooie knipoog naar Huizinga), kun je je afvragen of hier niet van een misverstand sprake is. Als de doodstrijd van een "rijk" langer duurt dan de hele voorgeschiedenis, is het dan wel een doodstrijd? De sociale dan wel staatkundige eenheid die we Rome noemen bestond immers zo tussen de vijfde eeuw voor en de vijfde eeuw na Christus. Een dikke duizend jaar. Maar pas in de tweede helft was er sprake van een "rijk". Vijfhonderd jaar. De oostelijke voortzetting daarvan in Byzantium/Costantinopel/Istanbul (eis tan polin in lokaal Grieks dialect: naar/in de stad, of zelfs downtown) duurde tot diep in de 15de eeuw, toch ook een dikke duizend jaar. Formeel was dat gewoon het Romeinse Rijk: Byzantijnen en lokale Grieken noemden zichzelf romaioi. Een vriendin van me werd ooit tijdens haar promotie gekapitteld omdat zij "de stad" in een bron uit de Late Oudheid automatisch voor Rome had aangezien in plaats van voor Constantinopel. En informeel voelde ook menig middeleeuwse koning en keizer ("Heilig Romeins Rijk") zich de regelrechte westelijke voortzetter van de traditie. Terwijl je met enig recht zelfs nog de katholieke kerk als opvolger van "Rome" mag beschouwen. Dus waar hebben we het over?

Het gaat natuurlijk om de fascinatie die macht uitoefent enerzijds en om de implicaties van de menselijke conditie anderzijds. In Gibbons tijd, die van de 18de-eeuwse verlichting, woedde een heftig debat over de ongelijke tred die de kunsten en moraal hielden met de snelle vorderingen in techniek en wetenschap. Hoe kon dat? Eén antwoord was aan te nemen dat die vermaledijde christenen roet in het eten hadden gegooid. Dat was de these van Gibbon: Rome was ten onder gegaan aan slappe jezusmensen, die meer uit waren op individueel zielenheil na de jongste dag dan op een prettig en/of groots leven hier en nu, en eerder geneigd de vijand de andere wang toe te keren dan hem es flink mores te leren. Ze hadden de virtus van het oude Rome verloochend, hun straf was de ondergang, en en passant hadden ze de vooruitgang van moraliteit eeuwenlang bevroren. Van Gibbons tijdgenoot Edmund Burke erfden we de toevoeging "donker" aan "middeleeuwen", die niet toevallig duurde van de val van Rome (476) tot de val van Byzantium (1453). Met hun geboorneerde bigotterie hadden de christenen immers het antieke licht van de rede en beschaving verduisterd, in zowel letterlijke als als figuurlijke zin. En het paste verder bij Gibbons romantische mentaliteit om te peinzen over de tijdelijkheid van het bestaan, van individuele mensen net zo goed als van grotere gehelen.

Dat laatste nu is een beetje gek. Het gebruik van een menselijke metafoor (organisch geheel, jeugd-wasdom-oude dag, vitaliteit, deugd) voor landen, naties, rijken, beschavingen - wat heet, zelfs voor hele continenten ("Afrika", "het oosten") is tegenwoordig niet meer gebruikelijk. Hoewel. Je zou de nog steeds niet opgeklaarde discussie over Nederlandse identiteit wel eens als een revival van dat soort denken kunnen opvatten. En ook het vocabulair uit de zojuist gelopen presidentsverkiezingen in de VS smaakt ernaar. "Amerika" is kennelijk iemand, met een karakter, gezondheid, persoonlijkheid, algehele conditie, wat niet al.

Leven

“Homerus lezen in een hutje op de hei”, zei mijn eerste leraar Grieks op het Christelijk Lyceum te Amstelveen. Wij hadden hem pesterig gevraagd, toen duidelijk was geworden dat lesgeven niet zijn ideaal van levensvervulling was, wat hij dan wel graag zou willen. Teruggetrokken leven, in de natuur, en verwijlen met de Grote Schrijvers, dat leek hem toen wel wat. Maar ja wat wil je, het was eind jaren zestig en men keek in het algemeen niet op van iemands keuze om als drop-out verder te gaan. Zover is het voorzover ik weet met hem nooit gekomen. Wel met mij, in zekere zin dan.

Hoeveel opgravingen zal ik hebben meegemaakt? En dan niet van 's morgens weg en 's avonds weer thuis. Neen, gewoon enige weken tot een paar maanden de bush in? Ik schat zo'n twintig. Een paar in Brabant, de meeste in zuid-Italië. Wegens uitsluitend zomerse beschikbaarheid van studenten en universitaire staf én verplichte afwezigheid van cultuurgewas op het veld, speelde zich dat doorgaans in zinderende hitte af. Gecombineerd met afgelegen plaatsen – officiële instanties in de mediterrane gastlanden hebben er een broetje dood aan verder dan een halve dagreis aan de slag te moeten – leverde dat een curieuze combinatie op van woestijnvakantie en prehistorisch leefexperiment. Weinig stromend water, en al helemaal geen warm, vóór zonsondergang op en 's avonds zo mogelijk weer met de kippen op stok, en natuurlijk de ganse dag buiten in 's Heren natuur. Soms ook 's nachts, in een tentje. De langste campagne zal zo'n drie maanden hebben geduurd.

Wat gebeurt er dan? De eerste weken heb je reserves maar ben je onwennig. Je lichaam past zich maar langzaam aan aan ritme, klimaat en leefomstandigheden. In het pre-mobiele telefoontijdperk zakt de buitenwereld snel uit je bewustzijn weg. En in het armeluisbestaan van een student is gemotoriseerd vervoer een luxe. Je wereld krimpt, je horizon beperkt tot vijf kilometer max. Cosmetica is min of meer overbodig, want de fysieke basis is te dun. Halverwege slaat de uitputting toe. Vroeger naar bed, na een zeldzaam feestmaal (Asterix!) wel 18 uur aan één stuk slapen, alert zijn op malle infecties (tetanus!) en ongelukken (vrijdagmiddag!). Maar uiteindelijk, wanneer ook de wonderlijke sociale interacties in het geïsoleerde netwerk van te weinig spelers zijn uitgekristalliseerd, bereik je een evenwicht. Magerder, taniger, ongevoeliger voor weer en wind. En uiteindelijk nogal op jezelf. Dat merk je pas als je weer in de beschaafde wereld bent. Dan heb je toch wel een week of wat nodig om fysiek te acclimatiseren aan bed, bad en beschutting. En mentaal aan luxe, de burens en het achttuurjournaal.

In ons land, leert een snelle blik op internet, zijn er in de loop der tijd een kleine tien prehistorische leefexperimenten geweest. In Flevoland, Apeldoorn, Eindhoven en het Horsterwold. Dat ging wel eens dramatisch mis, vooral in Eindhoven. Redenen? Ziektes, onevenwichtige voeding – en knetterende ruzies. En misschien ook wel te weinig acclimatisatietijd, fyiek en sociaal. Ik denk niet dat mijn leraar Grieks van weleer zich dat realiseerde bij zijn dagdromerij over het hutje op de hei. Feit is dat ik tijdens een van mijn hier beschreven leefexperimenten 's ochtends voor het werk een half uurtje Aeschylus probeerde te lezen. Maar ook dat was niet erg geslaagd – literatuur blijft een beschavingsding.

Vrouw in fles

Hoe actueel kun je zijn? Een stukjesschrijver moet in zijn kop altijd even plannen: is mijn onderwerp nog fris als het nieuwe nummer over vijf weken bij u op de deurmat ligt? Helaas, de vondst van het oudere zusje van de Venus van Willendorff op 13 mei dit jaar in de Swabische Alp bij Schelklingen zal in sensatie- en serieuze pers de komende tijd wel ruime aandacht hebben gekregen. Dan hier maar een serie speculaties en gokjes. Gaat ze de Venus van de Hohle Fells heten? Lijkt me sterk, bekt niet. Het wordt eerder iets als Mama Roma of Urmutti. Verder komt er gedoe – wat ik u brom – of het wel echt de oudste menselijke afbeelding (ter wereld, in Europa, in Duitsland) is. De mannen die erachter steken willen toch graag de geschiedenis ingaan als de vindsters van de oudste grootste beste mooiste etc. Maar of 't zo is... wat menselijks is ons vreemd? En het is ook maar de vraag of het voorwerp als "kunst" geaccepteerd zal worden. Het is een hanger met een figuratieve voorstelling, stellig. Maar kunst? Door een Cro Magnon-mens? Verder denk ik – en hoop ik van harte – dat er een flinke controverse uitbreekt over of ze nou wel of niet 'sexy' is afgebeeld. Er werd direct na de vondst al gewag gemaakt van prehistorische porno. Dat moet je durven. In de wetenschappelijke blogs die direct daarna verschenen werd daar krachtig stelling tegen ingenomen. Porno is immers een waarnemingscategorie (niet zelden gemixt met een morele opvatting) over de functie van een afbeelding in zijn context. Het zegt iets over de waarnemer en eigenlijk niets over de weergave of zelfs het weergegevene zelf. We zullen zien. Een ding is duidelijk. Een zo vroege afbeelding van vrouwelijke vruchtbaarheid (als het dat is) kan op geen enkele manier met het soort vroege landbouwerssamenleving worden verbonden waar wel over is gespeculeerd dat vrouwen daar een natuurlijk dominante positie in innamen. Pfff – lange zin maar het steekt ook heel nauw. Negentiende-eeuwse antropologie (proto-fascist Bachofen) en recenter feministische archeologie (Gimbutas en haar neo-paagse volgelingen) gingen uit van agrarische, matriarchale oersamenlevingen. Dat mag in de volkse waarneming misschien zo zijn geweest (geen wetenschapper die dat serieus neemt) maar ons Urmutti kan niet voor dat karretje worden gespannen. Ze is eenvoudig twintig millennia te oud om in de allerallereerste agrarische gemeenschap te kunnen hebben figureren.

Een heel andere aanvliegroute die je niet zelf had kunnen bedenken is de verbinding tussen Mutti en het vak archeologie. In een wel heel opmerkelijk redactioneel commentaar gebruikte NRC Handelsblad de vondst als aankeiler om de afbraak van kleine letteren (in casu aan de Universiteit Leiden) aan de schandpaal te nagelen. Teneur: als je al die supergespecialiseerde maar zeer kleine studierichtingen eruit gooit ontzeg je jezelf de kennis en dus de kans om dit soort getuigenissen van het ontwaken der mensheid ooit nog te vinden, te begrijpen en wereldkundig te maken. Want dat de vondst die betekenis heeft was toch wel duidelijk. Enige dagen later pleitte 's lands hoogstgeleerde prehistoricus Roebroeks er in dezelfde krant voor om onszelf wat dat betreft niet te overschatten. We mogen het hangertje dan wel met noeste ijver en niet aflatende wetenschappelijke vlijt gevonden hebben, maar we hebben echt geen idee van wat het is, betekent, voorstelt. We kunnen nu eenmaal niet in de hoofden van die mensen kijken. En dat blijft zo actueel als wat.

Sigaar

“Wilt u misschien een sigaar?” Dat vroeg mij in 1975 de vermaarde professor Ruijgh, die tegenover mij in de trein zat, eerste klas, tussen Amsterdam en Utrecht. Kees Ruijgh was een boomlange, uiterst verlegen man, die geheel alleen een compleet pand aan de Prinsengracht bewoonde, alwaar hij, zo wilde het verhaal, over een eigen, goed geoutilleerd collegezaaltje beschikte. Men fluisterde dat-ie niet vies van een welgeschapen jongeling zou zijn, maar wij kenden niemand die dat kon bevestigen. Wat wel zeker was was dat hij als de grootste Homerus-kenner ter wereld gold. Zijn beroemdste werk was een vuistdikke monografie over een enkel woordje. Autour de te épique, zoals zijn meesterwerk heette, was voor ons nog niet zo geleerde studenten toen nog het summum van wetenschapsverdwazing. Hoeveel engelen kunnen er op de punt van een naald, jawel.

Ruijgh en ik nu waren op weg naar een vergadering van de Academische Raad, afdeling Klassieken. In dat gremium, dat niet lang heeft bestaan, werd per vakgebied door geleerden en studenten van alle universiteiten, Ruijgh voor de UvA en ik voor de VU, zo'n beetje onderhandeld over de inrichting van de studie. Punt van dispuut die bewuste keer: hoeveel boeken Homerus moet een student klassieke talen lezen? Alle achtenveertig? De helft? Een tiende? Uit de Ilias en Odyssee elk één? De rest integraal en letterlijk in vertaling, of gewoon maar een beetje cursorisch? En waarom dan wel? U begrijpt, een lastig gesprek daar midden jaren zeventig. Traditie en vernieuwing, behoud van diepgang en openheid naar andere werelden of zienswijzen: ze kwamen scherp tegenover elkaar te staan. Ik herinner me niet hoe het afliep. Wel wat ik ervan vond. Ik was verbijsterd over het onvermogen van toch werkelijk de knapste koppen van het land om criteria te vinden waarmee je de vraag kon tackelen. Daar kwamen we namelijk maar niet achter. En er was ook geen discours waaruit je ze zou kunnen afleiden.

Dezelfde discussie wordt, zo hoor ik van oud-studiegenoten uit het middelbaar en hoger onderwijs, nog steeds gevoerd. En nog steeds ontbreekt een uitkomst. Op de universiteit klagen ze dat aankomende studenten niets weten of kunnen, niet eens passabel Nederlands. Middelbare scholieren van vóór de Mammoetwet (1966), met voor alfa's in de laatste twee klassen wel 18 uur Grieks en Latijn per week, konden beter Grieks en Latijn dan zelfs de Masters van nu. De huidige gymnasia nemen gestaag in aantal en omvang toe (ja hallo, witte scholen mijnheer) maar kunnen geen opvolgers krijgen voor de classici die nu en masse met pensioen gaan – terwijl bovendien de helft van de eindexaminandi al jarenlang onvoldoendes voor klassieke talen scoren. Een driedubbel en structureel probleem dus. De minister heeft geen idee, geleerde adviescommissies staan met de mond vol tanden. Moet je geëmeriteerde dominees en huisartsen dan maar potjeslatijn laten geven? Moeten de eindtermen makkelijker, moet er een moeilijker ingangstoets komen, zoja in welke mate, en waarom dan wel, of wellicht allebei?

Het onderliggende discours kan twee kanten op. Ofwel de Oudheid heeft intrinsiek zo'n buitengewone waarde, lees: is van zo'n inherente voortreffelijkheid, dat kennis ervan aan iedereen dwingend moet worden voorgeschreven. Klinkt paternalistisch en dat is het ook. Ofwel het belang zit hem in het begrijpen van je eigen cultuur, van in elk geval de laatste vijf tot tien eeuwen. Je mag ervan vinden wat je wilt – de Europese wereld heeft zich voortdurend en telkens opnieuw de Oudheid tot model en ideaal genomen: esthetisch, ethisch, literair, artistiek, politiek, juridisch, zelfs wetenschappelijk. Met klassieke talen op school nu biedt de samenleving in principe iedereen de gelegenheid om van dat model kennis te nemen. Opdat je zelf het gesprek met de vorigen kunt voeren. Gek genoeg zijn dat niet zozeer de klassieke auteurs maar eerder je eigen directe voorgangers, de kunstenaars en intellectuelen van het recente verleden, tot en met Ruijgh. En dat is buitengewoon de moeite waard.

Wat bewoog hen nou?

Als je Aristophanes leest, een kruising tussen Koot & Bie en André van Duin, maar dan in vijfde-eeuws Athene, vraag je je af hoe het publiek destijds op zijn werk reageerde. Zijn komedies waren een mix van onderbroekenlol, fijnzinnige satire, onverholen maatschappijkritiek en karaktermoord op leidende politici. Een en ander opgevoerd als een swingende, half gezongen Broadway-musical, tijdens galafeesten en altijd in competitie.

Nu zijn er twee periodes in de wereldgeschiedenis die we bijna even goed kennen als onze eigen tijd. Dat zijn het midden en eind van de eerste eeuw voor Christus in Rome, en de late vijfde en vroege vierde eeuw, ook voor Christus, in Athene. Het duo Caesar en Augustus, zeg maar, en het trio Pesistratos, Socrates en Plato. Die twee tijdsgewrichten zijn zo geweldig gedocumenteerd dat je het gevoel hebt dat je de samenleving, het dagelijks leven en een keur aan doeners en denkers bijna kunt aanraken.

Bijna, maar net niet helemaal. Van sommige passages uit Aristophanes' werk weten we per regel precies hoe en waarom het publiek in het Atheense theater reageerde. Bulderend gelach, gejoel en uitfluiten van de archont als die op zijn nummer werd gezet. Maar soms ontgaat je de clou totaal. Staat er in een geleerd contemporain commentaar "hierop brak het publiek de tent zo ongeveer af", terwijl de regel in kwestie bij herlezing en zelfs wanhopig hineininterpretieren zijn maagdelijke onschuld maar niet wil prijsgeven. Dat was voor mij als gulzig classicus-in-de-dop het breekpunt. Als je de sjeu niet vat, als je niet begrijpt waarom je tijdens, zeg, het lezen van Gerard Reve moet bulderen van het lachen, wat voor zin heeft het dan om je überhaupt in iets te verdiepen? Daar gaat het toch om? Ik ging me voortaan maar met de archeologie bezig houden. Niks sjeu, gewoon spullen.

Als nieuwbakken archeoloog – klassiek, dat wel – toog ik aldus gemotiveerd dapper de wereld van de materiële cultuur in. Lekker kijken, meten, tekenen en reconstrueren. Maar ook dat viel, bij nader inzien, niet mee. De grote opgave bleek niet de spulletjes zelf netjes te bestuderen, hoewel dat lastig genoeg kan zijn en soms wel een mensenleven duurt eer je ergens bent. Neen, de kunst was om al die potten en pannen, inrichting en sculptuur, huisplattegronden, haardplaatsen en marmeren tempels uiteindelijk tot een zinvol geheel aan elkaar te praten. Wat heeft een pot samen met een terracotta nabij een haardplaats daar eigenlijk te maken? Wat voor plausibel en betekenisvol verhaal verbindt de domme feiten? Dan blijft het vaak ijsig stil. Een onderzoeker mag zich dan graag op een eigen, hooggespecialiseerd domein terugtrekken. Potten- en pannologie, huisplattegrondkunde, architectuur. Ik: terracotta bouwplastic.

Maar de klassieke archeologie had opmerkelijke burens: pre- en protohistorici. Die leken verder te komen en Hele Samenlevingen te kunnen reconstrueren. Want ze betrokken er ecologie, landschap en natuurwetenschappen bij. Dat vonden wij nogal pretentief, maar ook wel interessant. Zo ging ik ergens eind jaren zeventig eens met de hoogleraar naar een congres over die nieuwe benaderingen, helemaal in het verre Groningen. Wat er precies werd gepresenteerd en betoogd weet ik niet meer. Maar wel staat me bij hoe professor, na een hele dag allerhande moois aangehoord te hebben over voedsel vergaren, landbouw bedrijven, aan subsistence economy doen maar ook wel wat handel drijven, het milieu veranderen en wat niet al, alleen voor mij hoorbaar voor zich uit mompelde: "ze hadden het er maar druk mee, toen". Ook bij de burens was de sjeu een ongreepbare grootheid.

Help, ethiek!

Banken willen zoveel mogelijk geld verdienen. Notarissen vast ook. Hoe voorkom je dat ze ons het vel over de oren trekken? Daar zijn mooie controle- en toezichtsarrangementen voor bedacht. De geldsector wordt door de Nederlandse Bank en de AFM in te gaten gehouden, en notarissen kunnen door hun eigen Koninklijke Notariële Broederschap worden berispt, gegispt, geschorst en geschrapt. Het mag misschien niet altijd helpen, al dat toezien en gispen, maar je hoort toch wel eens wat over een geblust binnenbrandje hier en daar. Daaruit mag je concluderen dat een en ander globaal werkt.

Hoe is dat in de archeologie geregeld? Beslissende handelingen in het proces van de archeologische monumentenzorg mogen alleen door echte deskundigen worden uitgevoerd. Die zijn als zodanig erkend door het rijk, op basis van opleiding en ervaring. Maar om zelfstandig veldonderzoek uit te voeren en opgravingen te doen moeten de diensten of bedrijven waar die erkende deskundigen werken, ook nog de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) volgen. Daarin staat hoe je de belangrijkste procedures moet uitvoeren. Die KNA nu, een boekwerk van toch al gauw zo'n 500 bladzijden, is niet uit de lucht komen vallen, maar is de bindende uitkomst van jarenlange onderhandeling tussen uitvoerders, opdrachtgevers, overheid en wetenschap over wat voor alle partijen minimaal acceptabel is. Wie ziet erop toe? De erfgoedinspectie. Een handjevol inspecteurs houdt de archeologie in de gaten. Maar het aantal opgravingen belooft wel zo'n honderd per jaar. En er worden tot tien keer zo veel vooronderzoeken en veldverkenningen uitgevoerd die niet tot een opgraving leiden maar wel toezicht genieten. Een beetje een wassen neus wellicht, die inspectie, want de kans dat Bromsnor (m/v) langs komt is erg klein, en er zijn buiten het intrekken van de vergunning niet zo gek veel andere sancties.

Maar zijn we integer? Aangezien de archeoloog in de eenzaamheid zijns binnenkamers (lees: in de opgravingsput) onherroepelijke beslissingen neemt over collectief erfgoed, heeft de branche al jaren geleden een gedragscode opgesteld. Die kent vijf beginselen en een groot aantal praktische uitwerkingen. De beginselen op rij: het bodemarchief is van iedereen en je moet je dus als rentmeester gedragen, die zo transparant mogelijk werkt, zich verre houdt van commercialisering van zijn spullen, actief aan kennisdeling doet, zich niet als eigenaar van de verworven kennis opstelt en al het materiaal en documentatie duurzaam behoudt. De beroepsvereniging houdt een register bij van archeologen die die code hebben ondertekend, want instemming daarmee is een voorwaarde om door het rijk erkend te worden, en daarmee om als archeoloog in Nederland aan de slag te kunnen en te blijven. Verder hebben de bij de branchevereniging aangesloten bedrijven zich vrijwillig vastgelegd op het werken in de geest van die code.

Waar zit 'm nou de kneep? Op exhibitionistische zelfverrijking zul je ons niet gauw betrappen. Maar wie zegt dat we er nooit de kantjes bij aflopen (jeetje, wat naar, laten we die middeleeuwse resten maar gauw wegscheppen, het Romeins daaronder is veel interessanter), of liever geen slapende honden wakker maken (neen, u bent contractueel gehouden om gedurende de doorloop van uw onderzoek niets naar buiten te brengen), of het niet altijd even nauw met de publicatieplicht nemen (nou dan offeren we toch zonder uitwerking?). Maar ik hoor nooit wat. Wanneer ontvlamt de zaak eens, zoals bij banken en notarissen?

Herrie

Twintig jaar geleden maakte ik in opdracht van de VARA en Bond Heemschut drie tv-filmpjes van elk 10 minuten over erfgoedonderwerpen. Ze wilden te Hilversum weten of er naar analogie van de dagsluiter “Natuurmoment” ook muziek in een “Cultuurmoment” zou zitten. De pilots zijn wel gemaakt maar ze werden nooit uitgezonden, en dat was maar goed ook. Mijn toenmalige baas zei na de studioscreening van wat ikzelf volmaakte en briljante meesterwerken vond “En nou ga je ze zeker nog afmonteren?”.

Een van de onderwerpen betrof een zeshonderd meter lange welijzeren spoorbrug voor het Halvezolenlijntje uit 1886 nabij Den Bosch over een moerassig gebied, de Moerputten geheten. Die brug was in de Tweede Wereldoorlog opgeblazen, en ik had met enig speurwerk de hand op historisch filmmateriaal van de situatie direct na de ontploffing weten te leggen. Zonde om niet te gebruiken, vond ik. Maar hoe doe je dat? Ik plakte het historische fragment direct na een zelf geschoten horizontaal bewegend shot van hetzelfde stuk brug, keurig historiserend naar zwart/wit teruggebracht. Op de overgang zette ik een paar seconden spierwit beeld, en een luide knal op het geluidsspoor daaronder. Die knal kwam van een CD'tje dat ik uit het geluidsarchief, de fameuze radio-fonothek van de omroep, had opgediept. Daarop stonden allerhande gesorteerde knallen, uitbarstingen, ontploffingen, inslagen, dreunen, kletsen, klappen, wat niet al. Je kiest het soort geluid dat bij het beeld past en bepaalt tot slot de lengte en droogte van de echo die het geheel recht lijken te doen en voilà: een gelogen ooggetuigeverslag van de Historische Ontploffing is een feit.

Je moet iets zelf hebben gemaakt om het daarna bij anderen te kunnen zien. Allerhande historisch filmmateriaal dat tegenwoordig in steeds straffer tempo op de beeldconsument wordt afgestuurd, blijkt op mysterieuze wijze voorzien van geluidssporen. Geluid uit periodes waarvan je weet dat dat nog niet kón worden opgenomen. Neem WO I. Je ziet én hoort opmarcherende soldaten, al of niet te of met paard dan wel kanonnen bedienend: het stamp, hinnikt, rammelt, knarst, kniert, knalt en ploft dat het een lust is. Maar de oplettende luisteraar mist de vertrouwde ruis die als een zachte achtergrondfluistering onmiskenbaar is voor elke natuurgetrouwe geluidsopname. En de slimme luisteraar, zoals uw columnist die zich vanwege zijn eigen zojuist beschreven filmtrucage ervaringsdeskundige weet, trekt grijzend zijn conclusie: hier zijn oude dingen nieuw gemaakt. Maar omdat de argeloze kijker het nu eenmaal verwacht (“bij beeld hoort geluid”) neemt die het onmogelijke als de normaalste zaak van de wereld waar.

Dat is minder gek dan je zou denken. Je kunt je immers nooit an sich met het verleden bezig houden: dat is er niet en komt ook nooit terug. Het moet altijd bemiddeld worden. Er is altijd een medium nodig. Een verteller, een museum, een boek, een re-enactment, een film. Elk medium heeft zijn wetmatigheden. Een verteller heeft een clou nodig, dramatiek. Een museum kan niet zonder spullen, inrichting, hiërarchie. Een boek niet zonder analytische opzet, kop-middenstuk-staart, een kwestie of te behandelen vraagstuk. Een nagespeelde historische toestand kan niet zonder kostuums en al helemaal niet buiten de lieu de mémoire zelve. En een bewegend beeld kan niet zonder geluid, denk ik dan. (Ook voor digitale media zoals websites geldt het: die kunnen niet zonder doorklikken, heen- en weerverwijzingen, interactiviteit en al die andere eigenschappen van een grenzeloos en naadloos toegankelijk universum). Maar ik blijf die WO I-knallen stiekem toch gek vinden.

Bijlboek

Uw wakkere chroniquer van trivia én grote vragen was aan het googelen naar het begrip bijlboek. Dat wil wel eens gebeuren. Wel, het blijkt een strikt verticale en iets afgestopte boegvorm. Bij boten met een smalle romp en hoge snelheid voorkom je daarmee het bij zware zeegang voor landrotten zo onaangename paaltjespikken. Waarover later of elders wellicht meer.

Wat mij trof op de resultatenpagina van Google was een intrigerende verwijzing naar stormfront.org. Een blog aldaar van zomer eervorig jaar, "Zijn de aziaten slimmer als de Germanen of Blanken??", verhaalt van een onderzoek uit 2002 getiteld IQ and the Wealth of Nations. Dat betreft de nogal controversiële correlatie tussen het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking in wel tweeëntachtig landen en het gemiddelde IQ aldaar. Hoe hoger het IQ, des te hoger de welvaart. Onze Stormfront-blogger nu verbaast zich erover dat Hong Kong en enige onmiskenbaar Aziatische landen (Zuid-Korea, Japan, Taiwan, Singapore) op de eerste vijf plaatsen staan. Ze doen het duidelijk beter dan landen als Nederland, Duitsland en Zweden, op de gedeelde plaatsen 6 tot 10. Onze blogger, in zijn eigen woorden, "wist het even niet meer, zijn ze dus echt zo slim?" Gelukkig kon, wederom naar eigen zeggen, een aantal kameraden hem verder helpen. Vergelijkend onderzoek leverde genoeg elementen voor het vermoeden dat ondanks de aangehaalde statistiek "Blanken toch slimmer zijn". De argumentatie die ik aantrof kent naast beschouwingen over filosofie en natuurwetenschap, die u zelf wel kunt bedenken, ook enige straffe historische en linguïstische overwegingen, alsmede een belangwekkende observatie van antropologisch-sociologische aard. Ik geef ze integraal weer.

"Als je ziet naar de geschiedenis, hebben wij veel meer belangrijke technologie ontwikkeld. De Blanken zijn vrijwel de grondleggers van al het technologie nu op aarde. Veel van deze technologie zijn later gestolen, overgekocht of gekopieerd door de aziaten, en hebben er hun eigen versies van gemaakt. Dus steeds hebben ze een verbeterde versie van iets ontwikkeld van wat er al bestond, en hun hebben niet bepaald iets revolutionairs ontdekt wat als zeer veel waarde in de technologie en toekomst geacht werd. Dit blijkt automatisch al dat hun niet breed denken, en niet bepaald een creatief brein hebben, en zeer zwart/wit denkend zijn. Ook al beweren ze het buskruit en de drukpers te hebben uitgevonden.

Ook hun taal blijkt zeer primitief te zijn, zo hebben hun vele soorten tekens die elk een ander woord betekenen. Hun taal is zelfs nog primitiever dan dat van de Oude Egyptenaren.

Ook waren er blanke mummies in China gevonden. Hieruit kun je al concluderen dat China veel dingen van de vermoorde blanken hebben gekopieerd (eigenlijk gestolen). Hadden de blanken daar zoveel jaar geleden niet heen gereizigd, dan hadden de aziaten nu hoogstwaarschijnlijk nog zeer primitief geleefd. Misschien zelfs wel in hutjes. De aziaten zagen de Blanken toen waarschijnlijk als kwaadaardige wezens die ze zonder genade hebben afgeslacht. Dus vrijwel het hele keizerrijk van vroeger, en de beschaving van hun toen en nu, kun je je afvragen of het wel helemaal van hun zelf afkomstig was, of van een zeer geavanceerd en hoog ontwikkeld ras. U weet wel welk ras."

U bent gewaarschuwd en u weet wel waarom. Die bijlboek komt later wel.

Vertellen

Ik geneer me altijd wat als ik in een museum eerst naar de tekstbordjes kijk. Een gek dubbel gevoel. Ik ben oud en wijs genoeg om zelf een oordeel te vormen over wat er te zien is. Toch? Maar ik gluur steevast altijd eerst naar het bijschrift.

De gêne zit 'm in mijn ongemak met de algemene opvatting dat dingen wel voor zichzelf spreken. Wie de string "Eén foto zegt meer dan duizend woorden" in Google intikt krijgt honderduizend hits. In moderne kunstkringen roept men graag dat je vooral goed moet kijken, dat de bezoeker moet leren waarnemen. Als je maar lang en onbevangen genoeg "kijkt" zal het geheim zich aan je openbaren. Of zo. En bij de podiumkunsten word je echt weggehoond als je aangeeft graag geholpen te worden bij het begrijpen van een stuk, dansding of installatie. "Het is wat het is" heet het dan, en "interessant dat je er zus of zo op reageert". Die reactie, tot gillend onbegrip aan toe, heel op z'n Duchamps, is vast onderdeel van het kunstwerk.

In eigen kring hadden we de anekdote-Holwerda. Deze fameuze en verlichte directeur van het Rijksmuseum van Oudheden vroeg zich tachtig jaar geleden af hoe dat nou zat met historische sensatie en voorwerpen. Zouden die vooral voor zichzelf spreken, zoals menig estheet wel meende, of moest daar nog allerhande bijwerk bij? Hij trok zich vervolgens met wat aardewerk in zijn studeerkamer terug, en kwam er na enige dagen misnoegd weer uit met de mededeling dat hij heel aandachtig had geluisterd maar werkelijk niets had gehoord. Neen, de dingen vertellen zelf helemaal geen verhaal. De historische sensatie waar in zijn tijd Huizinga zo'n pleitbezorger van was, moest mede met behulp van aanvullende informatie worden opgeroepen. Bijschriften en tekstborden, dus.

Nou kun je over museale teksten geweldig twisten. Het Rijksmuseum vindt ze een gruwel. De uitstraling van voorwerpen mag nooit worden "overschaduwd door een overdaad aan bijwerk". Archeologen zijn daar wat rekkelijker in, maar wat je precies mag toevoegen, hoe lang, waar, en op je knieën of juist uit de hoogte – daarover lopen de meningen uiteen. In 1982 deed ik mee aan een tentoonstelling in Italië over Nederlandse opgravingen. Gouden adagium, volgens de beste museologische tradities: pas op met te lange teksten, geen boek aan de muur s.v.p.! Maar neen hoor, de Italianen bleken daar in het geheel niet mee te zitten. Lappen en lappen tekst: geen enkel probleem, zo wees de praktijk uit. Een half mensenleven later zie ik op de gevel van Palazzo Venezia in Rome, pal bij een bushalte waar we even moeten wachten, een wandbord met uitleg over dat mooie vijftiende-eeuwse gebouw. Een tekst van 2300 woorden - meer dan vier keer deze column. En dat in zowel het Italiaans als het Engels. Ik kon mijn ogen niet geloven, en telde nog een keer: jawel, 111 regels van gemiddeld twintig woorden (ik was zo verbijsterd dat ik het bord ter plekke fotografeerde – vandaar mijn precisie). Natuurlijk zijn de dingen nooit wat ze zijn – wat een onzin. Ze worden pas wat door kennis erover, informatie eromheen, feiten, getallen, details, context, biografie, kleur, hun belevenissen in materie en tijd.

In het Rijksmuseum van Oudheden gaat in december de hernieuwde afdeling Nederlandse archeologie open. Let u vooral op de bordjes!

Abraham wordt Bram

Niet zelden begint kunst ingewikkeld om eenvoudig te eindigen. De godin Athena sprong volledig bewapend uit het hoofd van haar vader Zeus. Archaïsche tierelantijnen maakten plaats voor streng klassieke eenvoud. Eigen ervaring? Tijdens het kraken van mijn dissertatieonderwerp werd ik geconfronteerd met een reeks sterk vergelijkbare maar telkens net weer andere terracotta architectuurversieringen uit verschillende plaatsen. Mijn promotoren suggereerden die in de tijd te ordenen van complex naar simpel. Terwijl ik intuïtief voor het omgekeerde had gekozen, van eerste probeersels naar latere elaboraties. Maar schreef Goethe al niet aan een vriend: “Excuses voor deze lange brief, maar ik had geen tijd voor een korte”?

Met taal heb je ook zoiets. In klank: het moderne Grieks is voor een klassiek geschoolde niet heel moeilijk te lezen. Maar denk niet het gesproken Grieks makkelijk te kunnen volgen. Zelfs met de band op halve snelheid blijft het Chinees. Van de oude zestien klinkers en tweeklanken zijn er vijf over, vooral i's. Dat heet iotacisme: vrijwel alle klanken trekken naar de i. Gynaika (vrouw) klinkt in het oud-Grieks als guunaika, in het nieuw-Grieks als jineka. Heel makkelijk – alles klinkt zo'n beetje hetzelfde.

Ook op ander taalkundig terrein vind je dat. In vorm: waar zijn de acht naamvallen uit het Sanskriet gebleven, de zeven uit het Latijn, het universum van werkwoordvervoegingen waarin genus, aspect en stemming tot uiting kwamen? Allemaal opgelost en vervangen door hulpwoordjes. Ook complexe relaties tussen woorden begonnen impliciet om later expliciet te worden. Synthetische talen werden analytisch. De derde naamval is aan het verdwijnen en maakt plaats voor “aan” of “voor”. En van samengestelde woorden worden kop en staart uiteengerafeld. Je leest en hoort tegenwoordig zelfs wel “de meest mooie”. Want mooiste is niet mooi genoeg, of misschien vreest de spreker niet meer begrepen te worden.

Wist ik het eerste voorbeeld nog een archeologische slinger te geven, met het volgende lukt dat echt niet meer. Deze. “Deze”. Ik had laatst een mevrouw van een net bedrijf aan de lijn die in één zin niet minder dan drie keer deze zei waar ze die, dit of dat bedoelde. In het Nederlands maken we onderscheid tussen dichtbij en veraf. Dus deze en die voor de-woorden, zoals mannelijk en vrouwelijk tegenwoordig heten, en dit en dat voor, vooruit, onzijdig. Let op dat deze en die ook nog voor het meervoud gebruikt kunnen worden. Dat (dit?) nu is te ingewikkeld geworden – of te onchique, wie zal het zeggen. Alle zes neigen ernaar om in de schrijftaal, en ook in spreektaal bij mevrouwen van nette bedrijven, “deze” te worden. Het Afrikaans, als bekend verder ontwikkeld dan het Nederlands, kent alleen nog hierdie en daardie, en heeft net als het Engels het woordgeslacht ook maar afgeschaft. Ook bij ons grijpt de genus-onzekerheid om zich heen: “het museum en haar publieksbeleid”. Om hypermodern Nederlands te savoureren wil ik u een opschrift bij een Chinese toko aan de Amsterdamse Nieuwmarkt niet onthouden. Op een groot bord daar komt alles samen: “Mocht u grote boodschappentas of trolley meeneemt en de winkel ingaat, wordt u verzocht deze neer te zetten naast de balie. N.B. Deze geschiedt op eigen risico”. Dit is mijn meest vijftige column. De volgende worden echt simpel. U zij gewaarschuwd.

Bevalling

“Zeg wat mot dat daar?!” vroeg onze barse buurman altijd als je je bal of badminton-shuttle uit zijn tuin probeerde terug te halen. Eigenlijk was het een stelling, want hij bedoelde natuurlijk dat je daar niks te zoeken had. Maar wat erger was, met zijn stelling erkende hij jou niet eens. Buurman vroeg niet wie je was, maar wat je deed. Interessant mini-drama. Van ontheemde vluchteling via asielzoeker naar illegale vreemdeling naar illegaal. “U bent hier op illegale wijze”. Au. Dat is nou wat je een performatieve statement noemt. Je bevriest de ander in zijn relatie tot jou, en die kan daar helemaal niks aan of mee doen, laat staan een alternatief voorstellen, onderhandelen of met jou tot een compromis komen. Asymmetrischer kan niet. Kopvodden. Subsidieslurper. Taxpoet. Zo *frame* je het debat.

Maar “Wie bent u?” is sowieso een bijzondere vraag. Het antwoord hangt immers af van de relatie die je tot de vragensteller hebt, wilt hebben, of die je buiten jou wil om al deelachtig bent. Identiteiten in de zin van autonome zelfdefinities bestaan niet. Je kunt wel zéppen dat je Napoleon bent, maar daarmee ben je dat nog niet. Een Uitverkoren Volk is als absolute, op zichzelf staande categorie even bizar als een Herrenvolk. Beide hebben een wereld vol anderen nodig. Je identiteit is een bijproduct van de relaties en interacties met anderen. En aangezien er niet één ander is maar een heleboel, en niet een enkele interactie maar talloze, hebben mens en groep meerdere identiteiten. Sterker nog, je beschikt over een onuitputtelijk repertoire van identiteiten, kleuren en voorkomens. Je omgeving verandert, dus ook jouw identiteit.

Voorbeeld? De Latijnen ontleenden hun naam aan het woord *latus*, voor vlakke. *Flatlanders*. Wij wonen in de Nederlanden. Beide begrippen bestaan bij de gratie van wie niet in de vlakte woont. In de bergen, bijvoorbeeld. En ja hoor, de Romeinse oorsprongsverhalen gaan over hun strijd tegen Sabijnen en Volksen. Die woonden typisch in de heuvels rondom de vlakte van het later zo stralende Rome. Maar voor zichzelf, vooral na assimilatie van al die niet-vlaktebewoners, werden ze al vlug *cives*: burgers met bijzondere rechten. Onze nationale zelfmythe verhaalt over de dappere strijd in de lage landen bij de zee tegen de verre Spanjool en de nare Paap aan gene zijde van de bergen – transmontanen. Als je van Luik naar Maastricht rijdt verbreedt het Maasdal zich opeens en zie je nog steeds treffend hoe laag en wijd ons land is. Maar andere interactiebeelden verdrongen die metafoor snel: de koloniale ondernemer, de dominee-koopman, de moedige strijder tegen het eeuwige water, de niet-Duitser, de tolerante gidslandbewoner, de universele voorvechter van de vrije meningsuiting.

Onze eigen Máxima was zo gek nog niet toen ze meldde na noest zoeken helaas nergens “de Nederlander” aan te hebben getroffen. Dan had ze één gezichtshoek moeten nemen, zie boven. Maar nu het object van de deftige WRR-studie meervoudig was belicht, en in relatie met eindeloos veel anderen en onder gevarieerde gezichtspunten, dan krijg je een caleidoscopisch beeld. Taal, stad, land, handel, regio, voetbal, oorlog, religie, sociale inclusie, staatsinrichting - je ziet natuurlijk telkens iets anders in wisselende contrasten, opposities en interacties. Een rijk gelaagd en verschietend palet, tegenstrijdig misschien zelfs. Die kakofonie is net zo vrolijk gefragmenteerd en onwelluidend als de werkelijkheid zelf. Maar dát bevat de mensen niet.

Lokale potten en pannen

Er waait een nieuwe wind door Nederland. Weg met de gemakzucht, de hand aan de ploeg, je houdt je eigen broek maar op. In Den Haag herinnert een van de fracties collega's en publiek er gedurig aan dat elke overheidseuro epr slot van rekening gewoon uit de portemonnee van de hardwerkende burger moet komen. De betreffende volksvertegenwoordigers, *it takes a thief to catch a thief* wellicht, vervangen het woord 'subsidie' dan ook dreigend door 'taxpoet'. De overheid berooft u permanent van uw zuurverdiende geld.

Gelukkig wast het Ministerie van OCW nu nog witter. Cultuur mag best, maar je moet die vooral zelf betalen, en ziet: "instellingen en kunstenaars gaan veel meer zelf verdienen", weet het regeerakkoord al. Wensdenken helpt geweldig. Duitsland overwon toch ook op alle fronten? Subsidies worden gewoon investeringen! Dat doe je het veiligst bij onderwerpen van internationale allure. De nieuwe staatssecretaris voor cultuur – even zijn naam vergeten, sorry – meldt althans op Sinterklaas in het NOS Journaal "Kijk, als je een museum bent met een Rembrandt dan mag het duidelijk zijn dat dat van nationale, internationale allure is. Als je niet verder komt dan lokale potten en pannen die uit de grond zijn gegraven, dan kom je dus niet in aanmerking voor rijkssubsidiëring." Kon fraaier geformuleerd maar wel duidelijke taal.

Maar klopt het ook?

Archeologische collega's informeerden in elk geval direct bij het departement of de staatssecretaris zich niet al te denigrerend over het archeologisch erfgoed had uitgelaten. Zijn niet alle potten en pannen lokaal? En had de regering niet toegezegd erfgoed te zullen ontzien bij de aangezegde bezuinigingen? Gelukkig hadden de collega's het verkeerd begrepen. De staatssecretaris, zo liet zijn emailende woordvoerder daags na kerst weten, wilde juist illustreren hoe belangrijk het is dat musea beschikken over "kwaliteit van nationale of internationale betekenis" om voor rijkssubsidie in aanmerking te komen. En kijk, als je een Rembrandt hebt is dat natuurlijk evident. Mooi CDA ook: "Wie heeft zal gegeven worden. En wie niet heeft, hem zal nog ontnomen worden" (Lucas 19:26).

Nou valt over deze beloningsrechtvaardigheid nog wel te discussiëren. Maar of dat met deze staatssecretaris kan of pas over een decennium, als onherroepelijk verdwenen is wat er gewoon niet tegen kan, is nog niet duidelijk. Het kostte in elk geval een halve eeuw om erachter te komen dat je niet in de eerste plaats met spullen *an sich*, zeg maar, een succesvol museum maakt. Musea zijn meer dan spullentoestanden. Een succesvol museum heeft een bepaalde manier van doen, is ontvankelijk en uitnodigend jegens zijn publiek, slaagt erin zich door de gemeenschap te laten toe-eigenen. Helpt de mensen zich betekenisvol te verhouden tot al die Rembrandts en, jawel, al die potten en pannen. Maar misschien zijn de huidige regering en haar gedogers daar wel helemaal niet van. Toe-eigenen doe je voorlopig zelf maar.

Terug naar de ontwerptafel, dus. Wat moeten we met archeologisch erfgoed en dito musea als de subsidiekraan sluit? Valt mee. De kosten voor de zorg voor het bodemarchief drukken met het veroorzakersprincipe uit 'Malta' al vrijwel geheel op partijen uit de samenleving. Door het stagneren van de bedrijfsterreinen- en huizenmarkt gaat die deur vast enige tijd op slot. Maar wat in het vat zit verzuurt niet. En lokale types zijn mans genoeg om voor lokale potten en pannen te zorgen, al of niet in musea.

Gefopt

Is archeologie cultureel erfgoed? Gekke vraag, maar politiek wel relevant, zeker in de huidige woelige tijden. Want gaat de minister van cultuur erover, is het wetenschap, of wellicht ruimtelijke ordening? Onlangs moest zelfs die arme Bleker van landbouw eraan geloven. Twee melkveehoudende coalitiekamerleden maakten zich ernstige zorgen over 'totaal uit de hand lopende kosten van archeologisch onderzoek'. En we zijn in dit land roomser dan de paus door 'bovenop EU-regels' nog eens extra culturele eisen te stellen, waardoor we nóg moeilijker met het buitenland concurreren. Gedwongen winkelnering en gekke Henkie, dat kan natuurlijk niet. Dat de twee fractiewoordvoerders niet goed geïnformeerd waren is tot daaraan toe. De existentiële chaos is ernstiger. Iedereen bemoeit zich ermee, maar bij wie ligt het nu?

Wie zegt dat archeologie cultureel erfgoed is, heeft een punt. Volle vitrines in de musea, tal van hunebedden en grafheuvels overal in het land. Maar het meeste is niet te zien. Het zit fijn onder de grond, en het kost een hoop gedoe om ervan af te komen – of eromheen te bouwen. In de procedures van de ruimtelijke ordening is er van alles geregeld om netjes met archeologie om te gaan. Maar daarmee héb je nog niks. (Het imploderen van de vastgoedmarkt en het krakend vastlopen van de gemeentelijke geldmachines die daarop gebaseerd zijn, luiden misschien wel het einde van de ruimtelijke ordening in: niks ordening – gods water over gods akkers!). En iedereen weet dat iets pas erfgoed is wanneer er een publiek voor is dat er wat van vindt, erom geeft, het zich toe-eigent. Bij de lege container 'archeologie' gaat dat misschien wel op (net als duurzaam, milieuvriendelijk, ruimte voor natuur), maar als de *inhoud* van die container per definitie onbekend is voordat die aan het licht wordt gebracht, kan dat niet het geval zijn. Behalve naïeve zelfhaters geeft niemand om wat hij niet kent.

Wat is het dan wel? Een archief, maar met onbekende inhoud. Archeologie in ons land gaat over mogelijk aanwezige sporen en voorwerpen die onbedoeld, onbewust of per ongeluk in de bodem zijn achtergebleven én nu nog enigszins leesbaar zijn. Opsporen en lezen ervan is een vak. Als je ze gebruikt om beelden over het verleden te schetsen zijn het historische bronnen. Kwestie van wetenschap, niet cultuur. Maak je ze genietbaar, dan is het cultuur & toerisme. Doe je niks en wil je ze alleen maar voor later bewaren, wanneer de leesvaardigheid groter is, er andere vragen zijn of behoefte aan andere beelden, dan valt dat onder algemeen welzijnsbeleid, eerder dan cultuur of wetenschap. Een soort omgekeerd NIOD: zorg om straks iets gedocumenteerd te hebben. Een ministerie van de toekomst dus. Hoe gek kun je het bedenken?

Toch is er reden om deze vraag te stellen. Op 1 juni wordt de kaderconventie van Faro van kracht. Dat is een Raad van Europa-verdrag over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving. Het baseert de individuele en collectieve omgang met erfgoed in de Universele verklaring van de rechten van mens, introduceert het begrip 'erfgoedgemeenschap' (en dat zijn niet de deskundigen!) en integreert er uiterst handig de immateriële kant van erfgoed in zonder uit te glijden over volkscultuur. Dan moet je wel weten of archeologie nou erfgoed is ja of nee. Volgens mij dus niet, of niet geheel. Tenzij. O jé.

Private vrouw

Commerciële archeologie, dat is zoiets als een publieke vrouw, maar dan het omgekeerde. Archeologie is van ons allemaal, heet het wel, dus als je die commercieel maakt onttrek je haar aan het publieke domein, en wel voor laag geldelijk gewin. Bah.

Bah? Er is wel meer aan de hand. Niet iedereen neemt 'commerciële archeologie' gelijk in de mond, als men mij toestaat, evenmin als 'publieke vrouw' trouwens. Net als homofiel, dat zakelijk gezien juist is dan homoseksueel, hoor je commerciële archeologie vooral bezigen door wie er geen verstand van heeft of het heimelijk toch wel ernstig afkeurt. Dat zijn dan de universitaire archeologen, met het publieke gelijk snel aan hun kant. Het gevolg immers van het blote bestaan van commerciële archeologie, begrepen als helse tegenhanger van publieke archeologie, is dat die laatste daar lelijk door in het nauw komt. Verdringt commerciële kunst niet kwaliteitskunst? Commerciële tv niet de publieke omroep? Je gooit toch geen goed geld naar kwaad geld? Neen, échte archeologie, van publieke kunne, is natuurlijk alleen maar bij universitaire instellingen in goede handen.

Dat te menen is een kwestie van slordigheid. Onder archeologie valt van alle sen nog wat, de duivel en z'n ouwe moer. Allereerst het vak: graven, onderzoek, interpreteren. 'Ik studeer archeologie.' Naast het metier is er het materiaal: spulletjes, potten en pannen, sporen, zaden, artefacten, ecofacten. Die vind je eerst in de grond, later in kist, krat, vat, dump, depot of museum, in afnemende mate. 'Er zit hier veel archeologie.' 'De magazijnen bulken van de archeologie.' Ten derde bedoelen we met archeologie het beeld, een verhaal. 'De archeologie van de zandgronden, van Noord Holland, van het vroege Dordrecht.' Ten slotte, en daar zit hem een grote kneep, doelt men op uitvoeringswerk in het kader van archeologische monumentenzorg, als onderdeel van planologie. 'Nou zeg, die archeologie kost me een fortuin; mag het wat minder?' 'De archeologische fase vertraagde het proces buitengewoon.' Alleen in deze vierde betekenis heeft het zin om archeologie commercieel te noemen. Dat slaat dan op een voor marktpartijen opengestelde uitvoering van dit of dat werk.

Maar hoe commercieel zijn commerciële bedrijven nou helemaal? Dan moet je winst willen maken door je waar aan de man te brengen en te verkopen. Ik nam de proef op de som. Op de websites van de tientallen archeologische bedrijven die ons land rijk is, valt flink te smullen. Maar wel voor de fijnproever. Je moet precies weten waar je voor komt, wat je het liefste wilt, want van de aanprijzingen word je niet vreselijk opgewonden. De meeste benaderingen zijn rondt dreigend: 'Wilt u als ondernemer verder met bouwen?' O je, misschien heb ik een vreselijk probleem en weet ik dat nog niet. Soort SOA. 'Bent u bij de ontwikkeling van een project wel eens geconfronteerd met eisen op archeologisch gebied?' Shit, toen heb ik geweldig m'n neus gedrukt, ja. Dreigend is ook de bevolkingsonderzoekbenadering: 'Archeologie is ... een onderdeel van het bouwproces waar iedereen die in Nederland iets bouwt of laat bouwen in principe mee te maken krijgt'. Zo van u kunt wel zéggen dat u nergens last van heeft maar dat haalt u de koekoek. De autostructknop gaat pas echt aan bij de aanbieder die zich aanprijst als 'het enige bedrijf van Nederland dat zich nog in de steentijd bevindt'. Ik mag hopen dat dat niet voor alle aspecten van deze mensenvriend geldt, zoals de persoonlijke hygiëne, het tot zich nemen van voedsel of het begrijpelijk communiceren. Hoezo commerciële archeologie? Het is een wonder dat men überhaupt klanten heeft.